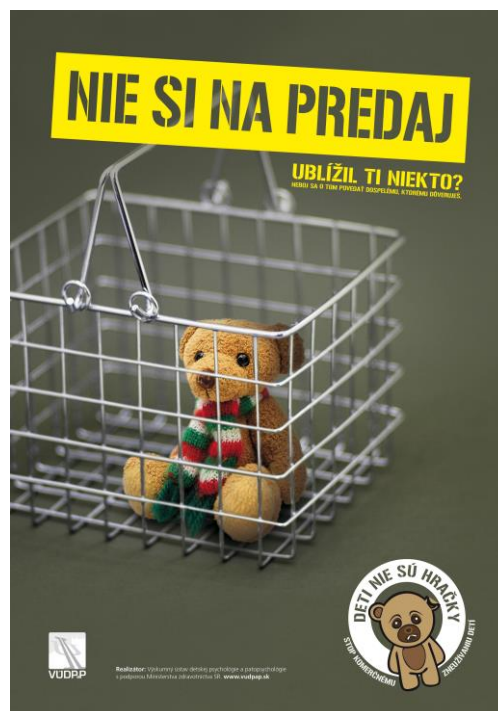

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie

**Metodická príručka
pre prácu s deťmi ako obeťami násilia s dôrazom
na prevenciu ich komerčného sexuálneho
zneužívania**

PhDr. Alena Kopányiová, PhD. – PhDr. Štefan Matula, PhD.

PhDr. Eva Smiková, PhD. – Mgr. Zuzana Vojtová

Ilustrácie: Ing. Arch. Katarína Velebná

Vytvorené a vydané s podporou MZ SR

ÚVOD

Vážení kolegovia,

dostáva sa vám do rúk metodická príručka pre prácu s deťmi, ktoré sa stali ako obeťami sexuálneho násillia, so špecifickým zameraním na sexuálne zneužívanie komerčného charakteru a predovšetkým na jeho prevenciu.

Veríme, že nebudete pokladať za nadsadenú frázu skutočnosť, že prvé storočie tretieho tisícročia by sa malo stať aj storočím prevencie. Prevencie totiž nikdy nie je a nebude dosť v situácii, keď ohrozovanie mladej generácie v mnohých oblastiach jej vývinu (najmä telesného, sociálneho, psychického, kultúrneho a duchovného) rastie temer geometricky.

V predchádzajúcej zátvorke by určite bez problémov našiel svoje miesto aj zdravý sexuálny vývin. Je však bezpochyby súčasťou všetkých tam vymenovaných oblastí a z tohto pohľadu bola koncipovaná aj základná štruktúra. tejto príručky.

Tak príručka samotná ako i ostatné materiály, pripravované paralelne vznikli z iniciatívy a na podnet Národného programu starostlivosti o deti a dorast v SR na roky 2008 – 2015. Tam jednou z úloh programu je znižovanie počtu zneužívania a týrania detí, osobitne ich komerčného sexuálneho zneužívania zameraného na analýzu ich príčin a typológiu obetí.

Túto úlohu sa podujal riešiť Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie s podporou Ministerstva zdravotníctva SR. Veríme, že táto dvojstranná spolupráca rezortu zdravotníctva s rezortom školstva má svoje opodstatnenie, pretože synergicky nielen prepája rozširovanie úrovne informovanosti verejnosti o problémoch násillia a sexuálneho zneužívania detí, ale vo výchovnej a psychologickovej rovine rozširuje intervenčné a preventívne metódy a postupy zamerané hlavne na rizikové skupiny detí a dorastu. Postupné zaangažovanie ostatných dotknutých rezortov aj na tejto úrovni práce s ohrozenou časťou populácie je podľa nášho súdu len otázkou času.

Veríme, že Vám príručka pomôže pri práci nielen s deťmi, ktoré sa už stali obeťami násillia, ale rovnakou mierou aj vo vašom preventívnom úsilí v tejto oblasti.

Vo vašej práci vám želáme veľa úspechov.

Autori

OBSAH

1. Úvod
2. Deti a násilie
 - 2.1. Syndróm týraného, zneužívaného a zanedbávaného dieťaťa
3. Komerčné sexuálne zneužívanie detí
 - 3.1. Definícia a formy
 - 3.2. Rizikové faktory
 - 3.3. Typológia ohrozených skupín detí
4. Psychologické vývinové osobitosti detí a mládeže
 - 4.1. Mladší školský vek (od 6 do 11 rokov)
 - 4.2. Starší školský vek (od 11 do 15 rokov)
 - 4.3. Adolescencia (od 15 do 21 rokov)
 - 4.4. Psychosexuálny vývin detí a mládeže
5. Diagnostika detí v prípadoch komerčného sexuálneho zneužívania
 - a. Kresba
 - b. Scénotest
 - c. Kazuistiky
6. Komerčné sexuálne zneužívanie detí a škola
7. Význam rodičovskej výchovy detí – pozitívne rodičovstvo
8. Špecifiká realizácie preventívnych programov
9. Perspektívy multidisciplinárnej resp. multirezortnej integrovanej spolupráce pri preventívnych a interventívnych aktivitách v prípadoch sexuálne zneužívaných detí.

1. Úvod

Násilie v rôznych formách sprevádza človeka od nepamäti. Prejavuje sa v rôznych podobách a asi by nebolo vôbec jednoduché rozhodnúť, ktorý druh násilia je závažnejší ako ostatné. Všetky druhy násilia boli a budú nepochybne tragickým zlyhaním ľudskej spolupatričnosti a odstraňovanie ich následkov patrí k ušľachtilým prejavom humanity človeka.

V tejto príručke sa budeme venovať predovšetkým násiliu, ktorého objektom sa stávajú tí najbezbrannejší - deti od najútlejšieho veku až po dospievajúcich a adolescentov. Domáce násilie (či násilie v rodine) a je pokladané za významný sociálny fenomén, rozšírený po celom svete.

Všeobecne sa násilie stotožňuje najmä s fyzickým násilím. Násilím je však každá forma ubližovania, prejavu nadvlády, zneužívania moci, vyhrážania, fyzického, sexuálneho a psychického nátlaku. Inými slovami - domáce násilie môže mať rôzne formy.

Medzi najčastejšie patria:

- fyzické týranie (napr. škrtenie, bitie päsťami, kopanie, fackovanie, mlátenie o stenu, vyhrážanie zbraňou, dusenie, popálenie, vláčenie za vlasy)
- slovné útoky,
- psychické týranie (napr. znevažovanie a ponižovanie ženinej osobnosti, jej zosmiešňovanie, nečakané "kontrolné" návštevy či telefonáty, prenasledovanie, vzbudzovanie strachu, nezmyselné príkazy, psychohry)
- sociálne týranie (izolácia od okolia),
- sexuálne zneužívanie (znásilnenie, nútenie k nechceným sexuálnym praktikám)
- ekonomická kontrola (napr. obmedzený prístup k peniazom, neposkytovanie peňazí na chod domácnosti, ale aj zákaz chodiť do práce)
- nátlak (napr. ohrozovanie fyzickým násilím, zastrašovanie rôznymi spôsobmi, rozkazovanie, čo má žena urobiť, nečestné ovplyvňovanie detí, odopieranie spánku a potravy, vyhrážanie samovraždou alebo inou formou sebadeštruktívneho chovania, pokiaľ žena neučiní to, čo si partner praje).

Rada Európy v roku 1986 definovala domáce násilie takto: "Násilné chovanie v rodine zahŕňa akýkoľvek čin alebo opomenutie, spáchané v rámci rodiny niektorým z jej členov,

ktoré podkopávajú život, telesnú alebo duševnú integritu alebo slobodu iného člena rovnakej rodiny, alebo vážne poškodzujú rozvoj jeho osobnosti".

Pokiaľ by sa obeť trestných činov rozdelili podľa deliktov, ktorými boli viktimizované (napr. obeť lúpeží, krádeží, podvodov a pod), potom by osoby týrané svojim partnerom obsadili hornú priečku čo do častosti výskytov. Podľa empirických výskumov postihuje domáce násilie asi 10% partnerských vzťahov, niektoré výskumné správy však uvádzajú podstatne vyšší výskyt.

Domáce násilie je špecifické tým, že sa odohráva za múrmi domovov, medzi štyrmi stenami, prípadne na miestach, kam nedosahuje verejná kontrola (hoci v prípadoch, kedy hrozí, že násilník prestane ovládať život obeť, je schopný sledovať ju a napadnúť aj pred zrakmi cudzích ľudí). Obeť je v priebehu napádania vždy izolovaná od možnosti akejkol'vek pomoci zvonka. To, že sa domáce násilie odohráva v skrytosti domovov, je na jednej strane dôvodom, prečo zostáva často aj niekoľko rokov utajené, a zároveň je to tiež príčinou toho, že sa oň ľudia príliš nezaujímajú. Považujú ho totiž za súkromnú záležitosť. Je ale treba zdôrazniť, že domáce násilie je negatívny, celospoločensky nežiadúci jav, ktorý nie je možné v žiadnom prípade vnímať len ako súkromnú záležitosť jednotlivca, či rodiny. Nezriedka však dochádza k jeho bagatelizácii a zosmiešňovaniu, čo v konečnom dôsledku veľmi sťažuje možnosť zlepšenia situácie žien, ktoré sa stávajú jeho obeťami. Násilie nie je možné nijako ospravedlňovať: fyzické alebo psychické týranie, ktoré vyjadruje moc nad druhou osobou, nemôže byť súkromnou záležitosťou, nad ktorou spoločnosť privrie oči.

Z hľadiska nosnej témy, ktorou sa táto príručka zaoberá, je veľmi dôležité, že svedkami takéhoto násillia sú spravidla deti, ktoré sú ním silne traumatizované a následky si nesú po celý život. Taktiež môžu tieto deti preberať podobné vzorce chovania a sociálne patologické chovanie neskôr ďalej reprodukovat'.

Okrem faktu, že ide o násilie v rodine páchané blízkymi osobami, patrí medzi základné špecifické znaky domáceho násillia faktická nerovnosť v postavení obeť a násilníka. Cieľom násilníka je dostať obeť pod svoj vplyv a kontrolu. Metódy, ako ovládnuť druhú osobu, sú založené na systematickom a opakovanom spôsobovaní psychickej traumy. Dôvodom, prečo sa obeť snaží násilníkovi vyhovieť, je snaha minimalizovať možnosť jeho násillného chovania a tiež aj viera, že pokiaľ sa obeť prispôsobí, situácia sa zmení. Niekedy ženy považujú násilie za súčasť vzťahu a odmietajú ho riešiť. Požiadavky násilníka a snaha obeť tieto požiadavky splniť sa ale stupňujú a začína sa roztáčať tzv. špirála domáceho násillia.

Pre domáce napätie sú typické **tri fázy**:

1. fáza vystupňovania napätia - tejto fáze predchádza dusno a napätie. Násilník vyvoláva hádky, žiarlivostné scény, kritizuje, zosmiešňuje a ponižuje obeť slovné, alebo sa jej vyhráža. Snaha obeť predísť násiliu sa demonštruje ako úslužnosť a ochota, obeť si neuvedomuje, že problém je na strane partnera, vinu za konflikt pripisuje sebe, a verí, že konflikt je vyprovokovaný jej správaním sa.
2. samotný akt násilia - násilník časom stráca kontrolu a prepuká násilie psychické a fyzické. (fyzický útok, psychický nátlak, ktorý má za cieľ pokoriť ženu, sexuálne zneužitie)
3. posledná fáza - odprosovanie, ospravedlňovanie sa násilníka, zvaľovanie viny na ostatných (kvetiny, darčeky na uzmierenie, odprosovanie na kolenách, plač, sľuby, že sa už nikdy nič podobné nebude opakovať, obviňovanie ženy, že za to môže vlastne ona sama)

Tieto obdobia sa v násilnom vzťahu neustále opakujú. Jediné, čo sa mení, je intenzita týrania, ktoré sa zväčšuje a mení sa aj pomer dĺžky trvania jednotlivých fáz. Väčšinou sa skracaie fáza "rodinného pokoja" a predlžuje sa fáza týrania a vytvárania napätia.

Domáce násilie sa deje, bez toho, že by bolo zrejmé prečo, alebo čo tým trýzniteľ vlastne sleduje. Kľúčová je osobnosť páchatel'a - v súčasnosti prevláda názor, že najpravdepodobnejšou príčinnou okolnosťou domáceho násilia je patričné osobnostné založenie. Tomu zodpovedá i pojem zneužívanie partnera, ktorý naznačuje istú podobnosť domáceho násilia s problematikou zneužívania detí. V oboch prípadoch totiž kľúčovú rolu zohráva osobnosť páchatel'a, pričom správanie sa zneužívanej obeť je z hľadiska iniciácie násilia druhoradé, ovplyvňuje len detaily v spôsobe realizácie.

2. Deti a domáce násilie

Niet pochýb, že domáce násilie poškodzuje deti na celý život. Vo väčšine prípadov (podľa výskumu v Čechách, v roku 1999 - až v 90 % prípadov) bývajú deti priamymi svedkami násilných incidentov medzi rodičmi, alebo sú s následkami týrania matky konfrontované takpovediac mlčky a kradmo - napr. registrujú telesné zranenia matky, či vnímajú jej psychické problémy ako strach, sklúčenosť, prekrúcanie skutočnosti.

Zahraničné zistenia (potvrdené aj prieskumom na Slovensku, 1997) uvádzajú, že deti sú najčastejšími svedkami fyzického a iného týrania svojich matiek. Viacerí odborníci zastávajú názor, že v každej rodine, kde je žena týraná svojim manželom alebo bývalým manželom, sú týrané aj deti prinajmenšom tým, že sú prítomné pri násilí voči matke a že sú ním traumatizované (prítomnosť pri násilí aj voči neznámej osobe je silným traumatizujúcim zážitkom, čím je vzťah k obeti bližší, tým je traumatizácia silnejšia). Deti bývajú úzkostné, neurotické, vyskytujú sa u nich často psychosomatické choroby a poruchy učenia a správania sa, a veľké percento z nich má podobné problémy vo svojich partnerských vzťahoch.

V rodinách, kde je matka vystavená násiliu svojho manžela, sú deti svedkami alebo obeťami otcovho násillia od svojho raného detstva, mnohé od svojho narodenia a niektoré už pred svojim narodením. Pre mnohé z týchto detí je násillie voči matke častou a pre niektoré každodennou skúsenosťou. Aj v prípade, že partner týra iba ženu, je veľmi vysoké percento pravdepodobnosti, že násillie sa rozšíri aj na deti. Ženy, ktoré sú dlhodobo vystavené domácemu násilliu, sú uzavreté do seba a svojich problémov. Sú schopné zaistiť dieťaťu stravu, ošatenie, udržiavať ho v čistote a teple, ale veľakrát nedokážu naplniť detskú potrebu lásky a radosti zo spoločnej činnosti. Najčastejšie sa to prejavuje absenciou očného kontaktu, neschopnosťou dieťa podporiť, pochváliť ho, tráviť spoločne voľný čas a prežívať spoločné aktivity, ako sú hra, čítanie rozprávok. Škála výchovných prostriedkov týchto žien je čierno biela - na jednom póle stoja veľké prejavy lásky (bozkávanie, maznavý tón reči) na druhom póle krik a fyzické tresty. Väčšinou chýba poriadok, pravidelnosť a bežný denný režim, napríklad pravidelnosť podávania stravy deťom a podobne.

Žena, ktorá zistí, že ju a jej deti partner týra, by si predovšetkým mala uvedomiť, že nikdy nie je neskoro svoju situáciu riešiť, a že je veľa spôsobov, ako sa jej a jej deťom dá pomôcť. Taktiež aj to, že každý človek má právo, aby bolo chránené jeho zdravie a dôstojnosť, nielen na verejnosti ale aj doma. Čím dlhšie násillie trvá, tým horšie sa rieši, a tým menej je žena ochotná odísť. Preto je vhodné najprv urobiť nasledujúce prvé kroky k riešeniu situácie, kedy žena k prípadnému odchodu môže postupne načerpať odvahu a silu. Kontaktom s odborníkmi si tiež rozšíri vedomie o tom, čo všetko je možné pre ňu v danej situácii urobiť.

Kroky, ktoré môže žena podniknúť:

1. krok je zveriť sa blízkeму okoliu.
2. nutný je kontakt s odborníkom. Žena sa často bojí, že ju bude niekto k niečomu nútiť, prípadne, že jej problém nebude nikoho zaujímať, alebo že jej aj tak nikto nedokáže pomôcť, obe domnienky sú však mylné. Pracovníci centier dobre vedea,

ako dlho sa niekedy žena k odchodu odhodláva a rozhodnutie tiež ponechávajú len na ňu. Majú veľa možností ako pred prípadnými útokmi manžela ženu a deti ochrániť a kontakt na odborníkov z radov kriminalistov, lekárov, právnikov a sociálnych pracovníkov.

2.1. Syndróm týraného, zneužívaného a zanedbávaného dieťaťa – syndróm CAN

V polovici 18.st. si lekári (röntgenológovia, ortopédi a chirurgovia začali všímať závažné somatické poškodenia u detí, ktoré im boli spôsobené inak ako bežným úrazom, t.j. boli spôsobené inou osobou zámerne. Tieto poškodenia, napr. zlomeniny, rany, popáleniny nazvali „neúrazovými zraneniami“. Američan Dr. Kempe v roku 1962 na základe výskumu detí, ktoré mali takéto úrazy, nazval tento jav „syndrómom bitého či týraného dieťaťa“. To vyústilo do širšieho pojmu child abuse – zneužívanie dieťaťa. Poznanie pasívneho psychického a emocionálneho týrania prispelo k formulácii syndrómu CAN – zneužívanie a zanedbávanie dieťaťa – Child Abuse and Neglect. V Čechách sa touto problematikou týrania dieťaťa od začiatku 70.rokov zaoberal napr. prof. Dunovský.

Problematika sexuálne zneužitých detí sa začína v posledných rokoch čoraz viac otvárať. Stále je však veľa ľudí, pre ktorých je sexuálna problematika tabu a s deťmi sa o nej nehovorí. Pokiaľ nepríde k sexuálnemu zneužívaniu, rodina sa snaží vec utajiť, potlačiť, správajú sa, akoby sa nič nestalo a odmietajú akúkoľvek pomoc, resp. terapiu.

Predpokladom správneho pochopenia problému sexuálneho zneužívania detí je jeho jasná definícia. Doteraz najširšou je definícia Rady Európy z júna 1992, ktorá považuje „**sexuálne zneužitie dieťaťa za nepatričné vystavenie dieťaťa sexuálnemu kontaktu, činnosti či správaniu. Zahŕňa akékoľvek sexuálne dotýkanie, styk či vykorisťovanie kýmkoľvek komu bolo dieťa zverené do starostlivosti alebo kýmkoľvek, kto sa s dieťaťom dostane do nejakého styku. Takouto osobou môže byť rodič, príbuzný, priateľ, odborný, dobrovoľný pracovník či cudzia osoba**“.

Fakty o sexuálnom zneužívaní (podľa Elliotovej, 1995, Vaníčkovej, 1999 a Cvikovej, 1997)

- Každá forma sexuálneho zneužívania, aj bez penetrácie a použitia fyzického násilia, vyvoláva u detí citový chaos, ktorý im môže spôsobiť vážne psychické problémy.
- Sexuálne zneužívanie je násilným aktom, nie osobitnou formou sexuality, preto patrí vo vyučovaní do tematickej oblasti násilie, nie sexualita. Je dôležité, aby deti pochopili, že ide o moc, nadvládu a že je to násilný trestný čin.
- Prípadov sexuálneho zneužívania detí je v skutočnosti niekoľkonásobne viac než oznámených prípadov.
- Na nijakom človeku nevidno, či zneužíva deti.
- Páchateľ veľmi zriedka koná z momentálneho popudu, naopak, zväčša si programovo pripravuje situácie, ktoré mu umožnia dostať sa do blízkosti svojej obete bez podozrenia okolia.
- Sexuálne zneužívanie môže pretrvávajúť dlhý čas, niekedy aj roky, najmä ak sa odohráva v rodine.
- Takmer všetci páchatelia zneužívajú svoje obete opakovane.
- Najčastejšími postihnutými sú dievčatá vo veku 6 až 11 rokov, potom 0- až 5-ročné a až potom 12- až 16-ročné dievčatá.
- Výskyt sexuálneho zneužívania sa neviaže na nijakú spoločenskú vrstvu, ale na isté charakteristiky rodinného prostredia: na pohlavne špecifické rozdelenie rolí, sociálnu izoláciu, autoritatívnu výchovu, rigidné sexuálne normy, prísnu morálku.
- U mnohých obetí sexuálneho zneužívania v detstve môže nastať trvalé narušenie psychiky a kvality ich sexuálneho prežívania v dospelosti.
- Deti nie sú nikdy zodpovedné za sexuálne zneužívanie!
- Deti si sexuálne zneužívanie nevymýšľajú! Ak o ňom hovoria, je isté, že ho v nejakej forme zažili.

Formy sexuálneho zneužívania dieťaťa:

Sexuálne zneužitie môže byť kontaktné a nekontaktné.

Nekontaktné sexuálne správanie zahŕňa verbálne sexuálne návrhy, sexuálne exploatacie dieťaťa – zneužitie pre detskú pornografiu, expozícia genitálu, príp. masturbácia,

exhibicionizmus, voyerizmus – sexuálne vzrušenie pri pozorovaní nahého alebo vyzliekajúceho sa dieťaťa.

Kontaktné sexuálne násilie:

1. Nepenetratívne aktivity: dotyky, maznanie na genitáliách alebo prsiach predmetmi, rukou, genitálom (cez oblečenie ako aj na nahom tele)
2. Penetratívne aktivity: sexuálne preniknutie prstami alebo predmetmi do genitálií
 - Orálne – genitálny kontakt
 - Análne – genitálny kontakt
 - Genitálne – genitálny kontakt

Aby sexuálne správanie mohlo byť označené za zneužívanie, malo by spĺňať tri podmienky:

- Aktér je starší a zrelší ako dieťa
- Je v pozícii autority alebo sa o dieťa stará
- Aktivity vymáha silou alebo podvodom (napr. núti dieťa, aby sa páchatel'a dotýkalo)

Delenie sexuálneho násillia, s ohľadom na zúčastnené osoby:

1. intrafamiliárne - sexuálne zneužívanie v rodine (incest, nevlastný otec, matka, adoptívny otec, starý otec, sestra, brat, strýc..)
2. Extrafamiliárne - sexuálne zneužívanie mimo rodiny (učiteľ, sused, ten, kto sa o dieťa stará, matkin priateľ, otcova priateľka, rodinný priateľ)
3. Pri jednorázovom zneužití sa jedná často o pedofilnú osobu alebo o osobu mentálne retardovanú. Najčastejšie ide o neznámeho útočníka.

Delenie sexuálneho násillia podľa pôvodu páchatel'a:

A. Páchatel' je cudzia osoba

1. Sexuálne násillie bez prvkov komercie
2. Komerčné sexuálne násillie

B. Páchatel' pochádza z rodiny obeť

1. Incestné sexuálne zneužívanie bez prvkov komercie
2. Komerčné sexuálne zneužívanie

3. Komerčné sexuálne zneužívanie

3.1. Definícia a formy

Riešenie problematiky CAN viedlo k tomu, že sa otvorila aj problematika komerčného sexuálneho zneužívania ako jednej z najzávažnejších foriem CAN v súčasnosti. Spojenie zneužívania s komerciou a organizovaným zločinom bolo nazvané *komerčným sexuálnym zneužívaním, či vykorisťovaním detí* (CSEC – **Commercial Sexual Exploitation of Children**).

Definícia CSEC - každé využitie dieťaťa pre sexuálne účely za finančnú či inú odmenu. Tá je poskytnutá napríklad rodičom, ktorí dieťa predali, alebo aj priamo dieťaťu, ak samé poskytuje sexuálne služby, pokiaľ nebolo unesené či niekde držané násilím. Vždy je však finančná odmena v týchto prípadoch poskytovaná všetkým, ktorí obchod s deťmi prevádzkujú alebo organizujú (sprostredkovateľ, agent či ďalší zúčastnení).

Spoločným menovateľom všetkých týchto foriem CSEC je ubližovanie dieťaťu.

Boj proti CSEC na medzinárodnej a národnej úrovni

Rozšírenie komerčného zneužívania detí bol dôvod, prečo začali vznikať medzinárodné organizácie zaoberajúce sa týmto problémom a prečo sa stala táto otázka významnou zložkou oficiálnej agendy medzinárodných inštitúcií ako je OSN, UNICEF alebo príslušné organizácie EÚ. Najvýznamnejšia nevládna organizácia, ktorá ako prvá otvorila na medzinárodnom poli tento problém a navrhla jeho riešenie vznikla v roku 1990 pod názvom **ECPAT** (End Child Prostitution Asian Tourismus). V posledných rokoch sa smer pedofilného turizmu presúva z Ázie do európskych a iných rozvinutých zemí. Neuskutočňuje sa však na základe voľného obchodu, ale aj na základe násilných únosov detí, často organizovaného charakteru.

Komerčné sexuálne zneužívanie a vykorisťovanie detí sa stalo tak závažným problémom, že spojené národy zorganizovali **Prvý svetový kongres proti CSEC**. Uskutočnil sa v Štokholme v apríli 1996. Závery tohto stretnutia na najvyššej úrovni a plán akcií proti komerčnému sexuálnemu zneužívaniu detí priniesli tiež jasné smernice pre jednotlivé krajiny.

Významný priestor je v tejto koncepcii venovaný prevencii, predovšetkým primárnej. Predstavuje podporu a rozvoj dobrého štýlu života, ovplyvňujúceho dobré fungovanie rodiny a výchovu rodičov k plnej zodpovednosti za svoje deti. V sekundárnej prevencii sa orientuje

pozornosť na detekciu CAN, hlavne z pohľadu možného komerčného sexuálneho zneužívania, jeho monitoring a presadzovanie povinného hlásenia týchto trestných činov, predovšetkým lekármi a ostatnými profesionálmi. Pre terciálnu prevenciu je žiadané chrániť deti pri terapii a rehabilitácii, zahrnúť do nej celú rodinu, školu a ostatné subjekty.

Druhý svetový kongrese boja proti CSEC sa konal v decembri 2001 v Jokohame v Japonsku. Formuloval nové povinnosti a zodpovednosti v boji proti tomuto javu na všeobecnej i konkrétnej rovine a zaviazal všetky zúčastnené štáty k ich plneniu. Medzi inými prijal i tzv. Jokohamský globálny záväzok, ktorým sa upozorňuje na najzávažnejšie riziká pre život a rozvoj detí ako je chudoba, nerovnosť, diskriminácia, perzekúcia, násilie, vojnové konflikty, disfunkcie rodiny a ďalšie. Kongres súčasne navrhol prijatie **Druhého opčného protokolu OSN** k dohode o právach dieťaťa, usilujúceho o plný zákaz obchodu s deťmi, detskej prostitúcie a pornografie.

Od roku 1996 **Európska komisia** pravidelne hodnotí pokroky v úsilí o potláčanie a ochranu detí pred sexuálnym zneužívaním a vykorisťovaním. Prijalo sa mnoho rozhodnutí, v rámci ktorých môžu členské štáty EÚ plánovať národné iniciatívy, zdieľať informácie a odborné znalosti a spolupracovať na regionálnej úrovni. Národné plány (NAP) ešte nevypracovali všetky krajiny Európskej únie. Mnoho krajín namiesto toho začlenilo do iných pracovných plánov prvky, ktoré by inak boli zahrnuté v NAP. Veľa krajín EÚ menovalo detských ombudsmanov a kancelárie ombudsmanov často fungujú ako koordinačné orgány, ktoré sa zaoberajú sexuálnym zneužívaním a vykorisťovaním detí.

Národný program starostlivosti o deti a dorast v Slovenskej republike na roky 2008 – 2015 (vychádzajúc z implementácie Európskej stratégie) proklamuje strategické direktívy na zlepšenie zdravia a vývoja detí a dorastu, ktoré zdôrazňujú sedem hlavných priorít:

- Zdravie matky a novorodenca
- Výživa a fyzická aktivita
- Infekčné choroby
- Úrazy a **násilie**
- Životné prostredie
- Dorastový vek
- Psychosociálny rozvoj a mentálne zdravie

Jedným z cieľov Národného programu starostlivosti o deti a dorast je aj znižovanie počtu zneužívania a týrania detí, osobitne ich komerčného sexuálneho zneužívania zameraného na analýzu ich príčin a typológiu obetí.

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie s podporou Ministerstva zdravotníctva sa podujal rozširovať informovanosť verejnosti o problematike násilia na deťoch s osobitným dôrazom na problematiku komerčného sexuálneho zneužívania detí, jej spoločenskej závažnosti a o službách, ktoré môžu slúžiť ohrozeným deťom, so zameraním sa hlavne na rizikové skupiny detí a dorastu.

CSEC ako trestný čin

Komerčné sexuálne zneužívanie detí znamená vždy trestný čin. Preto je účasť orgánov činných v trestnom konaní nevyhnutná. Prekračuje často i národné hranice (účasť Interpolu). Napriek tomu, že komerčné sexuálne zneužívanie detí je závažný trestný čin vo všetkých svojich podobách, nie je v našich zákonoch prísne definované ako celok.

V novom slovenskom trestnom zákone č. **300/2005 Z. z.** sa ale nachádza celý rad ustanovení na ochranu detí a mládeže v **trestných činoch proti slobode a ľudskej dôstojnosti a v trestných činoch proti rodine a mládeži.**

Trestným činom je *obchodovanie s deťmi (§ 180), znásilnenie (§ 199), sexuálne násilie (§ 200), a sexuálne zneužívanie osoby mladšej ako 15 rokov (§ 201). Aj osoby, ktoré, zneužívajúc svoju autoritu a závislosť osoby mladšej ako 18 rokov alebo osoby zverenej, pohnú ju k súloži alebo iným spôsobom sexuálne zneužijú, tým spáchajú trestný čin (§ 202).* Trestnými činmi sú aj *súlož medzi príbuznými (incest), odloženie (§ 205) a opustenie dieťaťa (§ 206), zanedbanie povinnej výživy (§ 207), týranie blízkej a zverenej osoby (§ 208) i ohrozovanie mravnej výchovy mládeže (§ 211).*

Zákon presne definuje všetky dôležité pojmy (chránená, zverená, blízka, mladistvá osoba, trestnoprávna zodpovednosť...)vo výklade pojmov. Podrobnejšie informácie a výklad jednotlivých paragrafov nájdete na www.zakony.sk.

Žiadny súhlas dieťaťa (tzv. dobrovoľnosť) nemôže ospravedlniť nezákonnosť žiadnej z podôb KSZD, vždy ide o trestný čin!!!!

Tri najväčšie typy CSEC:

Komerčné sexuálne zneužívanie detí je vo všetkých formách vzájomne prepojené a viaže sa ako príčina či ako následok s celou radou nepriaznivých javov – ako je chudoba, vojna, dysfunkčná či afunkčná rodina, odchýlky vo vývine dieťaťa a nedostatočná starostlivosť oň, nerešpektujúca ani najzákladnejšie potreby dieťaťa. Pre našu krajinu je významná tabuizácia a popieranie výskytu tohto javu.

Komerčné sexuálne zneužívanie detí sa rozširuje niekoľkými smermi. Hlavne sa väčšinou dotýka podstatne viac jedincov ako iba jedného sexuálneho abúzora a jeho obeti. Do tohto procesu často súčasne vstupujú organizované aktivity, ktoré iba využívajú objednávky, pričom hlavní páchatelia sú často ďaleko od miesta činu. Táto kriminálna činnosť sa vyznačuje veľkou mobilitou, prekračujúcou väčšinou štátne hranice. Tým sa súčasne internacionalizuje, získava rysy organizovaného zločinu a stáva sa priamo jeho súčasťou.

1. Obchodovanie s deťmi

Pod pojmom obchodovanie s deťmi sa rozumie akákoľvek **transakcia, na ktorej základe je dieťa predané jednou osobou alebo skupinou osôb a to za úplatu alebo poskytovanie iného plnenia.**

Únosy detí, ktoré sú najčastejším zdrojom tovaru pre obchod s nimi, sú u nás veľmi vzácne a relatívne najčastejšie sa vyskytujú v sporoch rozvádzajúcich sa – či rozvedených rodičov o dieťa, pri medzinárodnom osvojovaní si detí a detskej prostitúcii.

B) obchod s deťmi pre iné účely – adopcia, detská práca, predaj orgánov

Ohrozené skupiny obchodovania s deťmi sú:

1. Deti z ulice
2. Deti z veľmi chudobných rodín
3. Deti s osobnou skúsenosťou s akoukoľvek formou násilia vrátane pasívnej formy zanedbávania
4. Deti z rodín alkoholikov alebo požívateľov drog
5. Deti s poruchami správania
6. Deti pohybujúce sa v marginalizovanej sociálnej subkultúre
7. deti pohybujúce sa v oblasti sexuálneho priemyslu, biznisu
8. Detí utečencov
9. Deti s rôznymi postihnutiami

Špecifické následky, ktorými trpia obchodované deti

Obchod s deťmi, ako uvádza Milfait (2008), okráda mladú ľudskú bytosť o zdravé detstvo a dôstojný, tvorivý a prospešný život. Páchatelia obete zotročujú a fyzicky týrajú. Násilie sa vyskytuje vo všetkých štádiách cyklu obchodovania. Deti uvádzajú pocity hanby,

viny a nízkej sebaúcty a sú často stigmatizované. Cítia sa podvedené, zradené, najmä ak páchatelom je niekto, komu dôverovali. Majú nočné mory, trpia nespavosťou, pocitmi beznádeje a depresie. Niektoré deti siahajú po omamných a psychotropných látkach, aby otupili psychickú bolesť, iné sa pokúšajú o samovraždu.

Obchodované deti trpia nepriaznivými vplyvmi na ich sociálny rozvoj a vzdelanie, mnohé nemajú rodinný život a sú nútené pracovať od útleho veku. Bez prístupu k pomoci a podpore v rodine a škole, a od bežných sociálnych aktivít, nerozvíjajú svoj potenciál. Tieto vplyvy môžu pre obeť fyzického a emocionálneho násillia a zneužívania znamenať ohrozenie života a môžu byť dlhodobé.

2. Detská prostitúcia

Pod pojmom detskej prostitúcie sa rozumie **využívanie detí pri sexuálnych aktivitách za úplatu alebo poskytovanie iného plnenia**.

Detská prostitúcia sa rozvíja ohromným nárastom prostitúcie všeobecne. Zahŕňa viacero foriem alebo na ne nadväzuje napríklad už zmienený únos dieťaťa za hranice, sexuálna turistika, ubližovanie dieťaťa, obmedzovanie jeho slobody, týranie a ďalšie). V posledných rokoch aj u nás výskyt detskej prostitúcie rastie, často v spojený s negatívnymi javmi (HIV/AIDS, drogy). V svojej podstate sa uskutočňuje v podobe klasickej prostitúcie, od jej pouličnej formy zabezpečovanej pasákmi, až k prostitúcii prevádzkovej v špeciálnych salónoch. Ďalej sa uskutočňuje v podobe homosexuálnej, najčastejšie sexuálnej turistiky za mladými chlapcami.

Formy prostitúcie:

- Prostitučné správanie detí prinútením blízkej osoby
- Prostitučné správanie detí prinútením cudzej osoby
- Prostitučné správanie dobrovoľné za účelom vlastnej obživy na ulici
- Prostitučné správanie dobrovoľné za účelom obživy rodiny
- Prostitučné správanie detí „dobrovoľné“ za peniaze
- Prostitučné správanie detí „dobrovoľné“ pre zábavu a „zvýšenie“ prestíže

Pre deti, ktorých vývin osobnosti a sexuality je takto ohrozený, sa násillie, nedôvera, pokora a odmietnutie stáva normou a hrozí im ďalšie nebezpečenstvo a to, že budú hľadať zázemie a pomoc u tých, ktorí ich zneužívajú.

Špecifické následky prostitúcie

Viktimizácia detí, ktoré zažili vykorisťovanie v prostitúcii sa podľa Milfajta (2008) prirovnáva k viktimizácii spôsobenej krutým mučením alebo osobnou skúsenosťou s leteckým nešťastím. Dieťa je traumatizované nielen samotnou prostitúciou, ale i ďalším násilím, preto sa rozlišuje **primárna a sekundárna traumatizácia a viktimizácia**.

Sekundárna viktimizácia a traumatizácia znamená sexuálne násilie vrátane vynucovania sexu bez ochrany, vynucovania odmietaného spôsobu sexuálneho styku, znásilnenie, prinútenie k sexu s viacerými osobami súčasne, ďalej telesné tresty za neposlúchnutie príkazu vrátane istých foriem mučenia a sadomasochistických praktík. Prevláda pri tom aj psychické násilie s cieľom obeť úplne ovládnuť. Tieto traumy sa kumulujú a pochádzajú od priekupníkov, sprostredkovateľov, zákazníkov i od rovesníkov a kamarátov, lekárov, učiteľov, sociálnych a pastoračných pracovníkov, policajtov a iných osôb formou neúctivého, ponižujúceho, zosmiešňujúceho alebo neangažujúceho sa či ľahostajného správania. Podľa Milfajta (2008) nie sú naplňované základné životné potreby dieťaťa, prostitúcia pre ne predstavuje komplex všetkých foriem násillia a k tomu prináša zodpovedajúcu mieru a intenzitu zdravotných porúch.

Jedna z významných porúch sa týka **sexuálneho a reprodukčného zdravia**. Dochádza k poškodeniu troch hlavných zdrojov tohto zdravia:

1. primeraný vývin a sexualita
2. ochrana pred sexuálne prenosnými chorobami
3. ochrana pred predčasným tehotenstvom a spontánnymi potratmi

Ďalej sú to **poruchy v psychickom a sociálnom vývine dieťaťa**. Osobnosť dieťaťa je narušená a rozvíja sa tiež nenapraviteľné stigma a sociálna trauma. Intenzita prežívania psychického stigmatu závisí na veku, v ktorom bolo dieťa vystavené prostitúcii, na rodinnej konštelácii a sociálnej podpore dieťaťa a na tom, kto alebo čo priviedlo dieťa k prostitúcii. Prvú sociálnu traumú zažívajú deti vo svojom primárnom sociálnom prostredí a potom pri odmietaní sociálneho kontaktu s ľuďmi okolo.

3. Detská pornografia

Pod pojmom detskej pornografie sa rozumie akýkoľvek **zvukový alebo obrazový materiál, ktorý používa deti v sexuálne implicitnom kontexte.**

Obrazová pornografia je zobrazenie dieťaťa pri vyslovene sexuálnej činnosti, skutočnej či simulovanej, alebo oplzlé vystavovane pohlavných orgánov dieťaťa pre sexuálne uspokojenie užívateľa. Zahŕňa výrobu, rozširovanie alebo používanie takéhoto materiálu.

Zvuková pornografia je používanie akýchkoľvek zvukových prostriedkov využívajúcich detský hlas, skutočný či simulovaný, za účelom sexuálneho uspokojenia užívateľa. Zhŕňa výrobu, rozširovanie alebo používanie takéhoto materiálu.

Závažnosť následkov pre obeť je v rozpore s predstavami, že vzhľadom k veľkému rozšíreniu je pornografia v podstate neškodná (noviny, časopisy, filmy, video a pod.). Ak je však robená v aktívnej forme, keď sa deti aktívne zúčastňujú fotografovania, filmovania a pod. sexuálneho rázu, či za úplatu alebo nie, stáva sa veľmi nebezpečnou nielen pre poškodzovanie vývinu detí, ale i pre ich budúci život. Výroba pedofilných pornografických materiálov môže niekedy viesť až k vražde.

Nebezpečné môže byť taktiež skupinové, nekoedukačné a zvlášť koedukačné sledovanie tvrdého porna, ktoré niekedy vedie i k skupinovému sexu.

Komerčné zneužívanie detí prostredníctvom výroby a distribúcie pornografických materiálov je pritom určite dôležitým zdravotným a právnym problémom. Často sa zdá, že odborníci nielen z oblasti medicíny, ale aj právní experti túto tému obchádzajú, no dokonca sa často **nemôžu zhodnúť na jednotnom výklade** príslušných noriem .

Príčin týchto nezhôd je niekoľko:

- Nejednotná definícia pornografie ako takej.
- Rôzne názory na vek sexuálnej dospelosti , definícia dieťaťa
- Absencia dôkazov o škodlivosti nenásilnej pornografie
- Vplyv rôznych ideológií, politiky a náboženstiev
- Predsudky týkajúce sa asexuálneho detstva a dospievania
- Zámerna rôzneho stupňa ohrozenia pri výrobe a konzumácie pornografie
- Strnulosť a nepružnosť pri prijímaní nových právnych noriem
- Generačný konflikt rodičov a detí
- Odlišné kultúrne zvyky a tradície
- Pokrok v informačných technológiách

Niektorí ľudia považujú za pornografiu už zobrazenie nahého ľudského tela. Odsudzovanie pornografie býva často zámenkou odsudzovania sexu ako takého. Tieto postoje pramenia z presvedčenia, že ľudská sexualita je pri najmenšom niečím neušľachtilým. Zo všetkých ľudských potrieb záujmov a radostí je sexualita najviac podozrivá z toho, že je vlastne prejavom nejakej nižšej pudovej vášne, nečistej žiadostivosti a jej prejavy by mali byť akosi vykúpené nejakou vyššou legitímnou cnosťou. Musí sa maskovať buď vyšším umením, vedeckým prístupom, alebo romantickou láskou.

Útoky proti pornografii predstavujú vlastne negatívne postoje k nahote a sexu. V žiadnom prípade nereflektujú nejaký prírodný stav, alebo biologickú danosť, sú skôr prejavom socializácie, odrazom individuálnej výchovy. Výchovné pôsobenie, budiace odpor k nahote a pohlavným orgánom, môže smerom k deťom vysielat' často zastrené signály. Malému dieťaťu je dovolené hrať sa so všetkými časťami tela, ale za dotyky genitálií je trestané, pretože táto telesná partia je im najlepšie prispôsobená a na viac vyvoláva príjemné telesné pocity. Už od mladosti je v deťoch budované a stále posilňované presvedčenie, že určité telesné partie sú zlé a akýkoľvek prejavovaný záujem o ne je neželateľný.

Sledovanie pornografickej produkcie v mladosti vzbudzuje často obavy z predčasnej erotizácie mládeže v dôsledku vplyvu nových doposiaľ neznámych sexuálnych skutočností a nových poznatkov (Weis a kol., 2000). Dnešná mládež dostáva v porovnaní s predchádzajúcou generáciou oveľa viac sexuálnych informácií, bohužiaľ však tiež aj dezinformácií. Je ďaleko viac sexuálne angažovaná, na druhej strane však môže byť taktiež ďaleko vo väčšej miere vystavená pocitom viny a výčitkám svedomia. Mladý človek je tak dnes konfrontovaný, v porovnaní so svojimi rodičmi alebo starými rodičmi, s oveľa väčšou psychickou záťažou v otázkach svojej sexuality. Je vystavený pochybnostiam, ambivalenciám a stresovým situáciám.

Nebezpečie predčasnej erotizácie dospievajúcich prostredníctvom nedeviatnej a nenásilnej pornografie vyvoláva občas polemiku aj odbornej lekárskej spoločnosti (Zvěřina, 1995). Iste je však možné súhlasiť s názorom, že pornografické materiály by nemali byť deťom a mladistvým ponúkané a vnucované.

Mravné kritéria väčšinou vychádzajú z určitých morálnych tradícií tej, ktorej krajiny. V postojoch k pornografii nemusia platiť nejaké univerzálne pravidlá, nakoľko v historickom a kultúrnom rozvoji ľudstva sme svedkami neuveriteľnej rozmanitosti morálnych presvedčení (Weis a kol., 2000).

Aj posudzovanie detskej pornografie a komerčného zneužívania detí nie je možné prenášať pomocou transkultúrnych zvykov do iných oblastí sveta, naopak je nutné ich posúdenie

v kontexte miestnych tradícií a taktiež platné právo týmto tradíciám a zvykom pokiaľ možno prispôbiť.

Špecifické následky pornografie

Detská pornografia má podľa Milfajta (2008) za následok obzvlášť ťažké formy traumatizácie a častejšie ako v iných prípadoch sexualizovaného násillia sa vyskytujú ťažké **disociatívne poruchy osobnosti**. Obete tejto zvláštnej formy sexualizovaných násillných činov sú ešte konfrontované so zaťažujúcimi a traumatizujúcimi následkami, ktoré sťažujú spracovanie toho, čo deti prežili. Súvisí to s intenzitou sexualizovaného násillia, s okolnosťami činu, so stratégiami páchatel'ov a s používaním a pôsobením fotografických a filmových materiálov. Obzvlášť zaťažujúce aspekty v prípadoch detskej pornografie predstavujú:

- Traumatizáciu detí môže zosilňovať **brutalita násillných činov** - deti sú napríklad nútené, aby **zaujímali špeciálne polohy alebo sa v priebehu svojho znásillňovania smiali, aby pôsobili dojmom, že im násillie prináša radosť**
- Páchatelia používajú **omamné a psychotropné látky**, ktoré robia deti povol'nými a ktoré súčasne vedú k zmätenému vnímaniu skutočnosti, najmä k dlhodobému efektu závislého chovania.
- Prostredníctvom komerčnosti pornodokumentov sa deti nestávajú len obeťami násillia, ale sú opakovane **degradované na „tovar“**. Tým sú zneužívané dvakrát, a to konzumentom a producentom, a taktiež sú konfrontované s mnohými páchatel'mi alebo skupinami páchatel'ov. V blízkosti dieťaťa pritom nežije osoba, ku ktorej by mohlo mať dôveru, a existuje len málo možností ako získať zo svojho prostredia podporu, čo podmieňuje vzrastajúcu izoláciu týchto detí.
- Páchatelia deti vydierajú pomocou obrazov a natočených dokumentov- deti tak „obmäkčia“ alebo ich presvedčia o **ich spolupôsobení alebo spoluvine**. Také dieťa sa hanbí za materiál v ktorom účinkuje, a v obave že bude odhalené, sa stáva opäť povol'nejším.
- **Deti sú nútené, aby zneužívali iné deti, a toto spolupáchatel'stvo spôsobuje, že sa dajú ľahšie vydierať**. Posilňuje to ich pocit viny a hanbu, takže sú ochotné mlčať.
- Obete, ktoré dosiahli **veku pre trestné stíhanie, sa obávajú odhalenia činov, keď sa v kontexte svojho vlastného pornografického vykorisťovania samé stali páchatel'mi**.

- Tým všetkým sa sťažuje trestné stíhanie aj terapia a vnútorné spracovanie krutých zážitkov obetí. K tomu pristupuje skutočnosť, že sa **aj staré materiály môžu prostredníctvom médií objaviť ako nové** a že môžu byť novo uvedené do obehu.

3.2. Rizikové faktory v rámci CSEC

Zneužívanie detí nepozná žiadne obmedzenia, či už teritoriálne alebo sociálne, môže k nemu dôjsť v každom prostredí, v každej spoločenskej vrstve a u všetkých ľudských rás. Nie je vylúčené ani u detí v rôznych sociálnych zariadeniach, ústavoch.

Rizikové deti

Deti sa stávajú obeťami bez ohľadu na vek, inteligenciu, prostredie, príslušnosť k určitej sociálnej vrstve, na výšku príjmu rodičov. Napriek tomu môžeme hovoriť i o určitých rizikových faktoroch na strane detí:

- Málo znalostí a informácií a svojom tele
- Málo informácií o sexuálnom správaní všeobecne
- Deti z dysfunkčných rodín
- Málo spoločne tráveného času rodičia a deti
- Deti s mentálnou retardáciou resp. subnormou
- Deti, ktoré sú problémové z hľadiska výchovnej zvládnuteľnosti
- Deti, ktoré svojich vychovávateľov unavujú, vyčerpávajú, dráždia alebo aj svojim spôsobom sexuálne provokujú čo zvädzajú
- Deti vo vývinovom štádiu kojenca a batolaťa sú rizikové všetky, vysoko rizikové sú deti v predškolskom veku. S rastúcim vekom a tým aj s dozrievaním osobnosti dieťaťa možno priamo úmerne hovoriť o znižovaní rizikovosti

Rizikové deti v kontexte CSEC-

- tie ktoré žijú v oblasti nevestincov
- v oblasti s vysokou koncentráciou mužov bez záväzkov
- deti s postihnutím
- deti utečencov

Rizikové situácie

- verejne prístupné miesta – výťahy, schodištia, verejné WC
- prostriedky verejnej dopravy (dieťa je tam kontaktované páchatelom a ďalej je ním sledované po vystúpení z dopravného prostriedku)
- zneužitie verejných služieb – (au pair, krúžková činnosť detí...)
- cirkevné a náboženské organizácie, sekty

Rizikové rodiny

- Rodiny, kde jeden alebo obaja rodičia nie sú schopní zodpovedne plniť rodičovskú rolu
- Rodičia s poruchou osobnosti
- Rodič s agresívnymi povahovými rysmi
- Rodič s neurotickými symptómami
- Rodič závislý na alkohole , drogách
- Rodiny dlhodobo závislé na dávkach sociálnej starostlivosti – deti považujú za handicap odlišnosť od vrstovníkov pokiaľ ide napr. o oblečenie, elektroniku a pod. Aj keď rodičia nepracujú, paradoxne venujú deťom málo času, nemajú záujem komunikovať o ich problémoch
- Rodiny podnikateľov či nadmerne vyťažovaných rodičov, ktorí kompenzovali nedostatok času a emocionálnej podpory poskytovaním finančných prostriedkov.
- Rodiny s osvojeným dieťaťom, ktoré nenaplnilo ich očakávania (výchovné a výukové problémy)
- Rodiny, kde jeden z rodičov bol v detstve sexuálne zneužívaný
- Rodiny s dieťaťom s odlišnou sexuálnou orientáciou – najmä odlišná sexuálna orientácia chlapca v kombinácii s nepochopením rodičov prípadne širšieho sociálneho prostredia

Typy CSEC podľa intenzity a frekvencie

1. **Príležitostné** – deti poskytujú sex za úplatu príležitostne a dobrovoľne, nie sú nikým nútené. Považujú to za ľahký a relatívne zábavný prostriedok na privyrobenie si, svojim správaním nie sú spravidla bezprostredne traumatizované ani stigmatizované, ale môže u nich dochádzať k „návyku“ na sex, peniaze a možno aj na niektoré emócie, ktoré sprevádzajú ich správanie. Tieto deti väčšinou pochádzajú z dobrých stabilných rodín, kde

získané peniaze dávajú deťom pocit určitej satisfakcie a zvýšenej prestíže z ich nezávislosti.

2. **Pravidelné** – deti sú požiadané inou osobou, ktorá môže byť aj členom rodiny, k poskytovaniu služieb sú nútené a to tak okolnosťami ako aj samotnými kupliarmi od ktorých dostávajú odmenu za poskytnutú služby. Deti majú relatívnu slobodu pohybu a istú formu nezávislosti. U tejto skupiny sa môžeme stretnúť s rozvinutými príznakmi stresu a traumy.
3. **Sústavné** – deti sú celkom zotročené, spravidla zbavené aj osobnej slobody, je s nimi narábané hrubým spôsobom, ich život je celkom v rukách páchatel'ov, kupliarov

Podoby CSEC

- **Dyadické sexuálne zneužívanie** – jeden páchatel' a jedno dieťa patria medzi najčastejšie podoby **CSEC Skupinový sex** – môže mať rôznu podobu, jeden páchatel' má súčasne viac detských obetí alebo naopak viac páchatel'ov zneužíva jedno dieťa
- **Sexuálny krúžok** – menšia skupinka detí navštevuje páchatel'a, trávajú spolu voľný čas, jeho súčasťou je aj sexuálna aktivita, organizátorom často býva osoba s dg. neagresívna pedofília
- **Rituálne zneužívanie** – komerčné sexuálne zneužitie je spojené s rituálnymi praktikami napr. nejakého mýtu, oslavy
- **Inštitucionálne zneužívanie** – páchatel'om sa stáva osoba, ktorá využije systém svojho inštitucionálneho začlenenia, ktorý ju oprávňuje ku kontaktu s deťmi (školské výlety, školy v prírode, záujmové krúžky, tábory, reedukačné zariadenia, detské domovy a i.)
- **Organizované zneužívanie** – do organizácie komerčného sexuálneho zneužitia je zapojených viac dospelých osôb, ktoré sa podieľajú na vytypovaním vhodných osôb a získaním ich súhlasu.

Rozdiel medzi sexuálnym a komerčným sexuálnym zneužitím dieťaťa a jeho prejavy

Sexuálne zneužitie dieťa	Komerčne sexuálne zneužitie dieťa
---------------------------------	--

Bezmocné	Disponuje určitou mocou
Zatajuje emócie	Vyjadruje emócie
Tají pred kamarátmi	Nemá tajomstvá pred kamarátmi
Ľudia v okolí hovoria o sexuálnom zneužití ako o „zlom“	Ľudia v okolí hovoria o komerčnom sexuálnom zneužití ako o „dobrom“
Podpora zo strany komunity	Negatívny postoj zo strany komunity
Nedostáva peniaze	Dostáva peniaze
Býva horšie oblečené	Býva veľmi dobre oblečené
Je v rozpakoch, hanbí sa	Necíti rozpaky, nehanbí sa
Sexuálne zneužívanie je dieťaťom neplánované	Komerčne sexuálne zneužitie býva dieťaťom plánované
Je v systéme školstva, zdravotníctva	Je mimo systému

3.3. Typológia ohrozených skupín detí

Vo všeobecnosti platí podľa René Milfajta (2008), že pokiaľ nie je v popredí činu telesné násilie, ale skôr zvädzanie alebo prehováranie, **disponujú deti škálou schopností a zručností, ktoré ich môžu pred sexuálnym zneužívaním chrániť**. Zdravo vyvinuté deti sa môžu celkom dobre chrániť samé, hlavne ak vedia hovoriť nie, utekať, brániť sa, neskrývajú žiadne tajomstvá a nedajú sa zastrašiť. Naopak ohrozené sú podľa autora tzv. **obetné typy – deti, ktoré sa správajú obzvlášť nevinne a dôverčivo, majú nízku sebadôveru, malé vedomie vlastnej hodnoty, cítia sa osamotené, emocionálne neisté, telesne, duševne alebo duchovne zanedbané; tie ktorým sa dostáva málo náklonnosti, potvrdenia, uznania, pozornosti, telesného kontaktu, majú málo priateľov**. V situáciách nebezpečenstva sú deti aj úzkostlivé, nedôverujú vlastným schopnostiam, so strachom zo sexuality, z toho, čo je cudzie. To, čo tiež môže brániť obranným mechanizmom dieťaťa, je zvláštny vzťah k páchatelovi a veľká dôvera v jeho osobu. Blízkosť páchatel'a, dôvera, oprávnenie k výchove, rešpekt k nemu robia z dieťaťa bezmocnú potencionálnu obeť.

1. Traumatizované deti (Vaníčková a kol., 1999):

CHARAKTERISTIKA RODINY A VAROVNÉ SIGNÁLY PRE MOŽNOSŤ VZNIKU KSZD:

- patológia v rodine

- dysfunkčná rodina
- deficit rodičovských kompetencií
- deficit sociálnej a emocionálnej podpory dieťaťa
- zlyhávajúca kľúčová osoba dieťaťa
- bagatelizácia traumy
- posunuté vnímanie reality
- nedostatočná ochrana dieťaťa
- emocionálna oploštenosť

OPIS DETSKEJ OBETE:

- „dobrovoľná“ účasť
- rozvoj sebazničujúcej kariéry ako vyrovnanie sa s traumou
- syndróm detského prispôsobenia sa sexuálnemu zneužitiu
- rozvoj postraumatickej stresovej poruchy
- smútok, apatia, maskovaná agresia
- výbuchy hnevu
- pocit zrady
- skrytá hostilita
- odvádzanie pozornosti od problému
- dojem flegmatika
- neschopnosť udržať si dlhodobý vzťah, promiskuitné správanie

2. Deti prinútené rodinou

CHARAKTERISTIKA RODINY A VAROVNÉ SIGNÁLY PRE MOŽNOSŤ VZNIKU CSEC:

- ohrozenie sociálnym vylúčením
- patológia v rodine
- doplnená rodina, v ktorej matka favorizuje otčima pred deťmi
- absencia rešpektu, úcty a morálnych zábran k dieťaťu
- narušená hierarchia hodnôt
- nepodnetné výchovné prostredie
- hrubé zanedbávanie základných potrieb dieťaťa

OPIS DETSKEJ OBETE:

- identifikácia s patologickými normami rodiny
- ľahká manipulovateľnosť
- submisívnosť
- neschopnosť zvládať stres, frustráciu
- silná emocionálna reakcia na zmenu
- „hrdosť“ a pozitívna satisfakcia
- sociálna izolácia
- vylúčenosť zo systému zdravotníctva alebo zo školského systému
- častejšie deti s mentálnym alebo telesným postihnutím
- časté obeť sexuálne deviantného správania

- nízke alebo naopak príliš vysoké sebavedomie

3. Deti prinútené nepríbuznou osobou

CHARAKTERISTIKA RODINY A VAROVNÉ SIGNÁLY PRE MOŽNOSŤ VZNIKU CSEC:

- nedostatočná sexuálna výchova v rodine
- deficitné vymedzenie hraníc intimity
- podceňovanie rizika
- hyperprotektívna výchova
- dysfunkčná rodina
- deficit sociálnych vzorov mužskej a ženskej role
- lokalita bydliska

OPIS DETSKEJ OBETE:

- citová deprivácia
- dôverčivosť
- neistota
- znížený intelekt
- inklinovanie k dobrodružstvu
- účelové správanie
- obavy z prezradenia
- neschopnosť zvládať stres, frustráciu
- citová nenaplnenosť
- silná emocionálne reakcia na zmenu
- znížená schopnosť rozpoznať riziko
- nižšia vybavenosť sociálnymi kompetenciami
- nedostatočne naplnený voľný čas
- zvýšená prítulnosť k cudzím osobám
- poddajnosť
- vnútená, naučená závislosť
- vzájomné zneužívanie so zneužívajúcou osobou
-

4. Deti ulice

CHARAKTERISTIKA RODINY A VAROVNÉ SIGNÁLY PRE MOŽNOSŤ VZNIKU CSEC:

- deficit rodičovských kompetencií
- absencia rodičovských rolí
- nestabilita rodinného prostredia
- vyhodenie z domu
- domáce násilie, hrubé vyhrážanie sa
- závislé správanie
- neprijatie osobnej či sexuálnej identity dieťaťa
- ťažké ochorenie v rodine
- neadekvátny systém odmiern a trestov v ústavoch
- nerešpektovanie individuality dieťaťa v ústavoch
- citová a psychická deprivácia detí v ústavoch

OPIS DETSKEJ OBETE:

- dieťa na úteku z rodiny, z ústavu
- prechodná väzby na vzdialených príbuzných či známych a vzájomné zneužívanie
- účelové správanie (komerčný sex ako ekvivalent vreckového)
- naučená potreba sexu
- deficit vzdelanosti a prípravy na povolanie
- poruchy správania
- emocionálna traumatizácia
- emocionálna nezrelosť (fyzická prítomnosť náhrada za citové puto)
- vysoká miera stresu a rozvoj behaviorálnych príznakov stresu
- frustrácia, následky deprivácie, depresívna symptomatológia
- nerozpoznané porucha duševného zdravia
- citová väzby mimo ústav
- naučená schopnosť prežiť na ulici
- u dievčat – prechodné riešenie životnej situácie
- znížená adaptabilita pre sociálne normy spoločnosti
- nízke sebavedomie
- útočnosť, nepriateľskosť, hostilita

5. Deti so závislosťou**CHARAKTERISTIKA RODINY A VAROVNÉ SIGNÁLY PRE MOŽNOSŤ VZNIKU CSEC:**

- rodina s dieťaťom závislým na alkohole, droge
- emocionálna patológia rodiny
- autoritárska výchova
- neakceptovanie osobnej identity dieťaťa
- nerešpektovanie záujmov, kamarátov dieťaťa
- popieranie reality
- neschopnosť vyrovnat' sa so skutočnosťou a riešiť závislosť
- rodina s dieťaťom rezistentným voči pomoci

OPIS DETSKEJ OBETE:

- sex má úlohu platidla
- strach z trestu – beztrestné správanie
- osobná skúsenosť s násilím, odmietnutím či neprijatím
- emocionálna subdeprivácia, deprivácia
- deficit zapájania motivačných mechanizmov
- obava z autorít
- neochota preberať zodpovednosť za svoje správanie
- nízka sebaúcta, ľahostajnosť, smútok
- absencia cieľa, otvorenej budúcnosti
- pocit bezvýhodiskovosti
- vplyv komunity
- ľahká manipulovateľnosť
- postupný rozklad hodnôt

- rozvoj porúch správania
- problémy so školskou dochádzkou
- príznaky typické pre deti s drogovou závislosťou

6. Vrstovnícky vplyv

CHARAKTERISTIKA RODINY A VAROVNÉ SIGNÁLY PRE MOŽNOSŤ VZNIKU CSEC :

- naivita rodičov
- emocionálny chlad v rodine
- zablokovaná komunikácia v rodine
- závislosť matiek na alkohole
- deficit materskej role v prvom roku života dieťaťa
- posunuté či zdanlivo proklamované morálne hodnoty
- odlišné prijatie jednotlivých detí
- popieranie reality

OPIS DETSKEJ OBETE:

- „dobrovoľná“ účasť
- naivita
- nedostatočná internalizácia noriem správania
- závislé správanie
- pasivita, rivalita, impulzivita, nezdržanlivosť či bezcitnosť
- ľahká ovládateľnosť
- potreba potvrdenia vlastnej identity
- túžba experimentovať
- maskovanie emócií
- vidina ekonomického zisku
- neprimerané sebavedomie

7. Stratégia zisku

CHARAKTERISTIKA RODINY A VAROVNÉ SIGNÁLY PRE MOŽNOSŤ VZNIKU CSEC:

- materiálne – konzumná orientácia rodiny
- pokrytecká morálka
- nedostatočná sexuálna výchova
- neprimerané ambície a očakávania od dieťaťa
- citová plochosť

OPIS DETSKEJ OBETE:

- dobrovoľná účasť
- túžba po nadštandardnom životnom štýle
- neprimerane vysoké sebavedomie
- falošné zdanie výnimočnosti a fascinácie sebou samým
- egocentrizmus
- ekonomický profit
- túžba upútať pozornosť

- túžba potrestať rodičov
- závislé správanie na odmene od kľúčovej osoby
- ľahkovážnosť, nezávislosť
- naivita
- nezdržanlivosť, nenásytnosť
- túžba dosiahnuť úspech s minimálnym nasadením v krátkom čase
- chybná voľba vzorov
- neschopnosť zvládať stres

Spoločná charakteristika všetkých typov obetí CSEC

- pocit emocionálnej opustenosti
- pocit emocionálnej osamotenosti
- trauma
- polyviktimizácia
- oslabená pozícia a vyššia zraniteľnosť
- absencia živých spomienok na láskyplnú starostlivosť a podporu rodičov
- osobná skúsenosť s ponukou peňazí za sex

Významné: Veľa obetí CSEC nemá fenomén CSEC spojený s traumou a neprimeraným správaním. Deti sa domnievajú, že ide o alternatívny spôsob obživy, navýšenie vreckového, či zaopatrenie si nadštandardu. Odhalenie CSEC býva pre dieťa stigmatizujúce a preto je potrebné nájsť bezpečnú, citlivú a diskrétnu cestu spolupráce s ním!

4. Psychologické vývinové osobitosti detí a mládeže

Dostatočné poznanie špecifik jednotlivých vývinových období je veľmi dôležité pre tvorbu preventívnych intervencií ako aj posudzovanie správania a prežívania dieťaťa v rámci problematiky násilia na deťoch, príp. domáceho násilia, ako aj výberu vhodných intervenčných postupov. V ďalšej časti poskytujeme stručný prehľad hlavných oblastí vývinu v rámci jednotlivých vekových období, samostatná kapitola je venovaná psychosexuálnemu vývinu detí a mládeže.

4.2. Mladší školský vek (od 6 do 11 rokov)

Dôležitým sociálnym medzníkom tohto veku je **nástup do školy**. Hlavnou činnosťou tohto vývojového štádia je učenie a sociálne učenie. Dynamika a množstvo zmien sa tu oproti predchádzajúcemu štádiu (predškolský vek) relatívne zvoľňuje.

Významným vývojovým posunom je na začiatku detstva **oddelenie "Ja" a "sveta"**. Prelínanie subjektívneho prežívania s realitou strieda postupne vecnosť orientácie a logická argumentácia. Racionálne pohľad na „svet“ a oddelené prežívanie aspektu vlastného „Ja“ sú už samostatnými obsahmi vedomia.

V oblasti **racionálne – kognitívnych funkcií** dochádza v priebehu detstva k množstvu výrazných zmien. Ide nielen o zameranie na vecné aspekty reality, ale taktiež analytické vnímanie a prechod od prevahy mechanickej pamäti na logickú, podmieňujúce potom následne aj pružnosť názorných operácii.

Emocionálne procesy bývajú síce spočiatku tiež dosť labilné a málo ovládané, v priebehu detstva však vykazujú zákonitý vývoj. Začiatkom detstva ešte prevláda expresívny súlad prežívania a správania. Dieťa v tej dobe nič nepredstiera, prejavuje sa úplne autenticky a spontánne.

So zrelším sebauvedomovaním a kritickosťou sa ale deti začínajú stále viac obávať zosmiešnenia a postupne obmedzujú svoju vnútornú (prežitkovú) aj vonkajšiu (prejavovú) spontaneitu. Postupne je stále zjavnější tlmenie spontánnosti emócií a ustupujúca expresivita.

Obdobie do ôsmych rokov nazývame obdobím "naivného realizmu". Deti v ňom ešte nekriticky prijímajú všetky informácie. Tvrdenia dospelých sú pre nich realitou a jeho akceptovanie im dáva istotu. Po celé toto štádium sú **deti spravidla dosť podrobivé, ústupné až konformné voči požiadavkám autorít, neskôr potom i normám skupiny**. S narastajúcim rozhľadom sa ale zvyšuje frekvencia sťažností na "nespravodlivosť" a pod.. Ku koncu detstva sa tak začne prejavovať tzv. "kritický realizmus".

Po celé detstvo je hlavným **zdrojom formatívnych vplyvov stále ešte rodina**. V nej sa začínajú utvárať a upevňovať prvé postoje, formovať základné aspekty vlastného "Ja" a charakteristické prejavy osobnosti. Taktiež sebahodnotenie a posudzovanie toho, čo je dobré či zlé, závisí preto prevažne na prístupe najbližších.

Vzťahy k vrstovníkom sa v predškolskom období obmedzovali iba na spoločné hry a hry netrvali dlho. Taktiež prvá trieda ešte predstavuje pomerne homogénnu skupinu, v ktorej prevláda rovnoprávnosť. Učiteľ ľahko získava rolu nekriticky prijímanej autority, ktorej deti bez akýchkoľvek zábran aj žalujú. V druhej triede však už vzniká niekoľko 3 - 4 členných skupiniek detí s prvými náznakmi vnútornej štruktúry vzťahu. V nasledujúcich triedach sa potom začína utvárať jednotný "duch triedy". Mienenie skupiny tak pozvoľná preberá funkciu autorít. Krátko po nástupu do školy sa deti stávajú vážnejšími, poslušnejšími aj usilovnejšími. Ochotne sa skláňajú pred požiadavkami autorít. Prejavujú značnú citlivosť k hodnoteniu vlastnej osoby a i malá výčitka ich často uvedie do plaču. Postupne už berú

plnenie svojich povinností ako samozrejmosť. Dieťa je v mnohom "extrémista", nevie robiť kompromisy. Ukladá si úlohy, ktoré potom nezvládne, takže sa potom sklamané môže niekedy i predčasne vzdať svojho úsilia.

Tab.: Vymedzenie úrovni oblasti vývinu na začiatku mladšieho školského veku.

Oblasť	Dosiahnutá úroveň na začiatku mladšieho školského veku
Školská zrelosť – zrelosť centrálnej nervovej sústavy	<ul style="list-style-type: none"> - zmena reaktivity, zvýšenie emočnej stability a odolnosti voči záťaži - kvalitnejšia koncentrácia - lateralizácia ruky – rozvoj senzomotorickej koordinácie a manuálnej zručnosti - rozvoj zrakového a sluchového vnímania - rozvoj regulačných kompetencií – spojená s vôľou a vedomím povinností
Školská pripravenosť	<ul style="list-style-type: none"> - sociálna pripravenosť (autorita, komunikácia a pod.) - emocionálna pripravenosť (odpútanie sa od rodiny a pod.)
Poznávacie procesy	- koniec predoperačného štádia – prevláda názorné, intuitívne, prelogické myslenie
Emocionálna oblasť	<ul style="list-style-type: none"> - stabilita emocionálnych reakcií - expresívny súlad správania a prežívania
Sociálna oblasť	<ul style="list-style-type: none"> - znižovanie primárnej orientácie na rodinu - spoločné hry - nekritické prijímanie autority

Pozornosť

Stabilita pozornosti od začiatku školskej dochádzky pozvoľna narastá. Dĺžka sústredenia je však všeobecne podmienená i charakterom činnosti a svoju úlohu hrá neskôr aj vzrastajúca vyhranenosť záujmovej orientácie.

Vnímanie

Deti prejavujú "skúmový vzťah k okoliu". Kvalita ich vnímania, ale zákonite korešponduje iba s dosiahnutou úrovňou poznávacích procesov, poznatku, prežívania a motivácie. Novo je uplatnená analýza, syntéza a systematickosť.

Náhodilosť a nečlenenosť vnímania zo začiatku detstva je postupne vystriedané väčšou analytickosťou a systematickosťou, až dospeje ku komplexnejšiemu a hlbšiemu porozumení situácie ako celku.

Pamäť a obrazotvornosť

Neúmyselná pozornosť a plastickosť nervovej sústavy, ktorá umožňovala dieťaťu predškolského veku bohatý, aj keď nesystematický príjem a uchovávanie informácií z okolia, musí byť v detstve - pre úspešnú školskú prácu - nahradená zámerným sústredením a vštepovaním. Vedomé zacielenie na zapamätanie sprostredkovaných poznatkov je ale pre dieťa niečím úplne novým a svojím spôsobom aj menej prirodzeným. U veľa detí je tak zákonite na začiatku ešte zjavná istá nepripravenosť vedome kontrolovať svoje vlastné duševné procesy.

Predstavivosť

Pod vplyvom školskej práce vystriedalo tak typickú imaginatívnu spontaneitu predškolského obdobia stále analytickejšie vnímanie a vernejšie zámerné vybavovanie predstáv ako názornej formy pamäti. Aj výučba v tomto období sa postupne stále viac opiera o vecnú reprodukčnú fantáziu, sprevádzajúcu učiteľov výklad. Vývoj predstáv postupuje od povrchnej celistvosti a nečlenenosti "obrysov" ku stále analytickejšiemu zobrazovaniu reality a v nasledujúcom posune od konkrétosti ku všeobecnosti.

Fantázia

Fantázia je realitou neobmedzované vytváranie názorných obrazov, operujúcich špecifickou "logikou fantázie". Svet imaginácie vládne u detí nielen v hre, kresbe ale i v čítaní a v ďalších imaginatívnych aktivitách.

V predškolskom období bola fantázia ústrednou funkciou duševného diania, nakoľko vyplýva kognitívne vývinové nedostatky racionálneho chápania sveta. V priebehu detstva však dochádza k jej postupnému útlmu. Prispieva k tomu diferenciacia "Ja" a "Sveta", nasledujúci odklon od subjektivity a vecná orientácia na princípy objektívnej reality.

Myslenie

Myslenie viazané formálno-logickými zákonmi postihuje vzťahy a rieši problémy. Myšlienkové operácie sú deskripcia, analýza, porovnávanie, priradovanie, syntéza, klasifikácia, triedenie, zovšeobecňovanie a i.

Oddelení "Ja a svet" je základným predpokladom rozvoja logického myslenia. Dieťa začne presnejšie odlišovať realitu od sveta svojich subjektívnych prianí a obáv, prekonáva detský egocentrizmus a vstupuje do obdobia "vecného nazerania na realitu".

Prvá trieda je tak ešte obdobím prechodu medzi slobodou v myslení a príklonom k logickému poriadku. Medzery v poznatkoch sú dopĺňované vlastnými úvahami a fantastickými domnienkami.

Vplyvom zrenia a učenia sa všeobecné parametre myšlienkových výkonov v priebehu detstva ďalej zlepšujú. Vývojové krivky naznačujú vývojový skok medzi 2. a 3. ročníkom (8.-9. rokom) a potom ďalší v 4–5. ročníku (10.-11. rokom). Medzitým je fáza relatívne stabilného výkonu. Podľa Piageta, v koncepcii vývoja inteligencie v období 7 – 11 rokov, nazývame **štádiom konkrétnych (názorných) operácií**. Koncom detstva a na začiatku predpuberty sa rozvíja aj zovšeobecňovanie – vytváranie tried javov na základe ich spoločnej vlastnosti.

Tab.: Porovnanie charakteristík poznávacích procesov na začiatku a na konci obdobia mladšieho školského veku.

Poznávacie procesy	Na začiatku obdobia mladšieho školského veku	Na konci obdobia mladšieho školského veku
Pozornosť	slabá, krátkodobá a pasívna, neúmyselná	narastá stabilita pozornosti – úmyselná, dlhodobejšia, viac ovplyvňovaná vôľou
Vnímanie	situačné, neplánované, celostné	Zjemňovanie vnemov, analytické, systematické vnímanie
Pamäť	neúmyselná, krátkodobá, nesystematické zapamätávanie,	Zámerné sústredenie a vstevovanie, mechanická pamäť
Predstavivosť	- imaginatívna spontaneita	zámerné vybavovanie predstáv
Fantázia	- dominantná funkcia v činnostiach dieťaťa	- väčšia vecná orientácia na realitu
Myslenie	- prechod od preodperačného štádia (názorné, intuitívne myslenie, nepresné, prelogické a pod.)	- štádium konkrétnych logických operácií (klasifikácia, triedenie, poradie, premenlivosť)

Vývoj emotívno – osobnostných funkcií v mladšom školskom veku

V priebehu detstva prebiehajú výrazné zmeny aj v oblasti prežívania (emócie), **sebaponímania (Javstvo) a konatívneho zamerania (vôle)**. Zatiaľ čo v detstve boli osobné zážitky iba bezprostrednou hodnotiacou reakciou, neskôr sú uvedomované ako stále bohatšie citové procesy, stabilnejšie stavy a diferencovanejšie vzťahy.

Emócie detí sú krátke, zato však značne intenzívne. Deti zo začiatku nemajú osvojené ani konvenčné zvládanie citu. Deti prežívajú celkom prirodzené prudké pocity hnevu, strachu, ľútosti, či žiarlivosti, zvlášť keď ide o niečo, na čom im aktuálne veľmi záleží.

Ku koncu detstva vzrastá citová stabilita. **Sebareflexia detí** prechádza od štádia sugescie, v ktorom deti prejavujú veľkú závislosť na názoroch autorít; cez situačné štádium, kde sa orientujú viac na pomer k vonkajším reálnym objektom a javom, než na vlastné vnútro; až po predpubertálne akčné štádium v ktorom si začínajú všímať vlastnú duševnú činnosť a ich osobité rysy. Obraz seba je ale na konci detstva ešte tvorený značne nekriticky. Podobne nízka je aj miera schopností prenikať do psychiky iných, vrátane hrdinu rozprávkových, či romanticko dobrodružných príbehov.

Emocionalita

Na začiatku školskej dochádzky sú prejavy emócií ešte búrlivé, ľahko vznikajú a zanikajú. Postupne strácajú svoj afektívny ráz, stávajú sa relatívne ovládateľné. S vekom teda narastá stabilita citových stavov i dlhodobosť citových vzťahov. Po celé detstvo však spravidla pretrváva v oblasti prežívania u detí typická dobrá nálada, tendencia k stenickým emóciám, sebadôvera, pocit sily a pozitívny posun v spoločenskom cítení. Navzdory začínajúcim prejavom nepokoja a lability je nastupujúca prepuberta fázou pretrvávajúcou fyzickej i psychickej harmónie.

Morálne cítenie

Kvalita „morálneho usudzovania (podľa Piageta) a zmysel pre „kolektívnu morálku sú na začiatku školského veku ešte pomerne nízke. Typická *konvenčná úroveň morálky* je v tomto období motivovaná predovšetkým potrebou naplniť očakávania authority. Vnútorne *zásady* má dieťa doposiaľ formulované len veľmi všeobecne. Až v 11 - 12 rokoch začína väčšina detí prenikať hlbšie do podstaty mravného hodnotenia a berie potom do úvahy aj *vnútorné motívy* posudzovaného správania. Žiadne hodnotenie prejavu nie je nikdy možné bez súčasného posúdenia všetkých súvisiacich faktorov situácie.

V *prepuberte už detí* núti rešpektovať svoje „*skupinové normy* aj trieda i skupina kamarátov. Tí sa postupne stávajú podstatne významnejšími než „normy sveta dospelých“. Vplyv týchto skupinových tlakov je charakteristický znak daného vývinového štádia.

Dieťa zo začiatku prijíma celú radu pravidiel správania celkom nekriticky. Príkazy, zákazy a odporúčenia sú heteronómne určované autoritami. Prechod na autonómnosť morálky vidí Piaget v tom, že sa tieto normy postupne zvnútorňujú. Nezávisí teda na individuálnom názore určitej osoby, ale na akési vnútorne akceptované „normy platné pre všetky deti určujúce, čo je a čo nie je správne.

Adaptačné problémy v detstve

V detstve sú z hľadiska adaptačných problémov najkritickejšie dve krajné obdobia: - začiatok školskej dochádzky a najranejšia fáza dospievania (predpuberta).

Niektoré príznaky adaptačných problémov po 6. roku spravidla natrvalo ustupujú (cmúľanie prstu, zlostné prejavy), iné síce na čas zmiznú, ale začiatkom dospievania sa opäť vracajú (nadmerná závislosť na rodičoch, plačlivosť, žiarlivosť) alebo sa vyskytujú výraznejšie až koncom detstva a vyhasínajú najskôr v priebehu dospievania (nepokojný spánok, desivé sny a pod.).

4.3. Starší školský vek (od 11 do 15 rokov)

V období staršieho školského veku má už dieťa vžitú normu správania, zoznámilo sa so základmi učiva a osvojilo si v danom sociálnom prostredí zodpovedajúcu rolu. Dochádza však ku komplexnej **premene všetkých zložiek osobnosti dieťaťa**. Najnápadnejšie je **telesné dospievanie, spojené s pohlavným dozrievaním**. V rámci celkového vývinu dochádza aj ku zmene celkového spôsobu myslenia, dospievajúci je schopný uvažovať abstraktne napr. o rôznych alternatívach, ktoré zatiaľ reálne nenastali. Dieťa v tomto veku sa začína osamostatňovať zo závislosti od rodičov, značný význam pre neho majú vrstovníci, s ktorými sa vo väčšej miere ako v predchádzajúcom vývinovom období stotožňuje. Na konci tohto vývinového obdobia zakončuje povinnú školskú dochádzku a volí si svoje budúce povolanie, resp. štúdium. Získava prvé skúsenosti s partnerskými vzťahmi, prvými láskami. **Mnohé zmeny sú podmienené biologicky, ale významne ich ovplyvňujú aj psychické a sociálne faktory, ktoré sú vo vzájomnej interakcii.**

9 hlavných oblastí zmien, svojim spôsobom teda aj vývinových úloh v staršom školskom veku (Cole, 1965) :

1. intelektuálne dospievanie (od dôvery k autoritám k požadovaniu dôkazov, od názorovej závislosti k nezávislosti),
2. emocionálne dospievanie (od lability k emočnej rovnováhe, od detského strachu k jeho aktívnemu a účinnému prekonávaniu),
3. spoločenské dospievanie (od závislosti k emancipácii, od nezapojovania ku kooperácii so skupinou, od skupiny vrstovníkov k úzkemu výberu priateľov, od napodobňovaniu vzorov k sebariadaniu, od kritickej netolerancii k tolerancii),
4. emancipácia od rodičovskej kontroly ku sebakontrolu (od závislosti ku spoliehaniu sa na seba, od chápania rodičov ako vzoru k ich pojatiu ako partnerov),
5. identifikácia seba samého (od difúznej identity ku adekvátnemu sebaoponímaniu, od čiernobieleho videnia ku schopnosti hlbšej analýzy pováh, od plnenia úlohy k vlastnému sebaurčeniu),
6. voľba povolania (od atraktívnosti k výhodnosti, od obecnej orientácie k špecializácii, od neadekvátneho sebahodnotenia spôsobilosti k adekvátnej sebarealizácii),
7. využívanie voľného času (od hier k záujmom, od pozorovania k aktívnej účasti, od povrchnej a premenlivej orientácie k užším, stabilnejším a hlbším záujmom),
- 8. záujem o opačné pohlavie (od priateľstva k láske, od okúzlenia k vážnemu hľadaniu a sexuálnej zrelosti)**
9. životná filozofia (od dezintegrácii k integrácii a harmonizácii, od egoizmu k nadosobným ideálom, od nejasného vedomia zmyslu vlastnej existencie k životnému poslaniu).

Základné ľudské aktivity, v ktorých by sa mal človek snažiť primerane adaptovať, sa týkajú všetkých životných oblastí : „lásky“, „práce“ aj „hry“. Dospievanie v období staršieho školského veku je teda prípravou ku stabilite a prispôbovaní sa na žiaducu úroveň vo všetkých týchto základných sférach existencie.

Vývinové ukazovatele		
Ukazovateľ	Dôsledky pre dieťa	Vplyv na okolie
Obavy o vzhľad meniaceho sa tela	Sústredenosť na seba	Dospelí to môžu považovať za sebeckosť
Hormonálne zmeny	Vývin druhotných pohlavných znakov , zhoršenie stavu pleti, náladovosť	Okolie zle znáša náladovosť
Presadzovanie svojej nezávislosti	Experimentovanie v reči, obliekani, v správaní, hľadanie	Dospelí majú dojem, že ich dieťa odmieta

	svojej identity	
Rebelantstvo , vzdorovitosť	Bezočivé správanie	Ak chcú mať dospelí dobré vzťahy s deťmi, musia postupovať opatrne
Kamaráti sú čoraz dôležitejší	Chce sa čo najviac podobať kamarátom v obliekaní, účese, trávení voľného času	Dospelých dráždi všetko, čo považujú za napodobovanie, zvýšené finančné nároky
Silný zmysel pre spravodlivosť, všetko vidí čierne alebo biele	Kritika dospelých, ťažko pristúpi na kompromis, žiarli na súrodencov	Konflikty s rodičmi a učiteľmi
Učenie sa samostatne myslieť a rozhodovať	Odmietajú zásahy rodičov a učiteľov do svojho života,	Dospelí sa musia pomaly vzdať kontroly nad dieťaťom, musia sa naučiť dôverovať mu
Potreba nových zážitkov, skúšanie kam až môže zájsť, riskovanie	Experimentovanie s cigaretami, alkoholom, mäkkými drogami, so sexom	Dospelí sa musia rozhodnúť, kde stanovia hranice
Budovanie si svojho hodnotového systému, morálky	Pochybovanie o myšlienkach a hodnotách získaných v rodine, škole	Môžu nastať problémy, ak dieťa odmietne postoje, ktoré majú pre rodiča resp. učiteľa veľký význam
Rozširovanie si intelektuálneho obzoru, rozmýšľanie v abstraktných pojmoch	Diskusie o rôznych témach	
Vyhľadávanie dobrodružstva	Nevenovanie dostatočnej pozornosti bezpečnosti	Strach o dieťa

Telesné zmeny a ich subjektívny význam

Významným prejavom dospievania je telesná premena. Vlastný zovňajšok je dôležitou súčasťou identity a preto je taká zmena subjektívne citlivejšie prežívaná. Zjavná a zásadná premena tela môže dokonca v krajnom prípade stimulovať pocit ohrozenia integrity vlastného „ja“ a prakticky vždy vedie ku strate sebaistoty. Tak to je nielen v období dospievania, ale aj v iných životných situáciách. Táto tendencia sa bežne prejavuje napr. pri reakcii na nový účes, na nový štýl oblečenia a pod.

Telesné a psychické dospievanie nemusí prebiehať v rovnakom tempe. Pokiaľ je telesné dozrievanie rýchlejšie než psychické, nemusí to dospievajúci jedinec prijateľným spôsobom zvládnuť. Telesné zmeny za týchto okolností predstavujú súbor negatívnych podnetov, ktorých by bolo dobré sa zbaviť, príp. ich aspoň zabrzdiť. Dospievajúci, ktorému je telesná zmena nepríjemná, sa tejto záťaže rôznym spôsobom bráni (napr. popieraním

reality). Príkladom môže byť reakcia značne vyspelého dievčaťa, ktoré si vezme voľný sveter, aby si zakryla prsia a schováva sa pred ľuďmi, aby ju nebolo príliš vidieť. Je možné súhlasiť s P. Řičanom (1990), že skoršie dospievanie chlapcov nebýva tak zaťažujúce ako predčasné telesné dospievanie dievčat.

Príčinou tu môže byť aj fakt, že **dievčatá všeobecne dospievajú skôr ako chlapci**. Nápadnosť telesnej zmeny je potom väčšia, ako keď relatívne predčasne dospieva chlapec. Okrem toho tu hrá rolu aj odlišnosť telesných zmien u chlapcov a dievčat.

- **U chlapcov** je zo sociálneho hľadiska významný predovšetkým rast a rozvoj svalov. **Sekundárne pohlavné znaky nie sú na prvý pohľad tak nápadné a znepokojujúce**. Vyššia postava u chlapcov je sociálne akceptovaná aj dospelými. V spoločnosti vrstovníkov je vyslovene výhodná, pretože predstavuje šancu na lepší sociálny status (prestíž je v tomto veku daná vzhľadom a fyzickou silou). Príliš vysoká postava je u dievčat všeobecne sociálne menej žiaduca, nezodpovedá sociokultúrnym štandardom ideálov dievčenskej krásy.
- **Sekundárne pohlavné znaky dievčat sú nápadnejšie a bývajú dospelými chápané ako signál významnej kvalitatívnej zmeny**. Telesná premena chlapcov sa na prvý pohľad javí ako rast a zosilnenie, t. j. zmena kvantity. Rodičia a učitelia mávajú strach z predčasnej sexuálnej aktivity, ktorú očakávajú od fyzicky vyspelých dievčat. Ich reakcie môžu byť vedome i nevedome zamerané na potlačanie takto interpretovaného javu, alebo na jeho kompenzáciu iným spôsobom. Vyznievajú potom skôr ako negatívne hodnotenia nadmernej vyspelosti a ako také ich dievča zo strany dospelých prijíma.

Dievčatá niekedy reagujú na predčasné dospievanie, ktoré im ešte ku všetkému prinieslo nepriaznivú sociálnu odozvu, zásadnejším spôsobom. Ten môže mať až charakter odchýlky, napr. **mentálnej anorexie**. Dievča nekonzumuje stravu, pretože v rámci chudnutia sa strácajú sekundárne pohlavné znaky a tým je problém zdanlivo vyriešený (etiológia mentálnej anorexie je však obvykle zložitejšia, máva viac príčin, toto je len jeden z možných impulzov). **Subjektívny význam zovňajšku v období dospievania vzrastá**. Prejavuje sa nielen väčším zameraním pozornosti na vlastné telo, ale aj na oblečenie a na celkovú úpravu. I táto zložka je súčasťou identity dospievajúceho. Dôvodom zvýšeného záujmu o vlastné telo je predovšetkým jeho viditeľná premena, ktorá pozornosť priťahuje, ale i stúpajúci sociálny význam určitej úpravy zovňajšku.

Sexuálny vývin

Sexuálny vývin má v každom období ontogenézy svoj určitý prejav, ovplyvnený zložkou somatickou, sociálnym prostredím, individualitou jedinca a citovým prežívaním. V období

staršieho školského veku začína byť sexuálny vývin búrlivejší, lebo nastáva výraznejšia diferenciácia vplyvom zvýšeného záujmu o druhé pohlavie.

V období staršieho školského veku sa objavuje **vzrast záujmov spojených so sférou pohlavia**. Predovšetkým sa vzbudzuje pohlavná zvedavosť smerujúca k poznaniu anatomickej stavby pohlavných orgánov, medzi dospelými kolujú aj pornografické obrázky a vtipy spojené s týmito vecami. Akákoľvek zmienka o sexuálnej oblasti vyvoláva dorozumievacie pohľady, výbuchy smiechu, prejavy rozpakov. **Sexuálna aktivita v tomto období prebieha prevažne vo forme masturbácie, väčšinou prevádzanej tajne, s pocitmi viny a ostychu. Sexualita má len sprievodný význam, pretože pre väčšinu dospelých ešte nie je v popredí ich psychického života. Vo veku okolo 14 -15 rokov vzrastá záujem o zložitejšie problémy súvisiace so sexualitou ako napr. umelé prerušenie tehotenstva, morálne aspekty sexuálnej aktivity, reprodukcia a i.**

Vývin sexuálnych záujmov závisí nielen od hormonálnej funkcie organizmu, ale aj od podnetov okolia, ku ktorým patrí pozorovanie života dospelých, vplyv starších spolužiakov, médiá, zvedavosť podporujúce správanie rodičov a vychovávateľov.

Zmeny nastávajú aj vo **vzájomných vzťahoch dievčat a chlapcov**:

- Vek od 10 do 12 rokov sa vyznačuje ostrým antagonizmom medzi jednotlivcami opačných pohlaví. Dievčatá aj chlapci sa navzájom vyhýbajú jedni druhým.
- Vo veku od 12 do 14 rokov sa dievčatá začínajú zaujímať o chlapcov a usilujú sa upútať na seba pozornosť. Chlapci sa však naďalej držia bokom a uprednostňujú spoločnosť chlapcov
- Medzi 14 . a 16. rokom chlapci začínajú prejavovať záujem o dievčatá. Začínajú sa tvoriť dvojice.

Vývinové zmeny racionálne – kognitívnych procesov

V staršom školskom veku sa výkonnosť poznávacích procesov dovŕšuje, či ide o vnímanie, pamäť, pozornosť, obrazotvornosť či myslenie. Kvalita poznávacích procesov umožňuje radikálne „rozšírenie obzoru“, to je však možné buď využiť, zneužiť, či celkom zanedbať. Vo všetkých poznávacích funkciách dochádza k zásadným kvantitatívnym aj kvalitatívnym zmenám. Rozvoj vyšších myšlienkových operácií umožňuje stále priliehavejšie usporiadanie vedomostí, väčší podiel samoštúdia a špecializovanejšie a hlbšie vzdelávanie sa v oblasti prírodných, technických, či spoločenských vied.

Dospievanie je teda štádiom viac, či menej búrlivého hľadania a následnej relatívnej stabilizácie aspektu osobného riešenia stále komplexnejších a širších problémov. Postupne

ustupuje príťažlivosť preberaných hotových riešení a stále viac je využívaná schopnosť samostatnejšieho, pružnejšieho myslenia a vďaka skúsenostiam postupne tiež priliehavejšia reakcia na vonkajšiu situáciu.

Vnímanie

Vnímanie u dospievajúcich v porovnaní s predchádzajúcim vývinovým obdobím má vyššiu úroveň. Stáva sa presnejším, bohatším na detaily, mnohostranným v obsahu a uvedomelejšie riadeným. V tomto vývinovom období sa výrazne mení aj **orientácia v priestore a čase**.

Zmena v hodnotení časovej dimenzie ovplyvňuje základné psychické potreby:

- **Potreba istoty a bezpečia** je stále viazaná na minulú skúsenosť a aktuálne prežívanie. Avšak pri novej dimenzii anticipácii budúcnosti, môže prísť k strate bývalého pocitu istoty, ktorý v detskom veku plnil ochrannú funkciu.
- **Potreba seberealizácie** nadobúda nový obsah, keď dospievajúci začína uvažovať o svojich možnostiach a perspektívach vo vzťahu k budúcnosti. Seberealizácia sa rozširuje z prítomnosti na budúcnosť.
- **Potreba otvorenej budúcnosti** má zmysel predovšetkým v tomto období. Presiahnutie objektívnej reality umožňujú až logické operácie.

Pozornosť

Pozornosť spočíva vo výberovom sústredení sa vedomia na určitý výsek reality či duševného diania. V staršom školskom veku ovplyvňuje vlastnosti pozornosti nielen oslabená nervová sústava ako dôsledok rýchleho rastu a hormonálnej prestavby, ale tiež značný rozsah a nevyhranenosť záujmov, vrátane zvýšenej orientácie na špecifické vývinové úlohy a problémy.

Pamäť

Zmeny, ktoré sa u dospievajúcich uskutočňujú v pamäti, sa prejavujú predovšetkým v tom, že dospievajúci začínajú vo väčšej miere používať **logickú pamäť**. V zapamätávaní, vďaka rozvíjajúcim sa schopnostiam abstraktne myslieť, začína hrať úlohu pochopenie materiálu. Dôležitým javom, ktorý charakterizuje vývin pamäti, je pretváranie sa neúmyselnej pamäti na **úmyselnú pamäť**.

Kognitívny vývin

V prístupe k realite sa stále výraznejšie prejavuje aj značná variabilita ustálených „**kognitívnych štýlov**“. V dospievaní sú stále vyhranenejšie osobité kognitívne štýly (rozdiely v prijímaní, spracovaní a organizácii informácií). Nástup dospievania je spojený so zmenou uvažovania. Piaget nazval túto fázu **štádium formálnych logických operácií**.

Mladší školský vek	Starší školský vek
Konkrétne logické operácie	Formálne logické operácie
<ul style="list-style-type: none"> • Uvažovanie o tom, čo je • Myslenie viazané na aktuálnu skutočnosť • Uvažovanie len o jednom riešení • Uvažovanie o konkrétnom riešení • Nesystematické uvažovanie • Náhodná voľba riešenia, ktorá sa ukáže ako správna • Kombinovanie a integrovanie reálnych vecí • Najdôležitejšia je súčasnosť 	<ul style="list-style-type: none"> • Dôraz na uvažovanie o mnohých súvislostiach • Myslenie nie je viazané na aktuálnu existujúcu skutočnosť • Uvažovanie o tom, ako by situácia mohla vyzerat' • Úsilie o zmenu usporiadania sveta • Systematické uvažovanie • Kombinovanie a integrovanie myšlienok • Manipulácia s abstraktnými jednotkami • Úvahy o budúcnosti

Emocionalita

Hormonálne zmeny v staršom školskom veku prinášajú okrem telesných zmien aj **kolísavosť emočného ladenia, väčšiu labilitu a tendenciu reagovať precitlivo** aj na bežné podnety. Zmena vlastných pocitov môže samotné dieťa prekvapiť, prežívanie môže byť pre neho samé skôr nepríjemné, na svoje pocity reaguje ako na niečo obťažujúce, podráždene a mrzuto. **Sekundárnou reakciou býva aj zhoršenie nálady a správania, ktoré pôsobia sociálne rušivo.** Rozumové hodnotenie emočných rozladení by dieťaťu príliš nepomohlo, pretože jeho sebaovládanie je ešte zatiaľ dost' nezrelé.

Emočné reakcie sú v porovnaní s minulým vývinovým obdobím nápadnejšie a zdajú sa byť vo vzťahu k vyvolávajúcim podnetom menej primerané. Zmena emočného prežívania sa navonok prejavuje väčšou impulzivitou a nedostatkom sebaovládania. Nízka frustračná

tolerancia, precitlivosť a premenlivosť nálad sa stávajú rušivým faktorom v medziľudských vzťahoch a prispieva ku vzniku **konfliktov**.

Ďalšou zmenou typickou pre obdobie staršieho školského veku je **zvýšená uzavretosť** v zmysle nechuti prejavovať svoje city navonok. Dospievajúci často nedá najavo ako sa cíti, stáva sa introvertovanejším. Svoje city nie je ochotný dať najavo, pretože v nich sám nemá jasno, niekedy ich nevie dobre verbalizovať a obáva sa nepochopenia, výsmechu alebo sa len hanbí. S celkovou neistotou súvisia **výkyvy v sebahodnotení**. **Pubertálna vzťahovačnosť** je výrazom osobnej neistoty, typickej pre obdobie zásadnejšej premeny vlastnej identity. Celková neistota vyvoláva u dospievajúcich rôzne **obránné mechanizmy**:

- Tzv. **mechanizmus kyvadla**. Dospievajúci, ktorý dosiahol nejakú zrelšiu úroveň, sa v určitých obdobiach vracia k detskému správaniu alebo infantilnému spôsobu riešenia situácie. Návrat do vývinovo nižšej fázy, aj keď len krátkodobo a dočasne, umožňuje relaxáciu a prežitie aspoň chvíľkového pocitu istoty.
- **Únik do fantázie**. Umožňuje odpútanie sa od reality a aspoň symbolické zvládnutie najrôznejších situácií, ktoré dospievajúci nedokáže reálne riešiť, alebo prežiť rolu, ktorá sa mu v realite nedá prežiť. Fantazijná produkcia umožňuje nezáväznú experimentovanie s rôznymi variantmi nerealizovateľných rolí. Táto aktivita môže byť prínosná aj ako príprava pre rozvoj nových zložiek identity.

Zmena pohľadu na svet sa prejavuje v posudzovaní čohokoľvek, vrátane seba samého. U dospievajúceho sa to prejavuje posilnením určitého egocentrizmu, ktorý sa prejavuje tým, že:

- Dospievajúci býva **hyperkritický**. Kritickosť je aj výrazom neistoty, hľadá sa niečo, čo by mohlo byť trvalé.
- Dospievajúci má sklon **polemizovať**. Táto tendencia vyplýva z potreby precvičiť si svoje intelektové kompetencie a potvrdiť si ich kvalitu.
- Dospievajúci podlieha osobnému klamu, že jeho **myšlienky, pocity a skúsenosti sú celkom výnimočné**. Myslí si, že uvažuje inak ako ostatní. Ide o vývinovo podmienený problém, ktorý po určitej dobe vymizne.
- Egocentrizmus dospievajúcich sa prejavuje určitou formou **vzťahovačnosti**. Dospievajúci postupne prídu na to, že ostatní ľudia majú svoje problémy a nemajú žiaden dôvod zameriavať sa práve na nich.

- Dospievajúci je **radikálny**. Jeho nechuť ku kompromisom a korekciám vyplýva z neistoty. Radikalizmus je obranou proti nejasnosti a mnohoznačnosti. Nie je ešte tak zrelý, aby vedel tolerovať určitú mieru neistoty ako trvalý a nezameniteľný stav.

Rozvoj morálky

K prelomeniu heteronómnej morálky (ktorá je charakteristická pre mladší školský vek) a jej premene na autonómnu dochádza v rozmedzí 9. - 13. rokom. Pri rozvoji morálky dochádza aj k zvnútorňovaniu noriem. Dospievajúci na rozdiel od dieťaťa mladšieho školského veku nad obsahom noriem už premýšľa. Preberá ich význam a dôsledky, pochybuje, uvažuje a hľadá lepšie riešenie. **K zvnútorňovaniu noriem s porozumením ich obsahu** môže dôjsť za predpokladu, že jedinec bude nielen spotrebiteľom (konzumentom) pravidiel, ale tiež ich spoluvorcom.

Emancipácia znamená aj **odpútanie sa od hodnotového systému rodiny**, aspoň na proklamačnej úrovni. Často dospievajúcemu ide skutočne viac o to, čo hlása, ako o to, čo skutočne robí. Morálne hodnoty prijíma dospievajúci len vtedy, keď sa s nimi identifikuje.

Počas dospievania majú veľký význam **hodnoty stanovené vrstovníkmi**. Väčšinou majú prednosť pred normami rodiny, školy a spoločnosti. Tlak na dodržiavanie týchto noriem zo strany vrstovníkov je veľký a ich prekročenie je trestané.

Rozvoj identity

Erikson (1964) chápe obdobie dospievania ako **fázu hľadania rozvoja vlastnej identity**. Dospievajúci si osvojuje nové kompetencie a získava nové role, musí sa s nimi vyrovnáť a zaujať k nim nejaký postoj – hodnotí ich význam pre iných aj pre seba samého. Vytváranie si nového poňatia vlastnej identity je proces, v ktorom sa dospievajúci snaží uskutočniť svoju predstavu, aký by chcel byť. Detská identita bola závislá na konkrétnej realite, hlavne na názoroch iných osôb. Pre sebaopoznanie je užitočné aj **porovnanie s druhými ľuďmi**. V staršom školskom veku sa zvyšuje význam a **vplyv vrstovníckej skupiny**. Kamaráti slúžia ako referenčný model. Dospievajúci porovnáva svoje možnosti v rodine s pozíciou akú majú ostatní.

Potreba priateľstva

Túžba po dôvernom vzťahu je v tomto období veľmi silná. Priateľský vzťah poskytuje určitý druh istoty a bezpečia, ide o určitý druh emočnej väzby. Neskôr v adolescencii ho do určitej miery nahradí partnerský vzťah, ktorý je v tomto období len na úrovni počiatočného experimentovania. Priateľské vzťahy sú charakteristické vzájomnosťou a intimitou.

Vzájomnosť znamená možnosť zdieľať rôzne vnútorné pocity, názory a životné skúsenosti. Zistenie, že iný človek si môže myslieť a pociťovať to isté dospievajúcim pomáha, za týchto okolností sa ľahšie vyrovnávajú aj s neistotou vlastných pocitov a názorov.

Intimita zahŕňa tri oblasti:

- Možnosť zveriť sa priateľovi
- Dôvernosť – presvedčenie, že vzájomné zdelenia sú len pre priateľov
- Vylučnosť – priateľ má určité privilégia

Keďže v tomto veku sa **zvyšuje tendencia experimentovať s rizikom**, dospievajúcim chýba skúsenosť a náhľad na vlastnú zraniteľnosť. Väčší vplyv vrstovnickej skupiny môže stimulovať záujem o mnohé aktivity, ktoré sú z hľadiska ďalšieho rozvoja detskej osobnosti nežiaduce a môžu ju negatívne ovplyvniť. **Experimentovanie s psychoaktívnymi látkami, najčastejšie s marihuanou, so sexom** je v niektorých skupinách považovaná za štandard. Je vnímaná ako prejav vlastnej voľby, ktorá dospievajúcich odlišuje od dospelých a detí a uspokojuje potrebu zdieľania špecifickej skúsenosti, potvrdzujúcej špecifickú identitu.

4.4. Adolescencia (od 16 do 21 rokov)

Obdobie adolescencie (adolesco - dospievať) je druhou fázou pomerne dlhého časového úseku dospievania. Začína približne v 16 rokoch a končí v 21. roku života pri určitej individuálnej variabilite, a to najmä v oblasti psychickej a sociálnej. Z hľadiska pohlaví, u dievčat adolescencia trvá zväčša od 16 – 19 rokov, u chlapcov od 18 – 21 rokov. V dôsledku dlhšieho formálneho vzdelávania vo vyspelých spoločnostiach máme populáciu 15 – 20 ročných, ktorí **majú psychiku a telo dospelého človeka, ale status dieťaťa**.

Pre adolescenciu je typické vyrovnávanie rozdielov medzi somatickým a psychickým vývinom, ako aj fyzickou a intrapsychickou disharmóniou na rozdiel od puberty, kde sú tieto úrovne v nesúlade. Je to obdobie doladovania a dosahovania vytúženej harmónie vo všetkých zložkách osobnosti. Adolescenciou vrcholí úsilie celého doterajšieho vývinu. **Dôležitou úlohou adolescencie je dosiahnutie úrovne zrelej a kultivovanej osobnosti**. Obdobie adolescencie ohraničujú dva sociálne medzníky:

- ukončenie povinnej školskej dochádzky
- završenie prípravného profesijného obdobia, nástup do zamestnania (okrem vysokoškolákov)

Ďalším sociálnym medzníkom je **dosiahnutie plnoletosti**, ktorá adolescenta robí spôsobilým pre právne úkony, čím zároveň preberá plnú zodpovednosť za svoje správanie. V súvislosti s prechodovosťou tohto obdobia Erikson hovorí o **psychosociálnom moratóriu** (Vágnerová, 2000). Dospelosť sa totiž adolescentom javí príliš náročná, či málo prítiažlivá, a preto majú tendenciu ju odložiť. Bránia sa všetkému, čo vyžaduje zodpovednosť a plnenie si povinností. Sú schopní byť samostatní a zodpovední, ale odmietajú to.

Základné charakteristiky obdobia adolescencie určujú vývinové ukazovatele pre toto obdobie, ktoré môžeme zhrnúť nasledovne:

Vývinové ukazovatele adolescencie		
ukazovateľ	dôsledky pre adolescenta	vplyv na sociálne okolie
Idealizmus	Snaží sa byť čínorodý/á v spoločenskej alebo politickej oblasti. Idealizmus hľadá v náboženských sektách a kultoch. Má tendenciu pracovať ako dobrovoľník/čka v rôznych charitatívnych a dobročinných organizáciách.	Rodičia sa trápia, keď ich dieťa konvertuje na iné náboženstvo, než rodina vyznáva, keď sa celkovo odvracia od rodinných tradícií. Učitelia majú obavu, že adolescent je fanatický a ovplyvní svojím presvedčením ostatných v triede, je ochotný prerušiť alebo aj zanechať štúdium.
Vstup do života, do zamestnania, vzťahy mimo rodiny	Je nútený/á učiť sa zvládať stres. Miesto dovolenky s rodinou zvykne dávať prednosť priateľom.	Rodičovská túžba ochraňovať deti vedie často ku konfliktom. Rodičia majú možnosť stráviť dovolenku podľa svojich predstáv. Učitelia môžu mať skúsenosť s pasivitou neistotou a nestálosťou adolescenta pri výbere jeho budúceho povolania.
		Rodičia podporujú finančne adolescenta, ktorý už je citovo nezávislý. Vzájomné vzťahy sa

Hľadanie cesty k finančnej alebo citovej nezávislosti	Neistota a strach z budúcnosti pôsobia na náladu, sebaistotu a sebaúctu.	zvyknú narušiť. Adolescent si často privyrába počas štúdia a tak výška jeho príjmov sa môže odrážať na zhoršenom prospechu a zníženej motivácii ku štúdiu.
Má trvalejšie vzťahy s opačným pohlavím.	Máva vážnu známosť a trávi s ňou viac času.	Rodičia majú obavy z príliš vážnych známostí. Majú strach, aby neutrpel školský prospech.
Cíti sa dospelý ako rovnocenný člen rodiny.	Má dojem, že svet chápe lepšie ako jeho authority - rodičia a učitelia.	Rodičia zisťujú, že sa k nim dieťa správa zhovievavo a táto zmena úloh sa im nepáči. Adolescent môže dávať učiteľom pocítiť, že má patent na rozum.
Adolescent je takmer pripravený na úlohu nezávislého samostatného dospelého – dosahuje sociálnu zrelosť	Možno bude chcieť, alebo odíde z domu a začne žiť samostatne.	Po odchode detí musia rodičia upraviť svoje vzájomné vzťahy.

Telesné zmeny a telo ako súčasť identity v adolescencii

Vstup do fázy adolescencie je po biologickej stránke ohraničený pohlavným dozretím. Somatický vývin je ukončený, telo rastie ďalej, i keď mierne a jeho tvar tak dostáva dospelú podobu. Dôležitou súčasťou identity adolescenta je **telesný vzhľad**. Adolescent sa svojim telom až narcisticky zaoberá, čo súvisí i so sociokultúrnym trendom, ktorý vysoko oceňuje mladosť a krásu. Vlastné telo adolescent posudzuje podľa aktuálneho štandardu atraktivity a zároveň sa porovnáva i s vrstovníkmi. **Telová schéma sa môže stať dominantnou súčasťou identity adolescenta. Pre adolescenta je zovňajšok a jeho atraktivita prostriedkom k dosiahnutiu sociálnej akceptácie, sociálnej pozície a prestíže.**

Poznávacie procesy v adolescencii

Novou tendenciou v kognitívnom vývine adolescentov je **systematizácia poznatkov**. Pracujú stále samostatnejšie, nachádzajú nové a hlbšie súvislosti a vzťahy, až si postupne vytvoria široké pojmové základy odboru. Už len nepreberajú, ale samostatne tvoria, s rozlišovaním chápania času sú plánovitejší, utriedajú si osobné životné hodnoty, prepracovávajú si svetový názor a pod.

Pozornosť

V adolescencii je už zameranie pozornosti podstatne vyhranenejšie, zvlášť v oblasti špecializácie sa výraznejšie zameriava na funkčnú významnosť javu a vzťahu reality. Dovŕšením rozvoja myšlienkových operácií tiež mizne kognitívny egocentrizmus – ilúzia, že som stredom sveta. Koncentrácia pozornosti je v adolescencii stabilnejšia a presnejšia, než tomu bolo v puberte a spája sa s uplatnením abstrakcie, širších poznatkov a životných skúseností.

Pamäť

Najviac prevažuje v období adolescencie **logická pamäť**, hoci mechanická pamäť nestráca svoj význam ani napriek krátkodobému efektu. Mizne biffovanie pre nepochopenie, alebo pre ťažkosti s pochopením významu osvojovaného obsahu. Čiastočne to závisí od charakteru školskej práce. Úroveň vstevovania ovplyvňujú okrem informovanosti aj vzdelávacie postoje a návyky.

Myslenie

Adolescenti už myslia spoľahlivo na úrovni formálnych operácií, v rovine abstraktnej. Adolescent už sleduje pri skúmaní určitého javu podiel všetkých jeho faktorov, je teda schopný si vytvárať hypotézy a postupnými krokmi ich overovať. Tieto operácie si už vyžadujú myslenie o myslení. Dospievajúci tu vyjadrujú nielen operácie s operáciami, ale dokážu tiež svoje myšlienky posudzovať a hodnotiť, dokážu sa zamýšľať nad procesom vlastného myslenia a odhadovať jeho adekvátnosť. **Vlastná negatívna skúsenosť, ktorú adolescent získa môže mať pre neho korektívny význam.**

Emocionalita a vzťahy v adolescencii

Adolescencia ako vrcholové štádium emancipácie od rodičov vedie k prekonaniu citového zmätku, k snahe o porozumenie sebe samému, vlastným preferenciám a snahám.

Špecifické zvláštnosti identity niektorých adolescentov:

- **Preferujú intenzívne zážitky** (rýchla jazda, hlučná hudba, potápanie do hĺbok apod.) s cieľom dosiahnuť určité maximum
- Usilujú sa o absolútne riešenie. **Citovo a morálne akceptujú len absolútne platné**, čo je hodnotné a isté – prehnane aktivity s určitou ideou
- **Všetko chcú dosiahnuť hneď a neodkladne**. Odklad pre nich znamená záťaž (rýchle známosti, neuvážený sobáš, gambleri, zloději áut a pod. (Vágnerová, 2000).

Adolescent – láska a sexualita

Pre utváranie identity adolescenta sú významné partnerské vzťahy, ktoré bývajú komplikovanejšie. Nástup do dospelosti je definovaný schopnosťou dosiahnuť vzťahovú intimitu. Adolescenti dozrievajú k naplneniu partnerského vzťahu, ktorý zahŕňa sexualitu. Obdobie adolescencie je najčastejšie obdobím prvého pohlavného styku.

Prvé zblížovanie býva často iniciované dievčatami. Smeruje skôr ku spoločným činnostiam, spojeným so snahou o vzájomné upútanie pozornosti, ktoré vedie neskôr k prvej zamilovanosti. Heterosexuálny vzťah je v tomto období len druhotným dôsledkom sociálneho štandardu vrstovníkov – dôkazom kompetencie, alebo len overovaním atraktivity u druhého pohlavia. Postupne sa stáva záujem o chodenie v pároch obojstranným, zamilovanosť sa spája s pocitom vysokého hodnotenia partnera a s potrebou vzájomného kontaktu. Stáva sa skutočnou potrebou, ktorá má viacero úrovní – psychickú, sociálnu a telesnú. **Vzťah lásky môžeme chápať ako prejav potreby poznania, najmä sebapoznania na inej úrovni.** Adolescentné lásky majú charakter experimentovania, preto zvyknú mať krátku trvácnosť.

Fázy partnerského vzťahu:

- **fáza zamilovanosti** – dominuje v nej potreba citového vzťahu s človekom, ktorý býva v tejto súvislosti idealizovaný. Typické sú aj pocity vzrušenia, eufórie a ich kolísanie v návaznosti na vzťah. Zamilovanosť býva stimulovaná atraktivitou a vonkajšími znakmi. Často býva partner objektom, do ktorého si zamilovaný projikuje svoje prania, túžby a predstavy.
- **fáza nadviazania vzťahu, romantickej lásky** – dochádza ku štylizácii seba samého. Sebahodnotenie býva pod vplyvom zážitku akceptácie milovaným partnerom skreslené, ak je tento partner idealizovaný. Akceptácia milovaným človekom posilňuje sebaúctu, odmietnutie sebahodnotenie znižuje.

U študentov sa občas vyskytuje tzv. školská láska (priateľstvo s erotickými prvkami). Predstavuje akúsi náhradnú formu na prechodné obdobie v očakávaní skutočného citu.

Niekedy máva charakter promiskuity, lebo súvisí s odkladaním zodpovednosti. **Adolescenti často striedajú partnerov svojich milostných hier, experimentujú a chcú si užiť čo najviac.** To je dôvod, prečo **adolescenciu označujeme za polygamné štádium sexuálneho vývinu.** V prijateľnej miere sa dnes tieto prejavy tolerujú, pretože chýba jasná kultúrna norma, o ktorú by sa dalo oprieť. **Zrelší adolescenti majú sklon k hlbším, zodpovednejším vzťahom, v ktorých dominuje láska nad sexualitou.** Berú svoj vzťah zodpovedne, vážne a uvažujú do budúcnosti nad manželstvom.

Adolescent a vrstovníci

Vzťahy s vrstovníkmi majú pre adolescenta veľký význam. Umožňujú mu dokončiť jednu z najdôležitejších úloh v tomto období, a to emancipáciu od rodiny a postupné osamostatnenie sa. V týchto vzťahoch sa im darí uspokojiť niektoré dôležité psychické potreby:

- **potreba stimulácie** – spoločná účasť na rôznych aktivitách a zdieľanie zážitkov pri hudbe, tanci na diskotékach. Je to pre adolescentov dobrý spôsob relaxácie, uvoľnenia napätia, úzkosti a telesnej energie.
- **vrstovníci uspokojujú potrebu orientácie a zmysluplného učenia** – spoločne experimentujú pri riešení určitých situácií. Adolescenti sa porovnávajú, čo ich vedie k lepšiemu sebapoznaniu a zároveň spolu zdieľajú pocity a zážitky. Takúto skúsenosť adolescent nemôže získať v rodine, vo vzťahu s rodičmi alebo starými rodičmi.
- **vrstovníci postupne nahrádzajú rodinu v oblasti uspokojovania potreby citovej istoty a bezpečia.** Postupne sa odpútavajú od rodiny, čím strácajú citové zázemie, ktoré im poskytovala. Adolescent hľadá oporu u vrstovníkov, ktorí sú v podobnej životnej situácii. **Pocit istoty v adolescencii uspokojujú vrstovnicke vzťahy.** Na konci tohto obdobia sa mení vzťah k vrstovníkom.

Adolescent v rodine

Proces odpútavania sa od rodinných väzieb a zmena v rodinnej konštelácii sa začala už v puberte a v adolescencii sa zvyčajne završuje. Primeraným výsledkom by mala byť akceptácia osamostatnenia adolescenta, a pritom zachovanie pozitívneho vzťahu medzi rodičmi a dieťaťom. **Adolescent má potrebu experimentovať, aby našiel nové spôsoby správania a nové postoje.**

Adolescent v škole

V adolescencii sa dotvára vzťah k výkonu. V tomto období ide prevažne o školu, ale v budúcnosti sa bude prejavovať v nejakej pracovnej činnosti, v profesijnej roly. Úspešnosť v roly študenta, alebo učňa má iný význam, než mala pre žiaka základnej školy. **Adolescent bude svoje kompetencie využívať predovšetkým na to, aby sa vyhol problémom, a aby si udržal určitý štandard,** ktorý sa stabilizuje na začiatku dochádzky do novej školy. **Adolescenti sa napriek uvedenému dokážu nadchnúť pre nejakú činnosť, ktorá má pre nich väčší subjektívny význam než škola.** Často ide o šport, umeleckú aktivitu, technickú oblasť a pod.

4.5. Psychosexuálny vývin detí a mládeže

Sexualita predstavuje jeden zo základných individuálnych motívov v živote každého jedinca. Človek sa narodí ako tvor sexuálny a pohlavnosť ho sprevádza v podstate po celý život. Ovplyvňuje jeho osobnosť i medziľudské vzťahy a spätne je nimi ovplyvňovaná. Je špecifickou formou komunikácie, zdrojom hlbokých emócií, faktorom organizujúcim ľudské správanie a prežívanie. Sexualita je založená **na biologických, psychologických a sociálnych determinantoch** prejavujúcich sa vo vzájomnej súčinnosti.

Biologická determinácia pohlavného vývoja

Biologickým základom sexuality je predovšetkým pohlavný dimorfizmus, ktorý je určený chromozomálnym pohlavím, hormonálnymi pomermi, vnútornými reprodukčnými orgánmi a morfológiou vonkajšieho genitálu. Na chromozomálnej úrovni je pre mužské pohlavie typický genotyp 46 XY, pre ženské pohlavie 46 XX. Feminizácia a masculinizácia genitálií prebieha v 2-3 mesiaci tehotenstva. Hlavným determinujúcim faktorom sexuálnej diferenciácie je testosterón. Psychosexuálny vývoj ľudí je pokračovaním embryonálneho vývoja sexuálnych štruktúr. Telesne- pohlavný vývoj vytvára anatomické a funkčné predpoklady pre sexuálnu diferenciáciu správania, cítenia a myslenia.

Determinanty psychosexuálneho vývoja

Za základné determinanty možno pokladáme: **sexuálnu identifikáciu, sexuálnu rolu, sexuálnu preferenciu a sexuálne správanie.**

- **Sexuálna identifikácia**

Teda pocit príslušnosti k určitému pohlaviu sa vytvára na základe genetických a „fetálne - gonodálnych“ determinantov sprostredkovaných organizačným vplyvom sexuálnych steroidov na CNS v druhom trimestri intrauterinného vývoja. Jeho definitívne formovanie prebieha ďalej po pôrode súčinnosťou tejto predispozície s vplyvmi prostredia. Pre vytvorenie pohlavnej identity je pravdepodobne rozhodujúci vek do 18 mesiacov.

- **Sexuálna rola**

Je vonkajším prejavom pohlavnej identity. Aj keď sa na jej utvorení podieľajú aj konštitučné faktory, rozhodujúce sú tu kultúrno-spoločenské vplyvy sprostredkované predovšetkým rodinou. Práve rodičia sú pre deti hlavnými identifikačnými figúrami, dôležitými pre rozvoj adekvátnych vzorcov správania, postojov k druhému pohlaviu.

- **Sexuálna preferencia**

Mechanizmus vývoja sexuálnej preferencie (spôsobu, ktorým jedinec dosahuje sexuálne uspokojenie a akým objektom je eroticky priťahovaný) nie je zatiaľ úplne objasnený. Vplyvy prostredia sa potom pravdepodobne uplatňujú až na základe vrodených mechanizmov.

Sexuálne správanie

Schopnosť genitálnej reakcie je u človeka prítomná od skorého detstva. Genitálna stimulácia spojená s orgazmom bola pozorovaná u chlapcov a dievčat už v 6. mesiaci života a masturbácia detí často pretrváva ako prevládajúca sexuálna aktivita až do zahájenia párových sexuálnych stykov. Podľa výskumu masturbuje už v predpubertálnom období väčšina chlapcov a podstatné percento dievčat. S pribúdajúcim vekom sa toto správanie stáva menej viditeľnou, čiže intímnejšou záležitosťou. Detskou sexuálnou aktivitou sú dosť často sexuálne hry, objavujúce sa okolo 5 roku. V podstate nie sú erotického charakteru, sú prejavom normálnej detskej zvedavosti.

Tieto hry spočívajú v častom napodobňovaní dospelých. Ako masturbácia, tak aj sexuálne hry sú úplne prirodzené a neškodné, ich zakazovanie či potrestanie môže mať na dieťa zlý efekt. V puberte potom dochádza k integrácii sexuálnej identity. V našej populácii k nej dochádza medzi 10.-15. rokom, telesne sa u dievčat prejavuje menštruácia a u chlapcov prvé výrony semena. Je tu rozvoj sekundárnych pohlavných znakov, obzvlášť u chlapcov i prudké zvýšenie sexuálnej potreby a aktivity. V tomto období sa schopností mladých ľudí k citovým vzťahom, pre život vo dvojici a aj ich základné morálne postoje a etické hodnoty len formujú. Vývoj sexuálneho správania je pritom podmienený rozvojom sexuálnych emócií. K ich rozvinutiu dochádza predovšetkým v období puberty a adolescencie. Ide tu o schopnosť

sexuálneho vzrušenia, dosiahnutia orgazmu a satisfakcie a konečne aj rozvoju citu zamilovanosti ako erotické fascinácie sexuálnym objektom.

Teória psychosexuálneho vývinu podľa Sigmunda Freuda:

S. Freud, viedenský psychiater (1856-1939), zakladateľ psychoanalýzy, uvádza, že vo vývine sme poháňaní alebo motivovaní inštinktívnymi pudmi, ktoré pochádzajú z dvoch základných pudov. Inštinkt smrti (thanatos), zodpovedá za agresívne pudy, zatiaľ čo Eros, je pôvodcom sexuálneho pudu, teda libida. Freud sa domnieval, že inštinkt života a sexuálny pud sa uplatňuje najväčší vplyv v začiatkoch nášho života a detstvo je preto kľúčovým časom vo vývoji osobnosti. Predložil teóriu štádií psychosexuálneho vývoja v detstve, v ktorej tvrdí, že deti môžu získať slasť prostredníctvom ktorejkoľvek časti svojho tela, ale ako vyrastajú, sexuálny pud sa zameriava na rôzne časti tela (nakolko tam hľadá vyjadrenie a uspokojenie). Štádia sú určené biologickým zrením.

Aj keď Freudova teória, sa podľa kritikov, príliš zaoberá biologickou stránkou vývinu, tzv. pudovosťou, poznanie štádií psychosexuálneho vývinu napomôže k lepšiemu poznaniu správania detí a mládeže v širšom kontexte ich psychického a sociálneho vývinu.

Štádia psychosexuálneho vývinu:

1. Orálna fáza (do 18 mes.) - slasť sa získava najskôr pasívne a závisle satím a preglgáním (sacie podštádium) a neskôr, keď sa objavia zuby, hryzením a žuvaním (hryzacie štádium).

Prejavy:

- uspokojovanie satím
- osoby fixované na túto úroveň majú tendenciu udržať si ich ako primárnu erotogénnu zónu
- prejavy v sexe, orientácia na jedlo, cmúľanie

2. Análna fáza (18 mes. – 3 roky) - ďalej sa uspokojenie presúva ku konečníku, kde sa slasť dosahuje najskôr vyprázdňovaním a neskôr - v priebehu nácviku k udržovaniu čistoty – zadržovaním stolice a ovládaním vyprázdňovania.

Prejavy:

- zadržovanie a vypudzovanie stolice

3. Falická fáza (3 r. – 5 r.) - asi od troch do piatich až šiestich rokov sa libido, sexuálny pud, sústreďuje na genitálie a slasť s nimi spojená sa zameriava na rodiča opačného pohlavia. Chlapci a dievčatá v tomto veku nevedomo túžia po rodičovi opačného pohlavia, ale odlišujú

sa tým, ako túto situáciu riešia, čo Freud nazval **Oidipivský a Elektrin komplex** (pozri rámček ďalej).

Prejavy:

- penis a klitoris sú zdrojom príjemných pocitov
- autoeroticky zameraná
- Oidipov a Elektrin komplex

4. Obdobie latencie (5 – 12 r.) - po energeticky silnom štádiu falickej fázy vstupuje dieťa do obdobia, kedy jeho túžby ustúpia.

Prejavy:

- sexuálne záujmy sú v pozadí, sú skryté

5. Genitálna fáza (12 r. →) - nastáva začiatkom puberty a predstavuje znovuprebudenie libida a jeho spojenie s vonkajšími objektmi lásky mimo rodinu.

Prejavy:

- potreba milovať a byť milovaný, potreba reprodukcie
- príprava na manželstvo a založenie rodiny

Vývin v oblasti sexuálnych rolí

V predškolskom období záleží na citovej pohode najmä preto, že uľahčuje naplnenie jedného zo základných vývinových úloh tejto fázy, tj. identifikáciu s rodičom totožného pohlavia. Dieťa ho napodobňuje neúmyselne aj úmyselne. V množstve aspektov je potom možné pozorovať prejavy pohlavnej diferenciacie napríklad v rozdielnych preferenciách a štýlu hier, záujmu a oblečenia apod., označované ako obdobie anticipácie rolí. Ukazuje sa však, že mnohé tieto rozdiely nie sú podmienky iba sociálne ale aj odlišným usposobením centrálného nervového systému.

Už v siedmych až ôsmych mesiacoch sa prejavuje odlišná reaktivita kojencov podľa pohlavia, od polovice druhého roku sa pohlavná sebaidentita už stáva ustálenou zložkou sebauvedomenia, aj keď samé batoláta ju ešte nevedia zdôvodniť. Niektoré batoláta si dokonca myslia, že ku zmene pohlavia stačí prevlek.

Medzi druhým a piatym rokom života objaví dieťa sexuálne orgány, ktorých stimulácia vyvoláva pocity slasti. Dieťa to prežíva ako nový objav a hru. Rodičia a dospelí by z toho nemali robiť nič mimoriadneho, rozhorčenia až trestanie totiž mohlo navodiť psychické problémy.

Onánia, masturbácia, sebauspokojovanie sa príliš často posudzuje výlučne z negatívnej stránky. Ak niekdajšia podivná sexuálna morálka detské uspokojovanie trestala, dnes sa onánia skôr neuvážene spája s možnosťou sexuálneho zneužitia. **Masturbácia má z hľadiska detí rad významov:**

- Je samozrejmom súčasťou telesného pocitu detí a ich emocionálno – sexuálneho vývinu. Sebauspokojovanie hrá podstatnú rolu aj v sexualite dospelých.
- Deti väčšinou poznávajú náhodne, že telesné dotyky sú spojené so slastnými okamihmi - trením odevu alebo keď ležia na bruchu.
- Masturbácia prináša deťom potešenie a nespôsobuje im žiadnu telesnú ani duševnú ujmu. Nie je preto potrebné zasahovať proti potrebe sebauspokojovania, ktorá je výsledkom citového vývinu dieťaťa..
- Pozornosť je potrebné zbystriť vtedy, ak si deti vzájomne ukazujú pohlavné orgány alebo sa pokúšajú o vzájomnú sexuálnu stimuláciu.

Zvýšená pozornosť neznamená zakazovanie. Zákazy vedú k potlačovaniu a k tajnostkáreniu a to nepomáha dieťaťu k tvorbe sexuálneho a telesného sebavedomia.

Hranice je potrebné stanovovať jasnými pravidlami a rituálmi. **Deti sa môžu učiť, že nie každá situácia všedného dňa je vhodná pre uspokojovanie potreby sexuality a masturbácie.**

Štvorročné deti už vedia, že pohlavie je trvalý znak a odmietajú iné oblečenie z dôvodu ohrozenia vlastnej identity. Podľa S. Freuda, sa v tomto období prijímanie sexuálnej role začína vyskytovať aj podvedomá túžba po rodičoch opačného pohlavia a snaha zaujať pozíciu rodiča rovnakého pohlavia (Oidipov a Elektrin komplex).

Vedľa ustupujúcich rolí spolužiaka, priateľa a pod. sa koncom detstva stále výraznejšie začínajú presadzovať aj požiadavky tzv. **sexuálnych rolí**. Do 8 rokov nebýva u detí vedomie vlastnej sexuálnej identity ešte nijako výrazné. K jasnejšiemu náhľadu, že genitálna odlišnosť je určujúcou charakteristikou chlapcov a dievčat, dochádza spravidla až okolo jedenásteho roku.

Hranice detskej sexuality

K otázkam o detskej sexualite patrí aj problém sexuálneho zneužívania. Niekedy sa najmä onánia neuvážene spája s možnosťou sexuálneho zneužívania. **Častá onánia v niektorých prípadoch môže poukazovať na sexuálne zneužívanie a to v prípade, kedy**

dieťa sebauspokojovanie zámerné a nápadne predvádza za účelom upozornenia na svoju situáciu.

Hovorili sme o období latencie v psychosexuálnom vývine, ktorý prichádza medzi 6-11 rokom života dieťaťa. Akákoľvek neprirodená „sexualizácia“ pohlavných orgánov v tomto období má významný dopad na ďalší psychosexuálny vývin. Napr. oštiepenie pri úraze, prípadne vyšetrenia v oblasti pohlavného orgánu, je potrebné realizovať čo najšetrnejšími vyšetrovacími metódami. **Predčasná stimulácia pohlavných orgánov (napr. pri pohlavnom zneužití – či už dobrovoľnom alebo násilnom) môže mať za následok predčasný nástup falickej fázy (ktorá môže mať promiskuitný ráz) alebo jej oddialenie nástupu (potlačenie sexuálneho pudu spojenej s fóbiou a pod.).** Tieto prípady patria do rúk odborníkom – psychológom, psychoterapeutom.

Pred zneužitím neexistuje žiadna univerzálne účinná obrana, ale výchovné vzťahy a ciele výchovy môžu byť také, aby k obrane prispievali. **A hlavné je pomôcť dieťaťu, aby bolo schopné samé sa brániť.**

Nesamostatné dieťa, deti s nedostatkom sebavedomia a neschopné vnímať vlastné telo, deti ktoré sa nenaučili hovoriť „Nie!“, lebo k tomu výchovou neboli vedené – práve takéto deti **bývajú obeťami sexuálneho zneužívania** častejšie ako deti sebavedomé a samostatné.

Je potrebné:

- **Podporovať dieťa v úsekoch jeho života v tom, aby sa držalo svojich pocitov,** pretože tie v ňom vyvolávajú istotu jednania, energizujú obranné mechanizmy (únik a pod.), ktoré sú najmä v nebezpečných situáciách užitočné.
- **Akceptujte osobné hranice, ktoré si dieťa stanovuje!**

Vývin heterosexuálnych vzťahov

V druhom období detstva (do 10 rokov) sa deti najviac zdržujú v skupinkách rovnakého pohlavia. Predpuberta (10 - 12 rokov) sa vyznačuje až ostrým antagonizmom medzi jedincami opačného pohlavia a vzájomne sa skôr vyhýbajú. K výraznej zmene vzájomných vzťahou dochádza postupne až v priebehu dospievania.

Na začiatku puberty sa chlapci dievčat stránia, často si ich aj hrubo doberajú. Dievčatá v tomto veku (12 - 14 rokov) sa už začínajú zaujímať o starších chlapcov a snažia sa upútať ich pozornosť. Nevraživosť vrstovníkov však oplácajú rovnako. **V 6. a 8. ročníkoch panuje ešte antagonizmus.** Príčinou je skutočnosť, že dievčatá dozrievajú z pohlavného hľadiska asi o dva roky skôr ako chlapci. Plné zrelosti dosahujú chlapci aj dievčatá omnoho neskôr.

Ďalším prejavom obdobia je typická **adorácia (zbožňovanie)**, ktoré má (zvlášť u dievčat) podobu až slepeho obdivu. Je to prejav prebúdajúceho sa pohlavného pudu, ktorý ešte nemá vhodné zacielenie. Ide o nezrelú formu lásky, kedy sú dospievajúci zamilovaní do lásky samej. (Cieľ sa ale rýchlo mení).

V dobe od 14 do 16 rokov sa spravidla už nadväzujú prvé kontakty. Chlapci sa snažia predvádzať svoju zdatnú odvahu súperením, vtipmi, znalosťami, zdôrazňujú svoju dospelosť fajčením, uvoľneným správaním. Dievčatá rozvíjajú svoju ženskosť pútavými účesmi, oblečením, obrňujú sa pózou hrdosti a nedostupnosti. Prejavy dospievajúcich sa tak všeobecne vyznačujú strojenosťou a pózami.

Od 17 rokov sa správanie dospievajúcich v adolescencii stáva stabilizovanejším a prirodzenejším. Túžbu milovať a chodiť s niekým podporujú filmy, príklady starších spolužiakov a literatúra. Prvé zbližovanie býva niekedy iniciované dievčatami, ale smeruje skôr ku spoločným činnostiam spojeným so snahou o vzájomné upútanie pozornosti ústiacej neskôr k prvej zamilovanosti.

Často je v tomto období heterosexuálny vzťah iba sekundárnym dôsledkom sociálneho štandardu vrstovníkov, dôkaz kompetencie, či iba overenie atraktivity pre druhé pohlavie. Postupne sa stáva záujem o chodenie v páre obojstranným, zamilovanosť sa spája s pocitom vysokého hodnotenia partnera a s potrebou vzájomného kontaktu, ale väčšinou ide len o platonický vzťah, občas sprevádzaný rozpačitým experimentovaním.

Prvá láska mladých ľudí, spoločné schôdzky a fyzická blízkosť prináša veľa kladných zážitkov a cenných vývinových podnetov. Pohlavná zrelosť však neprimerane predchádza psychickú vyspelosť a ekonomickú nezávislosť.

Príprava na rodičovstvo – sexuálna výchova

V sexuálnej výchove a príprave na rodičovstvo môžeme **rozlíšiť tri podstatné zložky** (podľa Matějčka), ktoré na seba vo vývoji dieťaťa nadväzujú, ale ktoré sa takisto prelínajú a rôzne dopĺňujú:

- 1. Rovina vzťahu** – znamená základné citové naladenie dieťaťa. Na vrodenných základoch dieťaťa sa rozvíja a kultivuje schopnosť dieťaťa prijímať druhých, mať k nim dôveru, primeraným spôsobom reagovať na ich citové priblíženie. Znamená to súčasne, že na tejto rovine sa dieťa vždy v rodine sexuálne vychováva a vždy ho pripravujeme na jeho budúce rodičovstvo. A vždy je to akosi – málo, veľa, dobre, zle, vedome, nevedome, plánujete, príležitostne a pod.

- 2. Rovina vzorov** – dieťa už od druhého roku života celkom prirodzene prijíma ľudí vo svojom domove ako modely dospelosti. Pritom však už v tomto veku dieťa vníma, že títo ľudia nie sú rovnakí a že i jeho sociálny svet je v podstate “ženský” a “mužský”. Rozlíšenie mužského a ženského sveta nie je však dané len správaním matky a otca k dieťaťu, ale takisto ich konaním k sebe navzájom. Od predškolského veku vyššie pristupuje k tomuto i všetko to, čo dospelí v rodine hovoria o sexuálnom chovaní druhých ľudí mimo rodinu. Je takisto viac ako samozrejmé, že deti postrehnú, ako je dávaná najavo sexuálna identita matky a otca a ostatných členov rodiny. Kto a ako demonštruje alebo potlačuje svoju sexuálnu príťažlivosť, čo je vzájomné, čo jednostranné – alebo či všetko „vyhaslo“, či sa dokonca zmenilo v odpor a nepriateľstvo. Je možné pokladať za preukázateľné, že deti v rodine preberajú modely ich správania bez uváženia, a teda iracionálne. Znamená to, že svojim vzorom vychovávame aj keď nás v tej chvíli myšlienka na nejakú výchovu ani nenapadne - a že tak vychovávame "sexuálne", rovnako ako „nesexuálne“. Netreba však zabúdať na to, že v strednom školskom veku (8 – 9 rokov a viac) k rodinným vzorom sexuálneho správania pristupujú i vzory mimo rodiny, najmä z televíznej obrazovky, časopisov alebo školy.
- 3. Rovina poučenia** – teda vedomostí, poznatkov, techník a návodov je asi najľahšia na pochopenie a naplnenie. V tejto rovine vzniká iba otázka, čo, kedy a ako sa má dieťa dozvedieť. Ak sú dve predchádzajúce roviny predovšetkým záležitosťou rodiny, je táto tretia rovina skôr doménou celospoločenských vzdelávacích inštitúcií, teda predovšetkým školy, ktoré majú dostatok fundovaných publikácií a overených programov.

6. Komerčné sexuálne zneužívanie detí a škola

Vo väčšine trestných činov tohto charakteru sa komerčné sexuálne zneužívanie detí dotýka školou povinných detí. Napriek tomu škola nevenuje tomuto problému dostatočnú pozornosť a to predovšetkým pre neznalosť tohto javu, nevšímavosťou k prípadnému zvláštnemu správaniu sa dieťaťa. Učitelia majú často i obavy zo zákona povinného ohlásenia týrania a zneužívania dieťaťa a ďalšieho jednania s políciou. Preto je potrebné pri podozrení poslať dieťa na vyšetrenie do detského krízového centra, Centra pedagogicko – psychologického poradenstva a prevencie, k detskému lekárovi. Skutok či podozrenie na zneužívanie sa ohlási orgánu starostlivosti o rodinu a deti a následne priamo na políciu.

Postup pri odhalení sexuálneho zneužívania

Môžu nastať dve možnosti: buď sa nám **dieťa samo zdôverí**, alebo sami **zneužívanie odhalíme**. Postupnosť krokov závisí od priamych (modriny, iné rany na tele) alebo nepriamych (záškoláctvo, zvýšený záujem o sexualitu) dôkazov. V prípade podozrenia na sexuálne zneužitie odporúčame (Elliotová, 1995; Bednařík a kol., 2004, Cviková, 1999):

- Najprv vyhľadať radu a **podporu v poradenskom zariadení**.
- **Kontaktovať** odbor starostlivosti o dieťa a rodinu na príslušnom okresnom úrade.
- Zvážiť **oznámenie orgánom činným v trestnom konaní**. Ak informujeme políciu, musí byť jasné, že jej zásah má úradný charakter. To znamená, že ak vyjde najavo trestný čin, musí byť stíhaný bez ohľadu na to, či si to poškodené osoby alebo oznamovateľ želajú, alebo nie.
- Zvážiť možnosť **lekárskeho vyšetrenia**. To môže byť pre dieťa zaťažujúce, pre niektoré deti je však dôležité vedieť, či sú zdravé. V prípade trestného konania sa môže lekárske potvrdenie použiť v dôkazovom konaní.
- Snažiť sa **zachovať pokoj**, pokúsiť sa nepôsobiť šokovane.
- Pri rozhovoroch na túto tému dávať pozor, aby takto postihnuté deti **nenadobudli pocit vlastnej viny**. Nezabúdajte spomenúť, že existujú aj také reálne situácie, keď sa nedá odmietnuť a nedá sa ani privolať pomoc. Zdôraznite, že v takomto prípade nie je vinné dieťa, a ak boli nejaké deti takto zneužitú a nikomu to neoznámili, sú veľmi statočné, ale aj napriek tomu by sa mali snažiť požiadať o pomoc nejakú dospelú osobu. Ak sa vám dieťa zverí, sľúbte mu, že ho budete ochraňovať. Nezaväzuje vás to však mlčať o tom, s čím sa vám dieťa zverí.
- Dať dieťaťu najavo, že mu **veríte, a nenútiť** ho hovoriť, ale povzbudiť ho a čakať, kým samo nájde odvahu a prehovorí. Pochváliť ho za to!
- Získané informácie nikdy **nebagatelizovať** vyhláseniami, že sa vlastne nič vážne nestalo. Dieťa chce, aby ste ho brali vážne.
- Pomôcť dieťaťu získať sebavedomie tým, že ho **nebudete obviňovať** z toho, čo sa stalo, dať mu najavo, že váš vzťah k nemu sa nemení, že ho máte rád/rada. Vyzdvihnúť jeho silné stránky.
- Myslieť na to, že dieťa môže mať k páchatel'ovi stále pozitívny vzťah. **Nevnučovať** mu v tomto smere svoje pocity.

- Každý, kto pracuje s deťmi, mal by poznať **príznaky** svedčiace o možnej prítomnosti nejakého nebezpečenstva a vedieť, na koho sa v takomto prípade obrátiť o pomoc. Niektoré deti už boli zneužitú, ale dosiaľ to nikomu neoznámili.
- Ak prebieha vyšetrovanie, vhodne a primerane o ňom **informovať dieťa**, aby nezískalo pocit neistoty a ohrozenia. Hovorte s ním otvorene a pokojne o všetkých možných následkoch.

Prevenia sexuálneho zneužívania

Najúčinnejšou ochranou detí pred ich sexuálnym zneužívaním je dostatočná a veku **primeraná informovanosť o láske a sexualite a prevenčné aktivity formou interaktívnych a sociálnych hier**. Informované dieťa môže rozoznať zámery útočníka, a ak absolvovalo efektívny výcvik, dokáže na sexuálny útok primerane reagovať.

1. Pravidelne sa venujte **nácviku metód úniku**: krik, útek, udržiavanie bezpečnej vzdialenosti, predstieranie hluchoty, kopanie, telefonovanie, rozhovory o práve na bezpečnosť, kurzy sebaobrany, povzbudzovanie na vyjadrovanie pocitov, rozhovory o dobre a zle mienených dotykoch, o ľudskom tele, naučiť deti hovoriť NIE.
2. **Nácvikové hry opakujte**. Tak si deti pestujú dôveru vo svoje vlastné vnútorné pocity a tie môžu byť príjemné alebo nepríjemné. Svoje rozprávanie môžete doplniť vhodným vysvetlením, že sa rozhodne oplatí radšej sa so všetkým hneď priznať, aj vtedy, ak dieťa urobilo niečo, čo podľa rodinných pravidiel urobiť nemalo.
3. **Odbúravajte rodové stereotypy**. Podstatnou súčasťou prevencie je kritická konfrontácia so socializáciou chlapcov a dievčat, ktorá podlieha striktným rodovým stereotypom (súbor očakávaní kladených na človeka mužského a ženského pohlavia). Pokúšajte sa neustále spochybňovať tradičné rodové stereotypy, aby obe pohlavia získavali väčšiu slobodu pohybu vo svojej role. V našej spoločnosti je to v súčasnosti ešte stále ťažké, ale váš citlivý prístup deťom sprostredkúva možnosť plnšieho vnímania ich osobností (Cviková, 1997).

Pri voľbe vhodných metód odporúčame podporovať nasledujúcich **sedem bodov preventívnej výchovy** (Cviková, 1997), s ktorými by ste mali zoznámiť aj rodičov:

1. **O svojom tele rozhoduješ ty**: Máš právo rozhodovať o tom, ako, kedy, kde a kto sa ťa bude dotýkať. Podporovaním pozitívneho uvedomovania si svojho tela deťom

umožníme, aby k nemu získali pozitívny vzťah a chránili si ho. Zvýši sa ich sebavedomie a deti sa dokážu lepšie brániť.

- 2. Tvoje pocity sú dôležité:** Môžeš dôverovať svojim pocitom. Niektoré pocity sú príjemné a cítiš sa pri nich dobre. Nepříjemné a čudné pocity ti napovedia, že niečo nie je v poriadku. Dieťa, ktoré sa naučilo vnímať svoje pocity, nedá sa manipulovať a vydierať.
- 3. Existujú príjemné a nepříjemné dotyky:** Niektoré môžu byť bolestivé. Niektorí ľudia obchytávajú deti na intímnych miestach alebo nútia deti, aby ich obchytávali ony. Nikto nemá právo niečo také od detí vyžadovať, dokonca ani ľudia, ktorých ľúbiš. Dôležitá je primeraná sexuálna výchova, sprostredkujúca jazyk na pomenovanie pohlavných orgánov a sexuálnych aktivít.
- 4. Máš právo povedať nie:** Porozmýšľajme o tom, v akých situáciách by mohlo byť nesprávne poslúchať bez ohľadu na svoje pocity. Sú aj situácie, v ktorých nesúhlas dieťaťa ignorujeme. Pre deti nie je vždy jednoduché povedať NIE. Vyjadrovanie nesúhlasu treba nacvičovať.
- 5. Poznáme dobré a zlé tajomstvá:** Dobré tajomstvá nám spôsobujú radosť, zlé tajomstvá bývajú ťažké a nepochopiteľné. S takými, ktoré v deťoch vyvolávajú zlé pocity, sa treba zdôveriť, a to aj napriek sľubom detí, že nič neprezočia. Zneužívané deti sú pod neustálym tlakom nepříjemného tajomstva. Povzbudzujme ich, aby sa v prípade jeho výskytu niekomu blízkeму zdôverili.

Podnety pre učiteľov/ky (Bednařík, 2004):

1. Zvolajte rodičovskú schôdzku a vyzvite rodičov na spoluprácu. Ich účasť a podpora sú veľmi dôležité.
2. Pohovorte si o tom, ako privolať pomoc, keď dieťa túto pomoc dospelšej osoby potrebuje.
3. Hovorte o rozdieloch medzi tajomstvami rozdielnej podstaty. Sú tajomstvá bezpečné, neškodné, ale aj zlé, za ktorými cítiť nebezpečenstvo.
4. Pomôžte deťom vytvoriť si sieť z ich hľadiska dôveryhodných osôb.
5. Rozprávajte sa s deťmi o rozdieloch medzi rozličnými lákadlami, úplatkami a dobre mienenými darmi.
6. Pomôžte deťom naučiť sa zaobchádzať so zlomyseľnými osobami, s osobami, ktoré sa k nim nápadne blízko približujú a mohli by im ublížiť.

7. Ved'te si záznamy o jednotlivých udalostiach. Len tak bude zaručená možnosť

Zaujímavými **pomôckami** sú odborné a populárne publikácie a videoprogram:

- Dunovský, J. – Marádová, E.: Neublížuj mi! Praha: Artemis 1997. Videoprogram.
- Braun, G. – Wolters, D: Proti sexuálnemu zneužívaniu detí. Bratislava: Aspekt 1999.
- Cviková, J.: Konat' proti násiliu na deťoch. Z nemeckého originálu Gegen Gewalt an handeln. Košice: Pro Familia, Aspekt 1999.
- Cviková, J.: To najdrahšie, čo máme? O sexuálnom zneužívaní detí. In: Aspekt 1997, č. 2.
- Mebes, M.: Dotyky nie sú na rozkaz. Bratislava: Aspekt 1997.
- Mebes, M.: Pusinky nie sú na rozkaz. Bratislava: Aspekt 1997.

Čo deti ešte zaujíma?

V súvislosti so sexuálnym násilím sa dievčatá a chlapci často pýtajú na rozličné formy sexuálneho správania, ktoré môžeme charakterizovať ako sexuálne deviácie. Uvádzame ich stručnú charakteristiku a všeobecné rozdelenie. Na získanie ďalších informácií odporúčame použiť literatúru uvedenú v zozname odporúčanej literatúry.

Sexuálne deviácie – stavy kvalitatívne zmenenej sexuálnej motivácie na úrovni sexuálnej identifikácie, orientácie, správania či ich vzájomné kombinácie. Vo všeobecnosti ich rozdeľujeme do štyroch skupín:

1. **poruchy sexuálnej orientácie** (pedofília, fetišizmus, zoofília, nekrofilia, gerontofília, transvestitizmus);
2. **poruchy sexuálnej identifikácie** (transsexualizmus);
3. **poruchy v sexuálnej aktivite** (exhibicionizmus, voyeurstvo, masochizmus, sadizmus, agresivita);
4. **kombinované deviácie** (atypickí expozéri genitálu, pedofilní/efebofilní sadisti).

Rady učiteľom ako pristupovať k adolescentom na vyučovaní:

- Rozprávajte sa s adolescentom s rešpektom
- Myslite vážne to, čo tvrdíte, ale nekričte
- Učiteľov hnev nikdy nerieši situáciu. Ak ste nahnevaný, zvážte, či nepoužívate svoj hnev ako prostriedok na to, aby ste adolescenta porazili, či potrestali
- Nevyhrážajte sa trestami
- Pri riešení problémov a na ďalšie stimulovanie rozvoja zodpovednosti a spolupráce používajte skupinovú diskusiu

- Využite všetky momenty počas vyučovacieho procesu na to, aby ste u študentov podporovali ich schopnosť zodpovedne sa rozhodovať a navzájom spolupracovať. **Nemalo by sa im dostávať pozornosti len vtedy, ak sa dostanú do problémov.**
- Pomôžte adolescentom viac poznať ich silné stránky tak, že ich budete zdôrazňovať
- Pokúste sa spriatelíť s adolescentmi, ktorí majú tendenciu s vami bojovať o moc. Je ťažké bojovať s priateľom.
- Ak ste nahnevaný, vyčkajte. Sadnite si, relaxujte, pozerajte sa von z okna – rozhodnite sa, čo urobiť miesto toho, aby ste sa zapojili do boja o moc.
- Počúvajte, čo adolescent hovorí
- Naučte sa povzbudzovať: „Ide ti /Vám to dobre..., „Vidím, že si/ste sa veľmi snažil/i..., „Netráp/te sa, že to celkom nevyšlo...“
- Berte chybu ako možnosť druhej šance
- Podel'te sa s adolescentmi o isté osobné informácie týkajúce sa vašej rodiny, záľub, domácich zvierat. Vhodné je to najmä u tých, ktorí bojujú o moc alebo odplatu. Je ťažké bojovať s priateľom.
- Učitelia, podporujte a povzbudzujte jeden druhého. Odovzdávajte si dobré nápady a poraďte si navzájom, ak potrebujete pomoc.

Dobry učitel' očami adolescenta

- zachováva priateľskú atmosféru a pritom si udržuje poriadok
- vie sa zasmiať
- správa sa k adolescentom slušne a spravodlivo
- chápe adolescentov
- poskytuje im určitú mieru voľnosti
- nespráva sa prehnane kamarátsky, ale ani ľahostajne a nadradene
- vie dobre vysvetliť učivo
- sám dodržiava to, čo hlása
- rešpektuje právo mýliť sa a robiť chyby
- vie, kedy byť ľudský
- baví ho jeho profesia
- má rád adolescentov

7. Význam rodičovskej výchovy detí – pozitívne rodičovstvo

Dostatočné sebavedomie, dobré sociálne zručnosti, aktívne copingové mechanizmy, dostatok záujmov a koníčkov, to sú len niektoré z ochranných faktorov na strane dieťaťa významných v rámci prevencie sexuálneho zneužívania. Ochranné faktory na strane rodičov a rodiny, ktoré môžu dieťa chrániť, zahŕňajú bezpečné pripútanie sa s deťmi, podporujúce rodinné prostredie s oboma rodičmi, domáce pravidlá a monitorovanie dieťaťa, orientácia na prosociálne správanie a stabilný vzťah detí s rodičmi. Rozvíjať všetky tieto zložky sa môže rodičom zdať náročné, preto v ďalšej časti ponúkame niekoľko efektívnych prístupov v rámci rodičovskej výchovy ale aj roly učiteľa. Pozitívne rodičovstvo pomáha rodičom vytvoriť si s deťmi silné a milujúce vzťahy založené na vzájomnej otvorenosti a dôvere a podporovať také správanie, aké u detí vítajú.

ČO JE TO POZITÍVNE RODIČOVSTVO?

Pozitívne rodičovstvo znamená, že rodičia deťom poskytujú bezpodmienečnú lásku, bezpečie a podporu, trávajú s nimi dostatok času a počúvajú ich. Zároveň stanovujú jasné hranice a na zlé správanie dieťaťa reagujú vysvetľovaním, resp. pokiaľ je to nevyhnuté, nenásilnou vhodnou formou trestu. Predchádzajú tak psychickým či fyzickým trestom, ktoré sa ľahko menia v týranie s poškodzujúcimi následkami.

V súlade s Odporúčaním Výboru ministrov Rady Európy sa pozitívnym rodičovstvom chápe **správanie rodičov založené na najlepšom záujme dieťaťa, ktoré je výchovné, posilňujúce a nenásilné a ktoré poskytuje uznanie a vedenie vrátane stanovenia medzi umožňujúcich plný rozvoj dieťaťa.**

- Prínos predovšetkým spočíva v ochrane detí pred fyzickými i psychickými trestami. Deti, ktoré sú vychovávané s rešpektom a bez násilných prvkov sú okrem iného viacej komunikatívne, majú menej emocionálnych problémov a lepšie preberajú zodpovednosť za svoje správanie.
- Kampane upozorňujú na to, že deti nie sú majetkom svojich rodičov, bitie nie je výchovný prostriedok. Dospelí by mali rešpektovať osobnosť detí, ich ľudskú dôstojnosť a práva. Len málo rodičov dokáže so svojimi deťmi komunikovať, venovať im svoj čas, lásku a porozumenie. Veľmi ľahko potom dospelí siahajú po fyzických či psychických trestoch.

CIELE NEVHODNÉHO SPRÁVANIA

Keď pristupujeme k efektívnej výchove, mali by sme si uvedomiť, že **každé správanie má svoj spoločenský účel**. Ľudia sú spoločenské tvory schopné rozhodovania, ich hlavným životným cieľom je niekam patriť. Každý sa trvalo usiluje o to, aby si udržal svoju významnú pozíciu. V rámci tohto snaženia si vyberáme presvedčenia, pocity a typy správania, o ktorých sme presvedčení, že nám túto pozíciu získajú.

Deti, ktoré neposlúchajú sú tie, ktorým chýba istota. Neveria, že sa dokážu uplatniť bežným spôsobom správania, preto sa o to snažia negatívnym správaním.

V rámci problémového správania detí, ale i v oblasti poradenstva a psychoterapie dospelievajúcich rozdelil významný psychiater Rudolf Dreikurs nevhodné správanie detí a dospelievajúcich do štyroch skupín podľa **cieľov alebo účelov nevhodného správania jedinca** (prevažne na podvedomej úrovni): **pozornosť, moc, odplata a vyhýbanie sa zlyhaniu.**

Deti a dospievajúci sa usilujú získať si uznanie a žiadajú si, aby sa s nimi rátalo. Za každý zlý správania alebo nedostatkom môžeme nájsť bezprostredný cieľ dieťaťa: chybné správanie je výsledkom chybného predpokladu o spôsobe, akým si môže nájsť miesto a získať postavenie. Aby mohol učiteľ alebo rodič správne korigovať takéto správanie, musí vedieť, čo tým dieťa sleduje a ako to „zapadá“ do jeho súkromnej logiky, jeho životného štýlu.

1. POZORNOSŤ

Charakteristika Získanie pozornosti patrí medzi najčastejšie, ale aj najľahšie zvládnuteľný cieľ nevhodného správania detí. Takéto dieťa neustále zamestnáva rodiča/učiteľa samým sebou, ide o prejavy klaunovstva, hlučnosť, nervozitu, bizarné obliekanie, predvádzanie sa pred spolužiakmi, vykrikovanie alebo hyperaktivitu. Túžbou dieťaťa je, aby mu dospelý venoval pozornosť, lebo vtedy sa cíti dobre, má dôkaz o tom, že tam patrí. Po upozornení dieťa zvyčajne na krátku dobu prestane. Rodič/učiteľ sa cíti otrávený, vyrušený alebo občas pobavený.

Ako to riešiť Rodič/učiteľ môže takéto správanie ignorovať najmä u mladších detí, pretože dospievajúci sa môžu predvádzať pred rovesníkmi. V tom prípade je dobré oddeliť dospievajúceho od situácie, teda k ostatným sa môže opäť pripojiť, keď bude pripravený spolupracovať. Dospelý by mal predovšetkým venovať pozornosť dieťaťu, keď robí to, čo má a minimalizovať pozornosť na rušivé prejavy správania dieťaťa. Ďalej si môže urobiť niečo neočakávané (napr. zmeniť hlas, zapnúť svetlá, použiť humor bez sarkazmu), vyrušiť dieťa (napr. položiť priamu otázku, zmeniť činnosť). Môže využiť aj pomoc celej triedy, ak sa už aj predtým o týchto cieľoch v triede rozprávalo, najmä u dospievajúcich. Neodporúča sa individuálny rozhovor, lebo to je to, o čo žiakovi ide.

Pozitívne nasmerovanie Tieto deti možno získať pre *spoluprácu*, často sa im páči, keď získajú uznanie, urobia niečo spoločensky prospešné. Povzbudiť ich možno takými úlohami, ako nech urobia nejaké verejné vyhlásenie, hrajú v divadle, účinkujú v speváckom zbore, športujú, jednoducho, aby ich bolo vidieť.

1. MOC

Charakteristika Často, keď sa rodič alebo učiteľ snaží, aby sa žiak prestal nevhodne správať, čoho zámerom bolo pôvodne len upútať pozornosť, vyústi to do zápasu o moc. V takejto situácii, sa dieťa snaží skôr ovládnuť situáciu či dospelého, než sa uchádzať o pozornosť. Dieťa má pocit, že s ním počítajú a cíti sa dobre len, keď je uznávaný, výnimočný a je viac ako dospelý. Moc charakterizuje agresivita, nepriateľstvo, vzdorovitosť, odpor, bitky, apatia,

neposlúchanie, výbuchy hnevu, panovačnosť alebo klamanie. Dospelý sa často cíti frustrovaný, nazlostený alebo porazený.

Ako to riešiť Rodič alebo učiteľ by sa predovšetkým nemal nechať zatahnúť do tohto boja o moc. Učiteľ môže cítiť povinnosť vždy sa ovládať, lebo ak by sa neovládal stratí status alebo rešpekt. Avšak v tomto predpoklade sa mýli. Nič nie je také úbohé, ako porazená autorita, ktorá si nechce priznať porážku. Otvorené uznanie, že dieťa je silnejšie a že ho dospelý nemôže zastaviť podporuje učiteľov vplyv v triede. Nie je zábavné ukazovať svoju moc, ak sa o ňu nesúťažá. Aj tu je podstatná konfrontácia dieťaťa s jeho cieľmi, hlavne v skupinovej diskusii. Učiteľ môže prerušiť vyučovanie, kým dieťa neurobí, čo by malo a trieda môže použiť potrebný vplyv oveľa účinnejší než učiteľ. Ak sa učiteľ rozhodne bojovať, nevyhnutne prehrá, bez ohľadu na akékoľvek dočasné víťazstvo, ktoré získa.

Pozitívne nasmerovanie Títo žiaci bojujúci o moc sú často neformálnymi vodcami triedy, preto by ich mal učiteľ od začiatku identifikovať a získať si ich na svoju stranu, tým že dostanú zodpovednosť. Radi sú v silnej pozícii, ktorá je pre spoločnosť prospešná, majú dobre rozvinuté schopnosti nezávislého myslenia, bývajú vytrvalí a rozhodní. Povzbudí ich, ak sa stanú pomocníkmi učiteľa alebo trénera, rozhodcami bitiek medzi žiakmi, dávajú pozor na chodbách či vedú triedne schôdzky.

2. ODPLATA/POMSTA

Charakteristika Dieťa, ktoré ho správanie je motivované pomstou, prejavuje mieru výtržníctva, ktoré hraničí s patológiou. Obyčajne k tomu dochádza po dlhom rade odradení, keď sa dieťa rozhodne, že získanie pozornosti ani moci mu nedokáže vyvážiť jeho absolútny nedostatok zmyslu po spolupatričnosti. Takéto dieťa je často doma veľmi zraňované a správajú sa k nemu hrubo a preto aj ono chce, aby ľudia okolo neho sa zle cítili. Správanie väčšiny delikventných detí je výrazom tohto cieľa. Zväčša si myslia, že jediný spôsob, akým môžu dosiahnuť uznanie, je vzbudzovať nepriateľstvo. To vedie k trestaniu, ktoré vyvoláva ešte viacej hostility u delikventa. Odplata je charakterizovaná zraňovaním, násilím, brutalitou, krádežami s deštruktívnym správaním. Nielen učiteľov, ale aj žiakov jeho správanie zraňuje.

Ako to riešiť Presvedčiť takéto deti, že ich máte radi, že ich akceptujete a neustúpate pred ich správaním je extrémne ťažké, pretože sú vo svojich nápadoch také vynaliezavé, že jedinec si nemôže pomôcť a cíti sa ich správaním zranený. Takýto žiak často nemá priateľa a učiteľ mu môže pomôcť, ak prizve na pomoc jedného či dvoch spolužiakov a vysvetlí im, že žiak, ktorého cieľom je odplata nie je šťastný a oni sa pokúsia zapojiť ho do činností a vzťahov so svojimi rovesníkmi. Na to, aby sme takéhoto žiaka presvedčili, že môže byť obľúbený, a má

šancu získať svoje postavenie užitočnými prostriedkami, je potrebný dlhý proces, pomoc odborníkov, aj triedneho kolektívu. Aby mohli rodičia takému dieťaťu pomôcť, nesmú mu predovšetkým takéto správanie oplácať. Aj keď je to veľmi ťažké, musia sa snažiť o zlepšenie vzájomného vzťahu, tým, že ostávajú pokojní a prejavia dobrú vôľu.

Pozitívne nasmerovanie Tieto deti sú veľmi citlivé a dokážu sa identifikovať so slabšími či hendikepovanými. Preto je možné ich zapojiť do starostlivosti o postihnutých žiakov v triede či na škole, môžu byť tútormi znevýhodnených žiakov, povzbudzuje ich práca pri naprávaní nespravodlivosti.

3. PREDVÁDZANIE NESCHOPNOSTI/VYHÝBANIE SA ZLYHANIU

Charakteristika Predstieranie neschopnosti alebo predvádzanie nedostatku sa považuje za asi najextrémnejšiu formu odradenia dieťaťa. Dieťa sa vzdalo každej snahy v danej oblasti. Chce len, aby ho nechali samé, pretože vtedy by jeho nedostatok nemusel byť tak bolestne zreteľný. Neadekvátnosť dieťaťa môže byť charakterizovaná tendenciou ľahko sa vzdávať alebo vyhýbať sa aktivitám vo všeobecnosti. Vedomie, že zlyhá, vedie dospievajúceho často k záškoláctvu a pri prvej príležitosti k odchodu zo školy. Jeho typickou odpoveďou na riešenie problémov v správaní je byť ticho a nerobiť nič navyše. Učiteľ sa často cíti bezmocný alebo sa vzdáva.

Ako to riešiť Bohužiaľ učitelia takýchto dospievajúcich nie vždy majú príležitosť ich ovplyvňovať, pretože školu často vynechávajú, alebo ak sú ticho, učitelia ich môžu prehliadať. Ovplyvniť presvedčenie žiakov, že nikdy neuspjú, nie je ľahké. Možno to je, ak reagujeme povzbudzujúco na ich malé úspechy a minimalizujeme kritizovanie chýb. Vyžaduje si to veľa povzbudzovania zo strany učiteľov i rodičov. Tieto deti musia získať odvahu byť nedokonalými a robiť chyby, lebo nikto im nezaručí, že na svojej ceste nezažijú neúspech.

Pozitívne nasmerovanie Tieto deti by radi boli výnimočné, keby im bolo možné zaručiť úspech. Preto pracujte s nimi individuálne a na začiatku ho vyzvite, aby triede ukázal iba to, čo vie. Môže sa stať tútorom mladšieho žiaka, ktorý sa oveľa horšie učí, podporte ho, aby sa zapojil do nejakých aktivít, ktoré nie sú postavené na súťaživom základe.

Základné prvky budovania vzťahu podľa Dinkmeyera a McKaya (1996):

Žiadny spôsob výchovy dieťaťa nemôže byť úspešný, ak rodičia nie sú ochotní **venovať čas a úsilie budovaniu pozitívneho vzťahu medzi nimi a deťmi**. Nasledujúce 4 prvky sú nevyhnutné pre efektívny vzťah rodičov a detí:

1. Vzájomný rešpekt – nedostatok vzájomnej úcty je často príčinou mnohých problémov medzi ľuďmi. Rodičia sa často sťažujú, že ich deti nerešpektujú. Neuvedomujú si, že rešpekt sa získava a pramení z toho nakoľko oni sami rešpektujú druhých. Vymáhanie, krik, údery, ironizovanie, robenie vecí za deti, ktoré by celkom dobre zvládli samé, uplatňovanie dvojakého metra – toto všetko znamená nedostatok úcty. Dobrým spôsobom ako začať, je obmedziť negatívne rozhovory a hovoriť s deťmi, keď je priateľská atmosféra.

2. Spoločná zábava – v rušnom tempe súčasného života rodičia ľahko prehliadajú, že spoločná zábava patrí k dôležitým prvkom budovania pozitívneho rodinného života. Dôležitá nie je ani kvantita, ale kvalita spoločne stráveného času. Dobré je ak, si rodičia vyhradí každý deň určitý čas na to, že budú spoločne s každým dieťaťom robiť niečo, čo baví oboch. Aspoň raz za týždeň by mala rodina stráviť čas spoločnou zábavou.

3. Povzbudenie – aby si deti dokázali veriť sebe samým, potrebujú byť neustále povzbudzované, aby sa cítili schopné. Akýkoľvek vzájomný vzťah závisí na tom, aké pocity majú deti voči sebe samým a voči rodičom. Povzbudenie v zásade znamená, čo najmenej poukazovať na chyby a nedostatky dieťaťa a naopak vyzdvihovať jeho schopnosti a úspechy. (podrobnejšie v ďalšej časti).

4. Prejavovanie lásky – každé dieťa potrebuje, preto aby sa cítilo bezpečne, aspoň jednu konkrétnu osobu, ktorú by malo rado a ktorá by mu lásku opätovala. Je veľmi dôležité, aby rodičia prejavovali deťom lásku, najmä ak takéto prejavy neočakávajú. Svoj význam majú aj neverbálne prejavy, akými sú pohladenia, objatia, pobožkania atď.

Povzbudenie buduje v dieťati pocit sebadôvery a vlastnej ceny

Jednou z najdôležitejších vzájomných vzťahov medzi rodičmi a deťmi je povzbudenie. Povzbudenie je proces, v ktorom sa sústreďujeme na úspechy a schopnosti dieťaťa, aby sme v ňom vybudovali sebadôveru a sebaúctu. Povzbudenie deťom pomáha, aby verili v seba a vo svoje schopnosti. V domácnosti, kde rodičia absolútne vládnu, získavajú deti pocit vlastnej ceny prostredníctvom odmiern a trestov. Ak chceme budovať v deťoch pocit sebaúcty, je nutné, aby rodičia zmenili svoje obvyklé

- Povzbudenie je proces, kedy sa sústreďujete na schopnosti a kladné stránky dieťaťa, aby ste v ňom pestovali sebadôveru a vedomie vlastnej ceny. Sústreďte sa na to, čo je v dieťati či na situácii dobré. Hľadajte kladné stránky.
- Prijímajte svoje deti také, aké sú. Neviažte lásku k nim na to, ako ich prijímate, na ich správanie.
- Dôverujte svojim deťom, aby mohli mať dôveru samé v seba.
- Dávajte deťom najavo ich cenu. Všímajte si pokrokov a snahy, nie len dosiahnutých výsledkov.
- Rešpektujte svoje deti. Položíte tým základy k ich sebaúcte.
- Pochvala by mala byť vyhradená pre dobre urobené veci. Zahŕňa v sebe prvok súťaženía.
- Povzbudenie náleží každej snahe a zlepšeniu. Zahŕňa v sebe prvok spolupráce.
- Nedostatok dôvery v deti ich vedie k tomu, že predpokladajú neúspech.
- Príliš vysoké nároky majú za následok neúspech a nedostatok sebadôvery.
- Vyhýbajte sa akémukoľvek jemnému povzbudzovaniu súťaživosti medzi súrodencami.
- Vyhýbajte sa používaniu slov a činov, ktoré v deťoch znižujú sebadôveru.
- Vyhýbajte sa tomu, aby ste k svojmu povzbudzovaniu pripájali napomínanie a hodnotenie. Druhou rukou by ste brali, čo jednou dávate.
- Povzbudenie spočíva v slovách, ktoré v deťoch budujú pocit dostatočnosti. Nešetrite takýmito vetami.
- „Páči sa mi, ako si si s tým poradil.“
- „Som presvedčená, že to zvládneš.“
- „Veľmi sa mi páčilo, ako si to urobil.“
- „Je vidieť, že si si s tým dal prácu.“
- „Veľmi si sa zlepšil.“

Rozdiely medzi pochvalou a povzbudením:

POCHVALA

CHARAKTERISTIKA	ČO DIEŤA POČUJE ČOMU ROZUMIE	MOŽNÝ VÝSLEDOK
Sústreďuje sa na vonkajšiu kontrolu	Mám cenu len vtedy, keď robím, čo chcú.	Dieťa sa učí merať svoju cenu schopnosť zapáčiť sa alebo sa búri (považuje akúkoľvek formu spolupráce za porážku)
Sústreďuje sa skôr na vonkajšie hodnotenie	Aby som mal pre vás cenu, musím sa vám zapáčiť. Zapáčiť sa, alebo zahynúť.	Dieťa sa učí merať svoju cenu tým, ako sa dokáže zapáčiť ostatným. Učí sa báť nesúhlasu okolia.
Je odmenou len za dobre splnené a dokončené úlohy.	Aby som mal pre vás cenu, musím splniť vaše požiadavky.	Dieťa si kladie nerealistické ciele a učí sa merať svoju hodnotu tým, nakoľko sa priblížilo dokonalosti, učí sa mať strach pred neúspechom.
Sústreďuje sa na	Som najlepší. Musím byť stále	Dieťa sa učí byť nadmerne

vlastný vzostup a prospech.	najlepší, aby som mal cenu.	ctižiadostivé. Derie sa dopredu i na úkor ostatných. Má pocit vlastnej ceny, len keď je „na špici“.
-----------------------------	-----------------------------	---

POVZBUDENIE

CHARAKTERISTIKA	ČO DIEŤA POČUJE ČOMU ROZUMIE	MOŽNÝ VÝSLEDOK
Sústreduje sa na schopnosti dieťaťa zvládať život konštruktívnym spôsobom	Dôverujú mi, že budem zodpovedný a samostatný.	Dieťa sa učí odvahe byť nedokonalé a je ochotné niečo skúsiť. Získava sebadôveru a začína pociťovať zodpovednosť za svoje správanie.
Sústreduje sa na interné hodnotenie	Najdôležitejšie je, ako hodnotím seba a svoje úsilie.	Dieťa sa učí hodnotiť svoje vlastné pokroky a robiť vlastné rozhodnutia.
Uznáva snahu a zlepšenie.	Nemusím byť dokonalý. Dôležitá je moja snaha a pokroky.	Dieťa sa učí uznávať snahu svoju i druhých. Rozvíja sa v ňom prianie pokračovať v úlohe (vytrvalosť).
Sústreduje sa na schopnosti, nápady a pomoc a ich ocenenie.	Moje nápady a pomoc sa počítajú. Sú oceňované.	Dieťa sa učí používať svoje schopnosti a svoje úsilie v prospech všetkých, nielen pre vlastný zisk. Učí sa mať radosť z úspechu druhých rovnako ako zo svojho vlastného.

Prirodzené a logické dôsledky – výchovná metóda rozvíjajúca zodpovednosť

Jednou z možných ciest, ako udržať u detí disciplínu, je odmeňovať ich, keď poslúchajú a potrestať ich, keď neposlúchajú. Touto metódou bola vychovávaná asi väčšina súčasných rodičov. Jej nevýhodami však sú:

- robia rodičov zodpovednými za správanie detí
- nedovoľuje deťom, aby sa sami naučili rozhodovať a v dôsledku toho prijali pravidlá účinného jednania
- naznačuje, že prijateľné správanie sa očakáva len v prítomnosti autority
- tým, že sa snaží prinútiť deti k poslušnosti, vyvoláva odpor.

Existuje aj iná možnosť a tou je metóda „**prirodzených a logických dôsledkov**“, ktorá má určité prednosti:

1. za vlastné správanie sú zodpovedné deti a nie ich rodičia
2. umožňuje deťom robiť vlastné rozhodnutie, aké správanie je vhodné
3. necháva deti, aby sa poučili z prírodného alebo spoločenského stavu vecí, namiesto toho, aby sa podriaďovalo prániam iných osôb Napríklad dieťa, ktoré odmieta jesť, má hlad; dieťaťu, ktoré si nezoberie rukavice, je zima na ruky - to sú príklady **prirodzených dôsledkov**.

V situáciách, v ktorých neexistujú žiadne prirodzené dôsledky, alebo v prípadoch, kedy by ich uplatnenie bolo pre dieťa nebezpečné, môžu byť prirodzené dôsledky nahradené **logickými dôsledkami**. Logické dôsledky umožňujú dieťaťu, aby sa poučilo zo spoločenskej skutočnosti. Dieťa napríklad ráno vstane neskoro, príde neskoro do školy a musí potom dobiehať učivo. Uznávajú totiž vzájomný rešpekt. Aby bolo uplatnenie dôsledkov účinné, musí ich dieťa vidieť v logickej väzbe na svoje nevhodné správanie.

Základnými pravidlami používania prirodzených alebo logických dôsledkov sú:

- snažte sa chápať ciele dieťaťa, jeho správanie a city
- buďte láskaví, ale pevní – váš tón hlasu dáva najavo, že chcete byť láskaví a dôsledné uskutočňovanie príslušného riešenia dáva najavo vašu pevnosť
- nesnažte sa byť „dobrí“ rodičia – nechcete dieťa príliš chrániť, nechajte ho skúsiť si dôsledky jeho vlastných rozhodnutí, neberte na seba zodpovednosť, ktorá logicky náleží deťom
- buďte vo svojich činoch dôslednejší
- oddeľujte čin od činiteľa – tónom hlasu i svojim neverbálnym správaním musíte dať najavo, že rešpektujete dieťa aj vtedy, ak jeho správanie nie je spoločensky prijateľné.
- povzbudzujte samostatnosť – čím viacej pomôžeme deťom, aby spoliehali samé na seba, tým sa budú cítiť schopnejšie
- vyhýbajte sa ľutovaniu – ľutovanie nie je to isté, ako s deťmi cítiť, chápať ich; empatia vedie k sile, kým ľutovanie vedie k slabosti
- menej hovorte, viacej konajte
- odmietajte sa dohadovať alebo povoliť – stanovte medze a nechajte dieťa, aby sa rozhodlo, ako na ne bude reagovať. Buďte ochotní prijať akékoľvek rozhodnutie

dieťaťa. Rodič nemusí vyhrať, pretože nejde o žiadnu súťaž. Cieľom je pomôcť dieťaťu, aby zodpovedalo za svoje správanie.

Kroky pri uplatňovaní logických dôsledkov:

- a) Ponúknite voľbu a akceptujte rozhodnutie dieťaťa v rámci určitých hraníc, ktoré máte v rodine stanovené. Používajte priateľský tón, ktorý dáva najavo dobrú vôľu.
- b) Keď uplatňujete logický dôsledok, uistite deti, že sa môžu pokúsiť rozhodnúť inak.
- c) Pokiaľ sa zlé správanie opakuje, predĺžte dobu, ktorá musí uplynúť, než sa dieťa môže znova pokúsiť.

Základné pravidlá ako porozumieť dospelujúcim (Walton a Powers, 2002):

1. Základnou vývinovou úlohou dospelovania je oddeliť sa od detstva, od postavenia závislosti a ustanoviť autonómny status dospelého.
2. Dospelujúci sú nadmieru citliví na to, aby sa s nimi zaobchádzalo ako s menejcennými. Autokratické, na sile založené vzťahy sú odsúdené na neúspech prostredníctvom otvorenej, či skrytej rebélie a odplaty. Požiadavky, poznámky, kázanie dospelých, hlasný alebo kritický tón hlasu slúžia len na podnecovanie ďalšej rebélie voči pokusom dospelých kontrolovať ich.
3. To, voči čomu rodič alebo učiteľ namieta, sa môže ihneď stať oveľa viac žiadúcim pre túžbu dospelujúcich po autonómii.
4. Dospelujúci sú skutočne len nováčikmi – dospelými v tréningu. Potrebujú a žiadajú príležitosti na stretávanie sa so skúsenejšími dospelými a príležitosti fungovať vo svete dospelých tak, aby sa mohli naučiť viac o svete dospelých. Dospelujúci hľadajú dospelých inštruktorov a rolové modely, ale my im poskytujeme stále menej a menej príležitostí.
5. Dospelujúci chcú byť zodpovední za svoj vlastný život a chcú sa učiť prostredníctvom skúsenosti – poskytnime im možnosti na výber.
6. Zraniteľnosť voči tlaku rovesníkov súvisí v obrátenom pomere s množstvom kvalitných vzťahov s dospelými/dospelujúcimi vo voľnom čase.
7. Apatia je nástrojom dospelujúcich, ktorí ju využívajú na pasívne odolávanie sile dospelých alebo na zabezpečenie sa pred možným zranením, odmietnutím, neúspechom.

8. Hnev dospelých poskytuje dospievajúcim možnosť vyskúšať si ich nové „psychologické svaly“ a zas raz ukázať dospelým, že sa nedajú ovládať a kontrolovať. Túto lekciu budú opakovať, pokiaľ sa to dospelí nenaučia alebo to nevzdajú.
9. Nemôžeme kontrolovať dospievajúcich alebo ich prinútiť, aby sa správali určitým spôsobom, ale môžeme:
 - hľadať spôsoby, ako ovplyvniť ich výber správania sa prostredníctvom vzorovej a priateľskej rady
 - stanoviť odôvodnené hranice
 - zmeniť naše vlastné správanie skôr ako správanie dospievajúceho, aby sme prerušili cyklus boja o moc
 - zmeniť náš dôraz z posudzovania a kriticizmu na úprimný záujem a povzbudzovanie
 - zamerať sa na potvrdenie a rozvoj ich sociálnych kompetencií a poskytnúť im podporujúce prostredie pre ich zdravý rast na plne funkčných zodpovedných dospelých.

Rodičia, ktorí vychovávajú nezrelého dospievajúceho:

- budia ho ráno do školy, do práce apod.
- robia mu pravidelne raňajky a desiatu
- radia mu, čo si má obliecť
- obsluhujú ho v čom sa len dá
- pravidelne ho vozia do školy, aby okrem iného dozerali, či tam skutočne pôjde
- dávajú mu vreckové bez ohľadu na to, či prispieva v domácnosti
- pravidelne a často ho kontrolujú volaním na mobil
- prídu mu napr. večer urobiť scénu do podniku, kde sedí s priateľmi
- kričia na neho, aj keď vedia, že si nepomôžu, ale práve naopak
- hovoria mu neustále, čo má robiť
- hovoria mu, že si má po sebe upratať, pritom to robia za neho správajú sa podľa mylného presvedčenia, že adolescenta dokážu prinútiť niečo urobiť

8. Špecifiká realizácie preventívnych programov

Zdroj: Manuál efektívnej školskej drogovej prevencie, Trimbos, 2002

V tejto kapitole Vám neponúkame súbor konkrétnych „hier“, ale metodický nástroj ako si vytvoriť vlastnú intervenciu, program, tak aby odrážala skutočné potreby detí v triede v skupine, a nie kompetencie lektora, odborníka aplikovať program, ktorého výcviku sa zúčastnil. Týmto sa zvýši efektívnosť a kredibilita programu.

Takýto model obsahuje nielen informácie o efektívnych preventívnych programoch a opatreniach v prostredí školy ale aj praktický návod a informácie, ako tento model úspešne implementovať do prostredia školy.

Po prečítaní tejto príručky nemusíte mať pocit, že je potrebné si vytvoriť svoj vlastný program. Môžete použiť existujúce programy, ktoré poznáte, alebo ste v nich vyškolení/vyškolené a jednoducho si ho prispôbiť pre svoje potreby. Je len dôležité si definovať ciele a úlohy a naznačiť aký druh filozofie a prístupu hľadáte.

Pri realizácii programu si všimajte tieto faktory, ktoré je potrebné monitorovať u detí:

- **Skupinovú atmosféru:** Sociálna a materiálna atmosféra triedy môže mať veľký vplyv na pohodu žiakov a ich správanie, napríklad čo sa týka problémového správania. Premyslenou a dôslednou prácou v triede môže dosiahnuť dobré výsledky a mnohé pozitívne alebo negatívne zmeny sa dajú pripísať výlučne školským aktivitám.
- **Duševná pohoda:** To, ako deti vnímajú seba, čo ovplyvňuje ich správanie.
- **Interpersonálne vzťahy:** V akom type sociálneho prostredia sa deti pohybujú a aké majú rozvinuté vzťahy s vrstovníkmi a s dospelými. Ako prebieha proces ich sociálneho učenia a pod.
- **Spätná väzba:** Počas realizácie programu je nevyhnutné získať dobrú spätnú väzbu, jednak kvôli zachyteniu zmien, jednak kvôli osobnej motivácii.
- **Znalosti a postoje k pravidlám:** Znalosť detí o základných sociálnych pravidlách, spoluúčasť na koncipovaní týchto pravidiel v danej triede, korektné a férové presadzovanie pravidiel sú kľúčové faktory pre dobrý intervenčný program.

V školskom prostredí je potrebné zamerať sa a :

- sledovať činnosti, výkony a správanie žiakov v prirodzených podmienkach,
- sledovať emočné prejavy žiakov vo vzťahu k činnostiam, výkonom, úspechom a nezdarom,
- sledovať sociálnu komunikáciu a interakciu žiakov, ich sociálne role a vzťahy, vrátane prejavov ich názorov a emócií s tým spojených,

- pozorovať prejavy žiaka v rôznych situáciách a podmienkach - pri výklade učiteľa a pri písomnej práci, pri riešení úlohy v skupine, cez prestávku, cestou do školy, na exkurzii či výlete, pri únave alebo začínajúcej chorobe, po úspechu i neúspechu, po konflikte so spolužiakmi či učiteľom atď.
- komunikovať so žiakom a sledovať jeho prejavy, viesť rozhovor so žiakom, jeho rodičmi, spolužiakmi atď. porovnávať pohľady rôznych osôb na rovnakú skutočnosť,
- dopĺňovať svoje poznanie žiaka údajmi z vyšetrenia psychológa, lekára, sociálneho pracovníka a pod.

Ako vytvoriť program na konkrétnu triedu, skupinu

Princípy dobrého intervenčného programu:

Princíp 1

Program by mal vychádzať z aktuálnych teoreticko-metodologických princípov

Asi si aj vy poviete, že ako praktik, učiteľ/učiteľka detí predškolského veku, nemáte veľa času na študovanie a vyhľadávanie aktuálnych trendov či metodologických princípov intervenčných programov. Je však dôležité poznať kedy je potrebný rozvíjajúci a kedy preventívny program. Či zamerať aktivity na podporu a rozvoj pozitívnych faktorov, alebo na elimináciu negatívnych faktorov.

Okrem špecifického obsahu preventívnych programov, by sme mali oddeliť snahu o prevenciu a cieľovú skupinu, na ktorú sa zameriavame. Dostupné sú tri typy programov pre tri rozličné cieľové skupiny:

- **Univerzálne programy** zamerané na všeobecnú populáciu, alebo jej časť (žiacka populácia), ktorá nie je identifikovaná na základe individuálnych rizikových faktorov (napr. masmédiálne kampane a školské programy zamerané na všetkých žiakov).
- **Selektívne programy** zacielené na špecifické skupiny detí (napr. žiaci na školách), u ktorých je zvýšené riziko problémov (napr. programy zamerané na deti zo sociálne znevýhodneného prostredia)

- **Indikované programy** zamerané na jedincov (napr. deti na školách), ktorí nemajú podľa diagnostických kritérií problémy ale u ktorých sú prítomné niektoré skoré znaky problémového správania.

Princíp 2

Program by mal vychádzať z potrieb cieľovej skupiny

Aby bol program efektívny, je potrebné vytvoriť ho na konkrétne sociálne prostredie, v ktorom bude realizovaný. To znamená, že program si vyžaduje náležitú analýzu aktuálnej situácie, kde je potrebné vziať do úvahy existujúce potreby, problémy a požiadavky súvisiace s plánom rozvoja danej v škole.

Efektívny program by mal mať jasné, špecifikované a realistické ciele a úlohy, s implementačnou stratégiou prispôsobenou na špecifiká Vášho prostredia a konkrétnych detí. A nakoniec, by mal obsahovať vnútorný proces spätnej väzby pomocou monitoringu a/alebo evaluácie jednotlivých realizovaných činností.

Princíp 3

Program by mal byť efektívny

Všeobecne platí, že program možno považovať za efektívny ak dosiahne svoje ciele a úlohy. Program, ktorý naplní tieto kritéria s najnižšou investíciou času, ľudí a zdrojov, bude považovaný za najefektívnejší. Ak však chceme merať efektívnosť intervenčného programu, musíme jasne stanoviť jeho ciele a úlohy. Efekt aktivít, ktoré program obsahuje, musí byť merateľný a proces implementácie musí byť transparentný. Musia byť použité náležité metódy na monitorovanie a vyhodnotenie, aby sme sa uistili, že účinky, ktoré meriame, sú skutočne výsledkom samotného programu.

Ak má byť intervenčný program efektívny, potom by sa po jeho implementácii mali prejavovať (aspoň malé, ale) vedecky významné zmeny v správaní detí, týkajúce sa oblasti sociálnych kompetencií.

Najefektívnejšie programy sú tie, ktoré sa zameriavajú na posilňovanie sociálnych kompetencií (životných skúseností).

Princíp 4

Program by mal rešpektovať vekové zákonitosti a individuálne špecifiká skupiny

(pozri vyššie uvedenú kapitolu 4 – Psychologické vývinové osobitosti detí a mládeže)

Princíp 5

Program by mal využívať interaktívne, zážitkové aktivity a techniky.

Sami veľmi dobre viete, že deti sa radi hrajú. Určite viete veľa aj o zážitkovom učení, o učení sa prostredníctvom interaktívnych hier. Všetky mechanizmy v súvislosti s hrou a učením platia rovnako ako pri deťoch tak i pri dospelých. S využitím rôznych hier a cielených aktivít môžete navodiť v skupine príjemnú atmosféru, môžete napomôcť odblokovaniu stresu, znížiť prípadnú tenziu, napomôcť deťom, aby sa lepšie spoznali a vytvárali medzi sebou primerané interakcie v rámci komunikácie a ani nevedeli, že sa pritom učia.

Úvod do skupinovej dynamiky

Skupinovou dynamikou označujeme súhrn komplexných a vzájomných síl a proti síl, pôsobiacich v spoločnom sociálnom prostredí, v skupine. Skupinová dynamika je daná celým skupinovým dianím, cieľmi a normami skupiny, ich štruktúrou, pozíciami a rolami v skupine, skupinovými interakciami a vývinom tak skupinových vzťahov ako aj celej skupiny. Vyniká a utvára sa spolu so vznikom a zahájením práce skupiny a je v istom zmysle charakteristikou akejkoľvek skupiny. Skupinová dynamika je existenciou skupiny imanentná. Sú preto nesprávne všetky tie vyjadrenia, ktoré občas počuť, a ktoré konštatujú, že napr. psychoterapeutická alebo výchovná skupina „nemá dynamiku“, čím sa, zrejme, chce povedať, že skupina nemá žiaducu dynamiku v zmysle potrebného napätia a kohézie, prípadne vývoja žiaducich skupinových noriem a cieľov, skupinových vzťahov, optimálneho vývoja celej skupiny a pod.

Skupina má teda svoju dynamiku vždy, bez nej by nebola skupinou. Inou otázkou je, či je dynamika skupiny reflektovaná, dostatočne známa, resp. cieľavedome využívaná.

Skupinovou dynamikou myslíme:

- vzťah jednotlivca ku skupine
- vzťah medzi skupinami

Skupinová dynamika to sú skupinové procesy. Pretože jednotlivci v skupine navzájom reagujú a ovplyvňujú sa, skupina tak vyprodukuje množstvo dynamických procesov.

Tieto procesy zahŕňujú: normy, role, vzťahy, vývin, potreba niekam patriť, sociálny vplyv, ovplyvňovanie správania.

Skupinovú dynamiku utvára celý rad skupinových elementov: ciele a normy skupiny, vodcovstvo a štruktúra skupiny, jej identita, interakčné a komunikačné procesy v skupine, kohézia a tenzia, projekcia minulých skúseností a vzťahov do aktuálnych interakcií, skupinová atmosféra a jej prežívanie členmi skupiny, pozície a role v skupine, tvorba podskupín, vývoj skupiny v čase alebo fázy skupinového vývoja, druhy výrokov v skupine a ich interakčný zmysel, neverbalita a jej význam a nakoniec vzťahy jedincov a skupín. Jednotlivé prvky skupinovej dynamiky sú navzájom všetky úzko späté a spolupôsobia v neustálej interakcii.

Bruce Tuckman (1965) definoval 4-stupňový model, ktorý nazývame Tuckmanové stupne skupiny. Tuckmanov model poukazuje na to, že ideálny skupinový proces by mal pozostávať zo štyroch etáp:

- **Formovanie**

- Skupina sa stmeluje a jednotliví členovia sa navzájom spoznávajú a formuje sa skupina

- **Kryštalizácia**

- súperenie o vodcovstvo a skúšanie skupinových procesov

- **Vyjasnenie**

- Spoločné dosiahnutie fungovania skupiny - prispôbenie sa členom skupiny, rozvoj dôvery a produktivity)

- **Realizácia**

- Skupinová práca sa stáva efektívnou – skupina pracuje efektívne a kooperatívne na spoločných cieľoch.

Tuckman neskôr pridal aj piaty stupeň – ukončenie skupiny - „odformovanie“ skupiny – zanechanie členstva v skupiny.

Je dôležité si uvedomiť, že skupinová dynamika sa deje bez ohľadu na veľkosť skupiny, aj keď je viac dynamická výraznejšie ovplyvňuje psychosociálne výsledky. Skupiny, ktoré majú 6 a 16 členov, pravdepodobne budú prechádzať podobnými procesmi.

Benefity skupinovej práce:

Sledovanie zážitkov v sociálnom kontexte, ktorý sa približuje skutočnému životu.

- Skupinová práca poskytuje možnosť pozorovať a reflektovať svoje vlastné sociálne zručnosti a zručnosti ostatných členov skupiny.
- Skupinová práca poskytuje možnosť poznávania ako cez aktívnu participáciu tak aj cez pozorovanie.

Skupinová práca ponúka možnosť dať a prijať spätnú väzbu, zamerať sa na svoje problémy, ktoré ovplyvňujú náš život. Členovia skupiny získavajú vďaka práci cez svoje osobné zážitky v podpornom a dôvernom prostredí. Sociálna podpora pomáha ľuďom rásť.

Ako pracovať so skupinou – základné odporúčania

Pokiaľ chcete pracovať so skupinou (či už sú to deti, rodičia alebo učitelia), je potrebné uvedomiť si niekoľko základných informácií. Jedným z najdôležitejších fenoménov v rámci skupiny je skupinová atmosféra, ktorá sa tvorí počas práce so skupinou a ovplyvňuje samotné dianie v skupine. Otázka však je, ako to dosiahnuť, ako zabezpečiť optimálnu atmosféru v rámci skupiny?

- Mali by sme rešpektovať fakt, že nie všetci členovia skupiny sa budú rovnako zapájať ale aj odmietnu kresliť pri niektorých aktivitách.
- Dôležité je rešpektovanie súkromia a jedinečnosti jednotlivcov a byť veľmi obozretný pri analyzovaní negatív. Analýzy by mali poukazovať na pozitívne stránky.
- Od začiatku sledujeme vývin stupňov skupiny – jej vytváranie – a dynamické procesy.
- Dbajte na to, aby diskusia v skupine skončila v pozitívnom duchu.
- Je dôležité zdôrazniť, že názory členov skupiny môžu byť rozdielne.
- Odporúča sa zdôrazniť, že nie všetci účastníci sú kresbovo zruční a talentovaní na kreslenie, ale technika kreslenia nie je v tomto prípade dôležitá ako obsah kresby.
- V každej sociálnej skupine sa od samého začiatku začínajú úplne prirodzeným spôsobom odvíjať procesy skupinovej dynamiky. Tieto zákonitosti je potrebné rešpektovať (alebo aspoň o nich niečo vedieť).
- Ak sa vyvinie v skupine búrlivá atmosféra – je dôležité ukončiť ju v pokojnom duchu alebo kompromisom. Úlohou učiteľa je strážiť, aby príliš verbálne typy nezvíťazili na ostatnými.
- Každý člen skupiny má právo povedať NIE.

- Diskusiu učiteľ vedie citlivo, tak aby sa k téme vyjadril každý kto chce.

Prvé stretnutie

Prvé stretnutie (zahájenie) by malo byť zamerané na motiváciu detí, aby sa na stretnutia tešili. Odporúča sa zaviesť formalizovaný rituál (zmena priestoru, sadnutie na vankúše na zem, do kruhu, prinesenie loga programu a pod.). Spôsob a štýl vedenia prvého stretnutia závisí jednak od skúseností účastníkov s takýmto typom práce ako aj od odborných ale viac menej osobných skúseností lektora, ktorý skupinu vedie.

S pravidlami skupiny musia byť všetci oboznámení (najlepšie ich tvoriť v kooperácii s účastníkmi) a deti by mali dostať základné informácie o tom ako budú stretnutia prebiehať. Nezabudnite deťom dať priestor na ich vyjadrenie sa k očakávaniam a k priebehu a ak je to potrebné zmeňte postupy alebo metódy.

Dĺžka prvého stretnutia je v kompetencii lektora.

Záverečné stretnutie

Posledné stretnutie by malo byť zamerané na zhodnotenie programu. Je potrebné pozitívne zdôrazniť, že každý si odnáša z programu cenné poznatky, ktoré mu budú nápomocné pri zlepšení medziľudských vzťahov v jeho reálnom živote

Musíme pochváliť aj tých účastníkov, ktorí sa zapájali menej. Nemali by sme zabudnúť na fakt, že každý z nás je osobnosťou, ale nie každý z nás má rovnaké sociálne alebo iné podmienky pre svoj život a vývin.

Ľudia v pozitívnom, stimulujúcom a sociálnom prostredí sa cítia spokojnejšie, sebaistejšie a všeobecne lepšie. Dobrá sociálna klíma zlepšuje sociálnu interakciu a komunikáciu medzi ľuďmi a ponúka dobré východisko pre vyriešenie viacerých problémov. Školám dobrá sociálna klíma uľahčuje hovoriť o problémoch, ale tiež umožňuje otvorenú diskusiu.

Všeobecné kroky tvorby programu

Aby bol program efektívny, je potrebné ho konštruovať na konkrétne sociálne prostredie, v ktorom bude realizovaný. To znamená, že taký program si vyžaduje náležitú analýzu aktuálnej situácie, kde je potrebné vziať do úvahy existujúce potreby, problémy a požiadavky súvisiace intervenciou v škole.

Efektívny program by mal mať jasné, špecifikované a realistické ciele a úlohy, s implementačnou stratégiou prispôsobenou na špecifiká školského prostredia a konkrétnych detí.

Stanovenie potrieb

Aký je dôvod alebo potreba pre zavedenie programu? Odporúčame zvažovať najmä nasledovné dôvody:

- výskyt jedného alebo viacerých prípadov problémového správania, ktoré učiteľ/učiteľka nevedia zvládnuť bežnými pedagogickými prostriedkami
- pokyn nadriadenej inštitúcie aby sa takýto program realizoval
- obavy rodičov z výskytu problému v škole
- snaha viesť deti k podpore vytvárania dobrých sociálnych vzťahov
- pedagógovia považujú takýto program za dobrú myšlienku
- informovanie

Posúdenie existujúcich programov

Je veľmi dôležité vopred dobre odhadnúť úspešnosť a efektívnosť konkrétneho programu. Pokúsiť sa odhadnúť, či sa program hodí do prostredia vašej triedy, či postihuje definovaný problém, či má byť jednorázový alebo dlhodobý a pod.

Príprava programu

Vzápätí po alebo výbere už existujúceho programu alebo po vytvorení nového programu treba začať s prípravou realizácie.

Definovanie úloh a zámerov

Aby sa realisticky definovali úlohy je potrebné si vytvoriť reálnu predstavu východiskovej situácie. Zdefinujú sa, ktoré oblasti chceme zmeniť a zdefinujú sa otázky, ktoré môžu slúžiť ako ukazovatele druhu zmeny, ktorá je potrebná.

Neočakávané a neplánované účinky

Je dôležité mať na pamäti, že určité intervencie a aktivity môžu mať neočakávané a neplánované účinky (presun z jedného typu problémového správania na iný, alebo strata dôvery z dôvodu skreslenej informácie), ktoré koniec koncov môžu mať opačný účinok. Neočakávané účinky, ktoré sa môžu objaviť a môžu vzbudiť pohoršenie v mimoškolskom prostredí (rodičia cítia zhoršenie správania dieťaťa a pod.) Neočakávané účinky však môžu byť aj pozitívne. Preventívny program v škole môže zlepšiť kooperáciu, komunikáciu a vzájomné porozumenie medzi všetkými v škole

Realizácia programu

Pod implementáciou rozumieme uvedenie plánu, programu, alebo stratégie do praxe. Každá realizácia programu by mala postupovať podľa štvorstupňového modelu implementácie.

Model zahrňuje plánovanie, prípravu a riadenie, ako nevyhnutné komponenty, ktoré zaisťujú, či je preventívny program implementovaný efektívne.

Štvorstupňový model postupuje systematicky. V každej fáze sú pre školy určené kľúčové otázky, ktoré treba zvážovať pred prechodom do ďalšej fázy. Na každú z kľúčových otázok je potrebné odpovedať kladne, aby sa má zaručiť, že podmienky na aplikáciu efektívnej intervencie sú správne. Obzvlášť dôležitá je udržiavacia fáza. Zvyčajne sa na ňu totiž zabúda. Patričný čas, venovaný udržiavacej fáze nám zaručí, že program intervencie zostáva náležitý, primeraný a efektívny.

Všeobecné otázky realizácie programu

Pod implementáciou rozumieme uvedenie plánu, programu, alebo stratégie do praxe. V tejto kapitole ponúkame štvorstupňový model implementácie programu na školách. Model zahrňuje plánovanie, prípravu a riadenie, Štvorstupňový model postupuje systematicky. V každej fáze sú určené kľúčové otázky, ktoré treba zvažovať pred prechodom do ďalšej fázy.

I. Predprípravná fáza

Kľúčové otázky predprípravnej fázy:

1. Sú do realizácie programu zapojení kľúčoví účastníci?
2. Vychádza program z potrieb triedy a detí? Sú v programe zahrnuté výsledky diagnostiky správania na škole?
3. Napomáha sociálna atmosféra v škole a v triede vývoju a implementácii programu?
4. Je dostatok zdrojov a času venovať sa programu?

Ak je odpoveď na všetky tieto otázky “áno” pokračujte s druhou fázou plánovania a prípravy.

II. Fáza plánovania a prípravy

Zahrňa odsúhlasenie cieľov a úloh. Ako budú súhrnné ciele a úlohy dosiahnuté? Kto bude zapojený do tohto procesu?

1. Je zhoda v tom, že program je v súlade s odsúhlasenými cieľmi a úlohami?
2. Vypracoval realizátor programu podrobný plán postupu, ktorý bol koordinovaný so zástupcami školy?

III. Spúšťacia / iniciačná fáza

Kľúčové otázky tejto fázy:

1. Bol vytvorený tím na realizáciu programu? Má tento tím podporu vedenia, jasné vedenie a koordináciu?
2. Sú do realizácie projektu zapojení kľúčoví účastníci?
3. Boli na realizáciu programu pridelené dostatočné zdroje na to, aby sa zaistila efektívna realizácia?

IV. Fáza udržiavacia

V tejto fáze ide o posudzovanie a prispôsobenie programu reálnym podmienkam školy.

Kľúčové otázky v tejto fáze:

1. Dokázal program, že je pre deti efektívny?
2. Sú kľúčoví účastníci, vrátane realizátorov motivovaní a zapojení do programu?
3. Má každý z účastníkov možnosť vyjadrovať návrhy na priebežné vylepšovanie programu?

Ďalšou fázou je fáza monitoringu

Monitoring je zbieranie dát, informácií týkajúcich sa programu. Tieto dáta môžu byť použité na interpretáciu a hodnotenie postupov. Monitoring jednotlivých aspektov je základom pre evalváciu intervencií podľa potreby školy.

Medzi metódy monitoringu patria:

- * rozhovory s učiteľmi, rodičmi a deťmi
- * dotazníky pre deti a rodičov

3. Realizácia a evalvácia programu

V úvode tejto kapitoly príručky sme si ozrejmili základné princípy dobrého intervenčného programu. V druhej kapitole sme sa venovali popisu jednotlivých všeobecných krokov pri zostavovaní intervenčného programu. Tieto informácie by sme stále mali mať na pamäti.

Pre zaistenie dlhodobjšieho cieľa rozvíjania kompetencií, ktorý môžeme dosiahnuť budovaním krátkodobých intervencií, je potrebné urobiť niekoľko krokov:

- vytvorenie lekcií zameraných na problémové kompetencie
- intervenčný program zameraný na kompetencie a zručnosti by mal byť vytvorený tak, aby sa stal súčasťou dlhodobého, komplexného prístupu rozvíjania životných zručností.

- keď sa takýto prístup realizuje a získa dôveryhodnosť, mala by sa vynaložiť snaha vytvoriť ďalšie – doplnkové časti rozvíjania životných skúseností, týkajúcich sa ostatných cieľov intervencie a podpory zdravia.

Stanovenie potrieb

Aby sa realisticky definovali úlohy je potrebné si vytvoriť reálnu predstavu **východiskovej situácie**. Zadefinujte si, na ktoré oblasti, ktoré sú vám známe – vekové obdobie cieľovej skupiny, na ktorú oblasť informovania sa oblasť chcete zamerať a zadefinujte si otázky, ktoré môžu slúžiť ako ukazovatele zmeny, ktorú chceme navodiť.

Ďalej je dôležité si stanoviť dĺžku realizácie programu. Či pôjde o krátke, intenzívne systematické intervencie, napríklad rôzne cvičenia zamerané napríklad na informovanie alebo rozvoj zručností, alebo o samostatný súbor aktivít, ktoré zakomponujete do výchovno-vzdelávacieho procesu školy.

Jednotlivé stretnutia Programu by mali mať nasledovnú štruktúru:

- rozohratie
- hlavná technika
- záverečná technika (uvoľňovacia)

Počet techník v jednotlivých oblastiach sa odvíja podľa potreby intervencie. Dĺžka aktivít v Programe – dĺžka realizácie závisí od vekových a individuálnych vlastností detí v konkrétnej triede. Na začiatku voľte kratšie, jednoduchšie aktivity, postupne zvyšujte ich náročnosť ako aj dĺžku realizácie.

Integrovaný program by mal možnosti revízie a úpravy aktivít a jeho flexibilné prispôbovanie konkrétnym požiadavkám a potrebám triedy, jednotlivcov a pod.

Hodnotenie programu

V posledných rokoch narastali obavy o primerané hodnotenie mnohých intervenčných programov a aktivít. Dnes už je potreba hodnotenia jednomyselne potvrdená. Presvedčenie, že hodnotenie má byť základnou súčasťou školských intervencií, aktivít a programov vychádza z toho, že hodnotenie:

- Ponúka možnosť rozhodnúť sa, či aktivity majú želaný efekt
- Poskytuje možnosť reflektovať prebiehajúce aktivity

- Poskytuje nevyhnutné informácie pre prispôsobovanie, zlepšovanie a inovovanie intervenčného programu
- Poskytuje spätnú väzbu pre priamo zapojených účastníkov (detí a personál školy), čo je dôležité aj z hľadiska ich motivácie
- Kritické (skutočné) hodnotenie dodáva na dôveryhodnosti a vážnosti projektu v rámci širšej komunity

Čo môžeme hodnotiť:

- **Hodnotenie výsledku**

Hodnotenie výsledku ponúka informácie o efektoch programu. V rámci dlhodobých programov je potrebné hodnotenie výsledku realizovať až po istom čase, teda keď sa predpokladajú prvé účinky.

- **Hodnotenie procesu**

Hlavným výsledkom hodnotenia procesu (procesovej evaluácie) je získať informácie o tom, ako program funguje, prípadne ktoré časti programu je treba prispôbiť alebo zmeniť. Toto nie je obmedzené obsahom programu alebo jeho aktivitami, ale zahŕňa tiež použitú techniku, zúčastnených ľudí, situácie a pod. Meranie spokojnosti môže tiež indikovať, či program prebieha tak, ako sa predpokladalo. Obsah hodnotenia závisí prevažne od hlavných a čiastkových (parciálnych) cieľov programu. Hodnotenie si vždy vyžaduje porovnateľné a pozorovateľné údaje.

XX. Niektoré psychodiagnostické metódy používané v prípadoch KSZ.

Komplexná psychodiagnostická analýza prípadov sexuálne zneužívaných detí je veľmi často nosnou súčasťou multidisciplinárneho prístupu k riešeniu problémov týchto detí. V rámci tejto príručky nie je však možné detailne sa ňou zaoberať. Uvádzame preto tri postupy, ktoré sa nám pri práci s takýmito deťmi dobre osvedčili.

1. Skrínigový dotazník pre detskú kresbu ľudskej postavy (Hardin/Peterson, 1995)

Pri konštrukcii skrínigového dotazníka vychádzali autori z Hardinovej schémy na zisťovanie indikátorov pohlavného zneužitia v kresbách (Hardin, 1989). Táto schéma obsahuje 7 varovných indikátorov:

Sedem varovných indikátorov pre skrínig detských kresieb
<p>Explicitné vyjadrenie genitálií Zakryté genitálie Vynechanie genitálnych partií Vynechanie strednej časti postavy Opúzdrenie kresby Dokreslené ovocné stromy Postava opačného pohlavia</p>
(Hardin, 1989)

Pre administráciu kresby potrebujeme: farbičky, papier formátu A4 a uhlomer pre examinátora. Pred zadaním inštrukcie poskytnite dieťaťu pomôcky, zadajte inštrukciu a nechajte ho samostatne pracovať za pracovným stolom.

Je potrebné zadať inštrukciu presne tohto znenia: „*Bol(a) by som rád(a), keby si nakreslil(a) obrázok nejakého človeka. Snaž sa kresliť ozajstnú osobu, nie len figúrku – tak , ako to najlepšie vieš.*“

Nezabudnite, že kresba ľudskej postavy je pre dieťa náročná a dieťa možno bude potrebovať vaše povzbudenie. Deti sa často pýtajú, či majú nakresliť uja alebo tetu. Odpovedzte: „Je to tvoj obrázok, nakresli, koho chceš. Niektoré deti hovoria, že nevedia kresliť. Odpovedzte: „Nemusiš to kresliť dokonale, ja kreslenie neznámkujem“.

Skríningový dotazník pre detskú kresbu ľudskej postavy		
Meno:	Dátum vyšetrenia:	Dátum narodenia:
Indikátor		Bodovanie
1. Explicitné vyjadrenie genitálií	Áno(3,0) - nie(0)	
2. Zakryté genitálie	Áno(3,0) - nie(0)	
3. Vynechanie genitálnych partií	Áno(3,0) - nie(0)	
4. Vynechanie strednej časti postavy	Áno(3,0) - nie(0)	
5. Opúzdrenie kresby	Áno(3,0) - nie(0)	
6. Dokreslené ovocné stromy	Áno(3,0) - nie(0)	
7. Postava opačného pohlavia	Áno(3,0) - nie(0)	
8. Maličká postava	Áno(2,0) - nie(0)	
9. Nesprávne napojenie častí tela/nakreslená obluda	Áno(2,0) - nie(0)	
10. Odrezané ruky	Áno(2,0) - nie(0)	
11. Vynechané končatiny (ruky a nohy)	Áno(2,0) - nie(0)	
12. Prikreslený alebo zdôraznený pupok	Áno(2,0) - nie(0)	
13. Pílkovité /vycerené zuby	Áno(2,0) - nie(0)	
14. Veľké ruky	Áno(2,0) - nie(0)	
15. Priehľadnosť	Áno(2,0) - nie(0)	
16. Naklonená postava	Áno(1,0) - nie(0)	
17. Zdôraznené genitálie	Áno(1,0) - nie(0)	
18. Nohy pevne pritisknuté k sebe	Áno(1,0) - nie(0)	
19. Odrezaný pás	Áno(1,0) - nie(0)	
20. Extenzia/dlhé nohy/dlhé ruky	Áno(1,0) - nie(0)	
21. Dúhy	Áno(0,5) - nie(0)	

22. Motýle	Áno(0,5) - nie(0)	
23. Srdiečka	Áno(0,5) - nie(0)	
24. Poletujúce vtáky	Áno(0,5) - nie(0)	
25. Dážď, mraky	Áno(0,5) - nie(0)	
26. Tieňovanie tváre	Áno(0,5) - nie(0)	
27. Jednorožce	Áno(0,5) - nie(0)	
28. X namiesto očí	Áno(0,5) - nie(0)	
Celkový počet bodov:		
Vyhodnotenie (zaškrtnite):		
☐ Normálne (0 – 2 body) ☐ Nerozhodne (3 – 5 bodov) ☐ Podozrenie (6 a viac bodov)		
<p><i>Upozornenie: Tieto výsledky sami o sebe neznamenajú diagnózu telesného, pohlavného alebo citového zneužívania. Slúžia len ako východisko pre ďalšie vyšetrenie (rozhovor s dieťaťom, lekárska prehliadka, súdoznalecký posudok).</i></p> <p style="text-align: right;">© Hardin/Peterson 1995</p>		

- Kresba s 0 - 2 bodmi je považovaná za normálnu
- Ak je výsledok skriningového dotazníka nerozhodný (3 - 5 bodov), je nevyhnutný rozhovor s dieťaťom a na základe doplňujúcich informácií je potrebné zvážiť, či je nutné ďalšie odborné vyšetrenie
- Akákoľvek kresba s celkovým počtom bodov 6 a viac je „podozrivá“, s dieťaťom je nutné viesť rozhovor a navyše treba zvážiť, či nemá byť ďalej odborne vyšetrené, zvlášť ak k tomu smerujú aj ďalšie podporné dôkazy.

V bodovacom formulári sú indikátory kresby ľudskej postavy usporiadané podľa závažnosti – od najzávažnejších po najmenej závažné. **Prvých 7 indikátorov** je najzávažnejších, sú **zvýraznené hrubým písmom** a boli im pridelené 3 body. Indikátory 8 - 15 sú hodnotené 2 bodmi, indikátory 16 -20 majú hodnotu 1 bodu, 21 -28 majú hodnotu 0,5 bodu. Pozorne si preštudujte aj detailný popis indikátorov s názornými ukázkami, kresby názorne ilustrujú, čo sa započítava v systéme analýzy podľa Hardina a Petersonovej a sú nakreslené tak, aby ste pochopili ako sa jednotlivé indikátory bodujú.

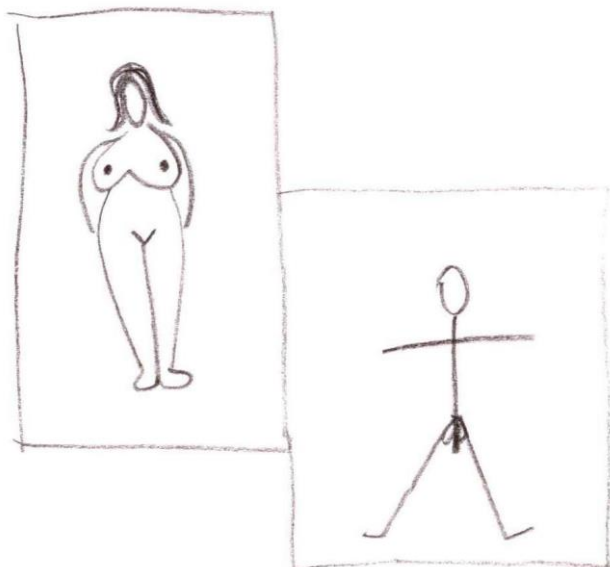
1.1. Popis jednotlivých indikátorov skriningového dotazníka

1. Explicitné vyjadrenie genitálií

Dieťa otvorene nakreslí či vyznačí penis, vagínu, ochlpenie alebo prsia: Aj v prípade, že podľa nášho názoru genitálie nie sú zobrazené ako odhalené, obnažené, ale dieťa hovorí: „toto je penis, vagína, prsia...“ zaznamenajte body: ak je jedna časť zakrytá a druhá explicitne zobrazená, započítame explicitné zobrazenie.

Poznámka: Genitálie musia byť umiestnené približne na patričných (správnych) miestach na tele alebo ich dieťa musí označiť ako genitálie, či druhotné pohlavné znaky.

Nehodnotí sa: Ak sa dieťa jednoznačne nevyjadrí, nebodujeme také objekty na obrázku, ktoré nie sú na tele patrične (správne) umiestnené, ale mohli by tvarom pripomínať penis, vagínu, či prsia.

2. Zakryté genitálie

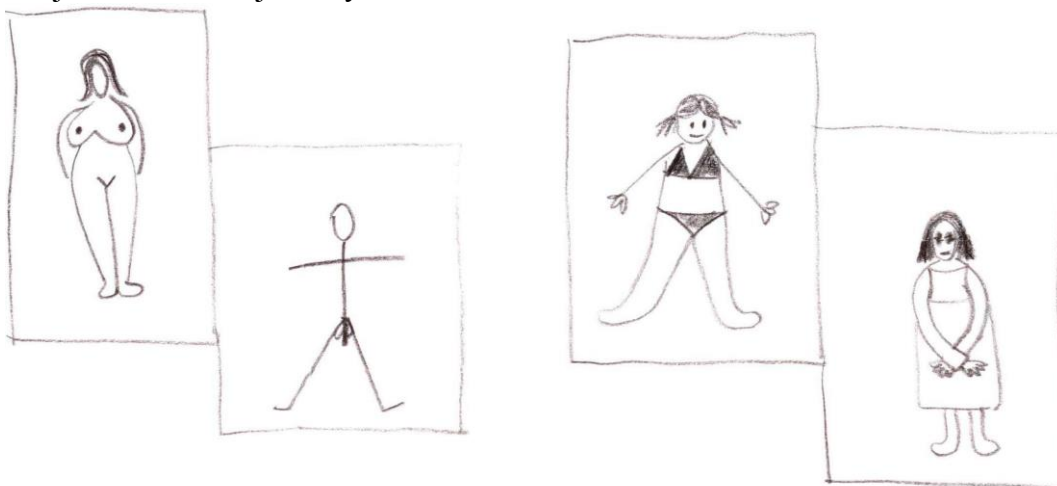
Tieto telesné partie sú prekryté inými nakreslenými objektmi.

Poznámka:

- Započítavame podprsenky, nohavičky a šortky
- Započítavame objekty na obrázku, ktoré prekrywajú (skrývajú) oblasť prs alebo genitálií
- do hodnotenia zahŕňame tieňovanie podprseniek, nohavičiek a šortiek

Nehodnotí sa:

- tieňovanie častí tela. Ak je jedna časť tela zakrytá, ale druhá explicitne zobrazená, hodnotíme kresbu ako explicitnú
- V tomto indikátore nebudujeme postavy s odrezaným pásom
- V tejto časti nebudujeme vynechanú strednú časť tela

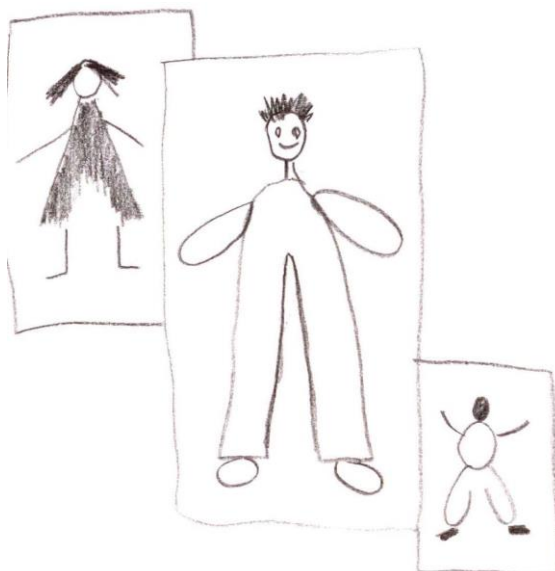

3. Vynechanie genitálnych partií

Ak je akákoľvek z týchto partií opomenutá v inak dokončenej, ucelenej kresbe. Dieťa jednoducho tieto partie nenakreslilo.

Nehodnotí sa:

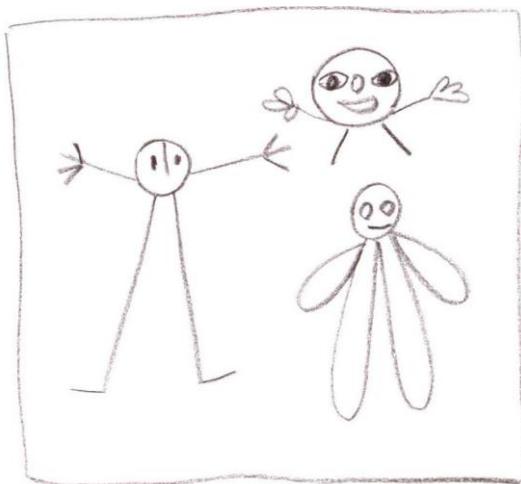
- a) Vynechanie celého trupu alebo prerezanú postavu hodnotíme v inom indikátore (4 a 19)
- b) Schematické figúrky a „pulce“ hodnotíme v inom indikátore (4 a 9)

4. Vynechanie strednej časti postavy

Neprítomnosť hlavy alebo trupu (torza). Bodujeme „pulce“ (postava, ktorá má len hlavu) a „hlavonožce“ (postava, ktorá má hlavu, z ktorej vyčnievajú nohy a ruky.

Nehodnotí sa:

- a) Neprítomnosť prs alebo genitálií (viď indikátor 3)
- b) Schematické figúrky (viď 9)
- c) Chýbajúce končatiny (viď 11) sú normálne u deti vo veku 3 -5 rokov
- d) Postavy prerezané v páse (viď 19)

5. Opúzdrenie kresby

Postava je buď čiastočne alebo úplne ohraničená nakreslenou linkou alebo linkami

Poznámka:

- a) Akákoľvek snaha ohraničiť, „obmurovať“ či uzavrieť hlavnú postavu v kresbe sa počíta ako opúzdrenie.
- b) Postavu, ktorá je úplne alebo takmer úplne obklopená tieňovaním, akoby temnotou, hodnotíme ako opúzdrenú.
- c) Prvky použité k ohraničeniu postavy, napr. domy, švihadlá, a i. Považujeme za opúzdrenie.

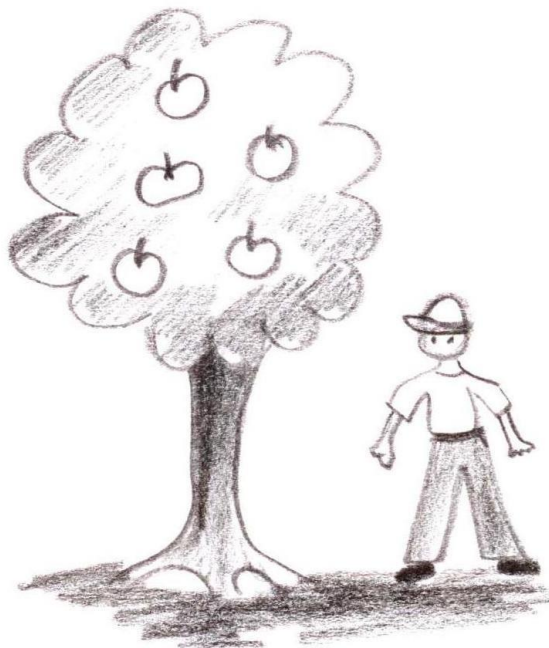
6. Dokreslené ovocné stromy

Dieťa spontánne prikreslí na obrázok ovocný strom.

Poznámka: Strom musí byť zjavne ovocný (akýkoľvek druh), alebo ho za ovocný označí dieťa.

Nehodnotí sa:

- a) borovica
- b) kokosová palma
- c) palmy

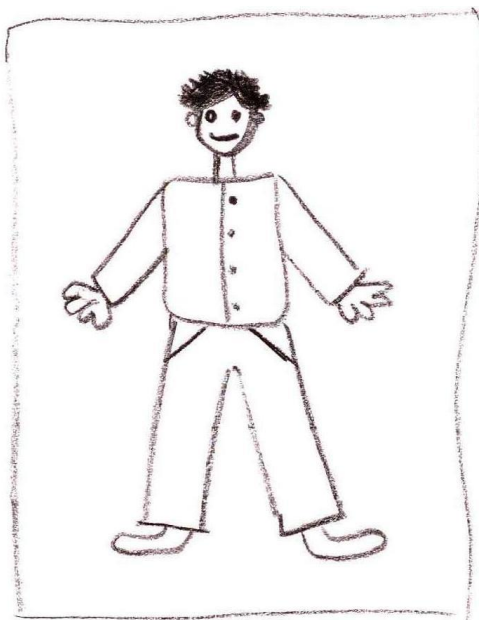

7. Postava opačného pohlavia

Postava je opačného pohlavia ako dieťa.

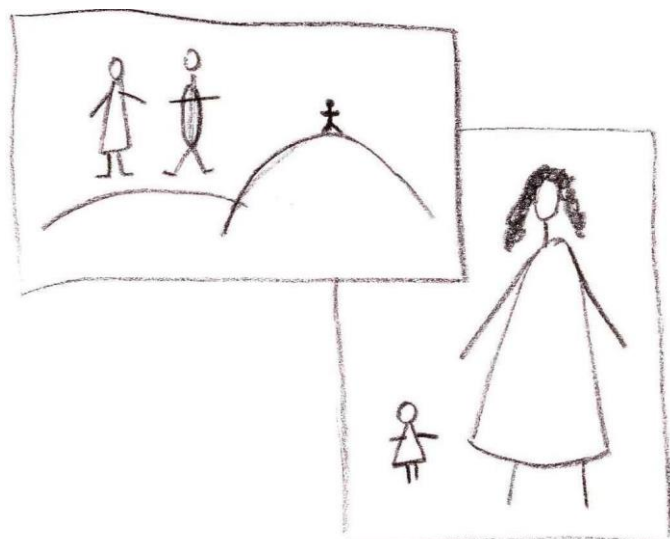
Poznámka: Nakreslená postava je zjavne iného pohlavia ako dieťa, alebo ju takto dieťa označí.

Príklad: Dievča nakreslí mužskú postavu, alebo ju označí „ujó, chlapec, pán...“

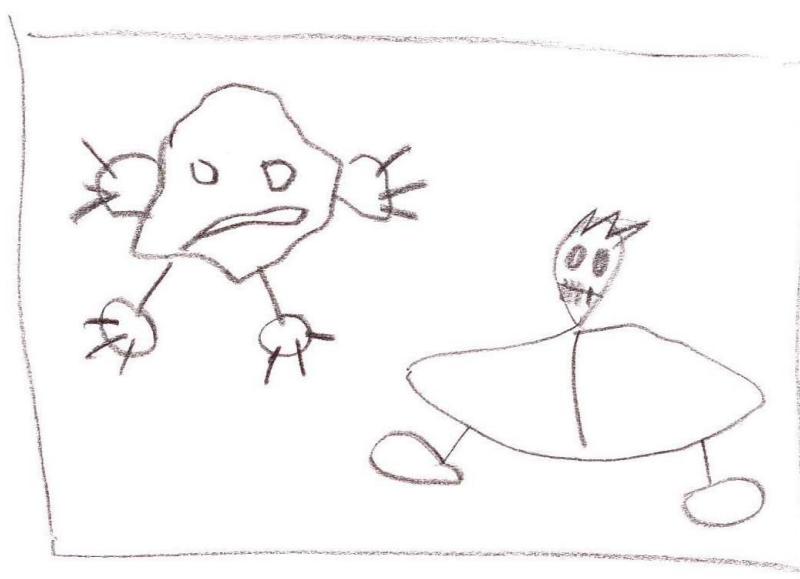
8. Maličká postava

Postava menšia ako 6 cm na výšku.

9. Nesprávne napojenie častí tela / nakreslená obluda

Ľudská postava pôsobí zdeformovane. Existuje určitá miera tolerancie pre „nedokonalú“ kresbu, ale disproporčné časti tela vo vzťahu k celej postave považujeme za distorzie.

10. Odrezané ruky

Na obrázku sú nakreslené paže, ale ruka (alebo ruky) nie.

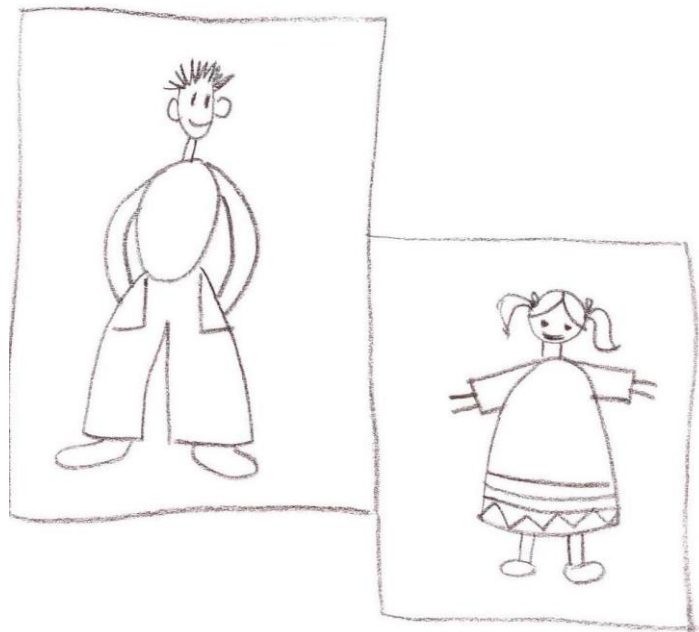
Poznámka:

- a) body pripočítame aj vtedy, ak chýba len jedna ruka
- b) ruky vo vreckách alebo za chrbtom sa počítajú ako odrezané ruky

Nehodnotí sa:

- a) ruky, pripomínajúce rukavice na koncoch dvojrozmerných paží, naznačených len jednou čiarou
- b) vynechané celé telo, vrátane rúk (vid' 4)

- c) chýbajúce paže, vrátane rúk
- d) čiary, predstavujúce prsty na konci paže, nakreslené jednoduchou alebo dvojitou čiarou

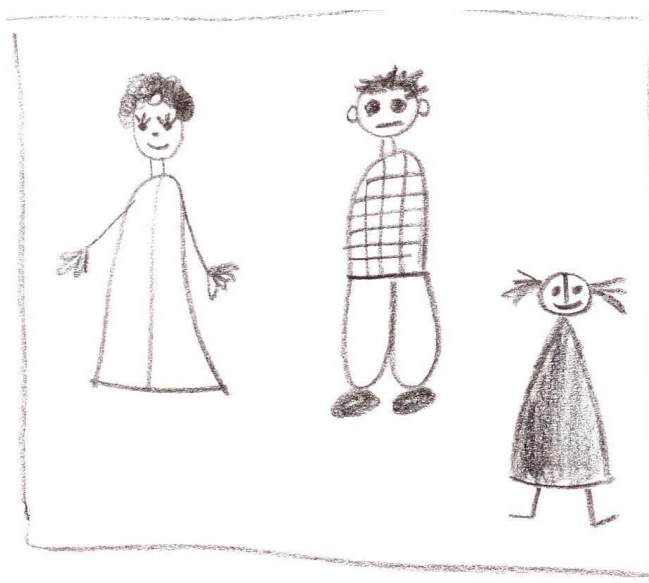
11. Vynechané končatiny (ruky a nohy)

Na obrázku chýbajú ruky alebo nohy.

Poznámka: Ak chýba jedna ruka alebo noha, považujeme to za vynechanie končatín. Nakreslené časti tela (ruky a nohy), ktoré nie sú pripojené k trupu, považujem za končatiny.

Nehodnotí sa:

- a) chýbajúce telo (trup) (viď 4)
- b) chýbajúce ruky (viď 10)
- c) chýbajúce chodidlá
- d) krídlivé paže (viď 14)
- e) oddelené (ale nakreslené) ruky a nohy (viď 9)

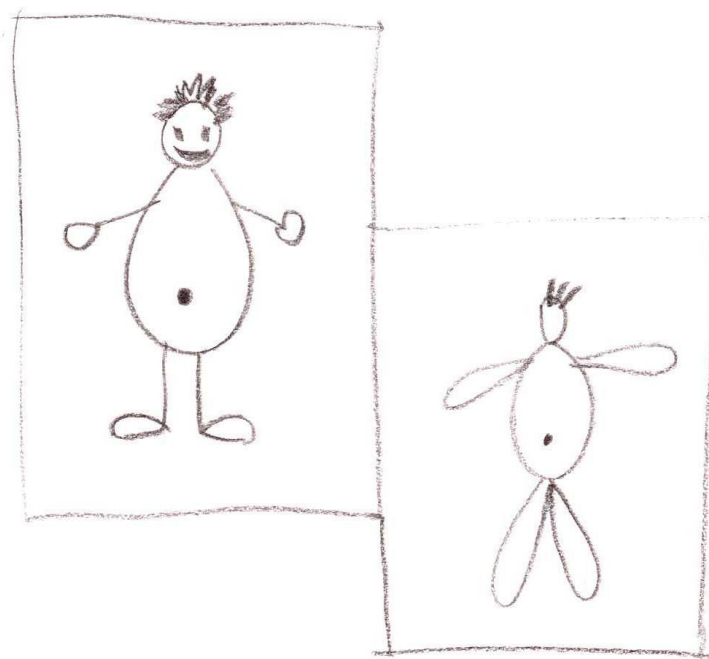

12. Prikreslený alebo zdôraznený pupok

Na obrázku je dobre vidieť pupok alebo ho dieťa tak označí.

Poznámka: Pupok musí byť v dolnej časti brucha, ak nie je vyslovene označený inde.

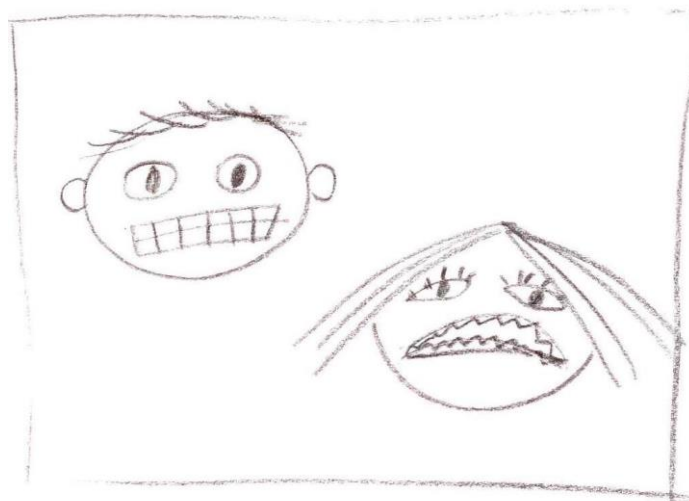
Nehodnotí sa: Ľudská postava má prikreslené gombíky, ktoré sú súčasťou oblečenia.

13. Pílkovité /vycerené zuby

Celé ústa sú nakreslené s dôrazom na zuby.

Zatvorené ústa pílkovitého tvaru.

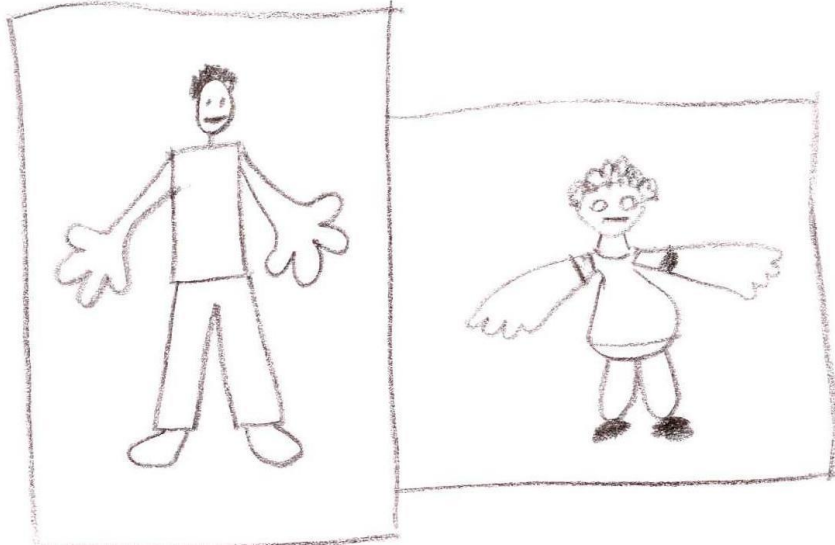

14. Veľké ruky

Ruky sú skoro také veľké alebo väčšie ako tvár.

Poznámka:

- a) Patria sem veľké paže, ktoré vyzerajú „krídlovite“
- b) Ak má postava len jednu veľkú ruku, priradíme ju do tejto kategórie
- c) Krídlovité paže predstavujú spojené paže a ruky a preto by sme ich mali započítať ako veľké ruky.

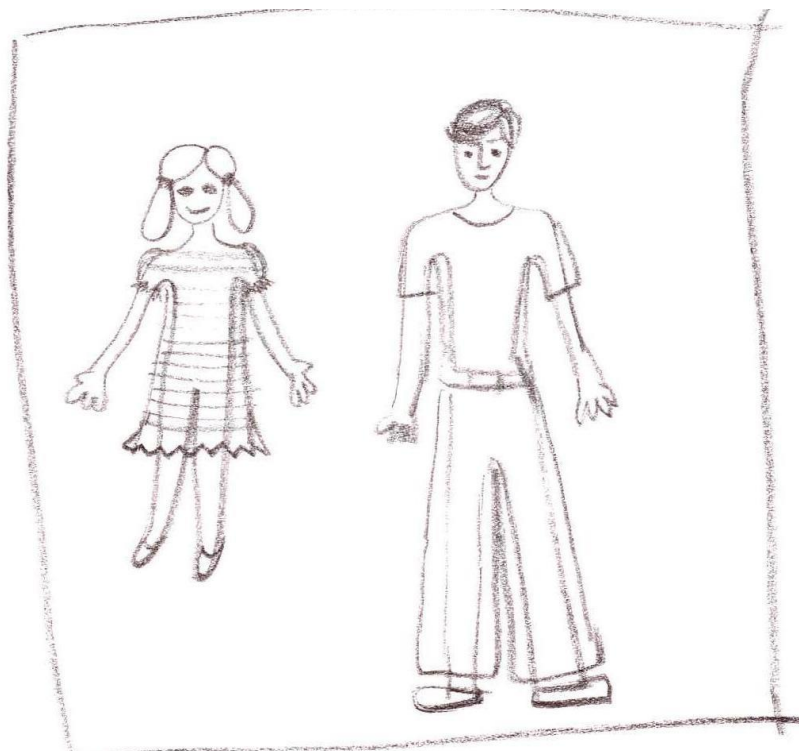

15. Priehľadnosť

Hodnotí sa:

1. Okolo obrysu nakreslenej postavy je vyznačený odev.
2. Na inak obyčajnej kresbe je jedna časť postavy vidieť cez nakreslený odev.

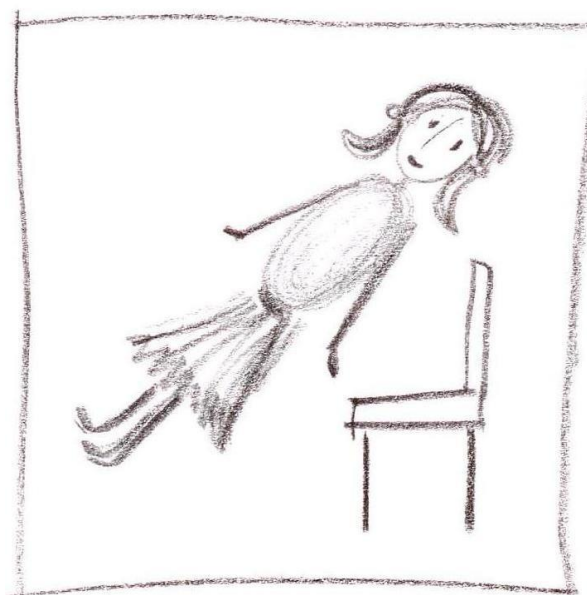
Poznámka: Patria sem aj kresby, na ktorých je telo pod vytieňovaným (začmáraným) oblečením.

16. Naklonená postava

Os postavy je naklonená o 15° a viac. Postava vyzerá, že každú chvíľu spadne, nezávisle na tom, či niečo robí, alebo je nehybná. Postavy, ktoré sa opierajú o nejaký predmet, bodujeme vtedy, ak sa nakláňajú v 15° či väčšom uhle.

Nehodnotí sa: Postava, ktorá leží celkom horizontálne.

17. Zdôraznené genitálie

Zdôraznenie penisu, vagíny, prs alebo bokov výraznými ťahmi, podrobným vykreslením alebo zväčšením.

Poznámka:

- Započítavajú sa tu nakreslené rózporokky na nohaviciach
- Bodujeme zdôraznenie línií tela v tvare presýpacích hodín
- Patria sem nakreslené genitálie, ktoré nie sú zjavne obnažené

18. Nohy pevne pritisnuté k sebe

Na kresbe je len jediná čiara, ktorá označuje dve dvojrozmerné nohy pritisnuté k sebe.

19. Odrezaný pás

Na obrázku chýba spodná časť tela: buď kresba končí v polovici tela na okraji papiera, alebo spodná časť nie je nakreslená, aj keď je na ňu miesto.

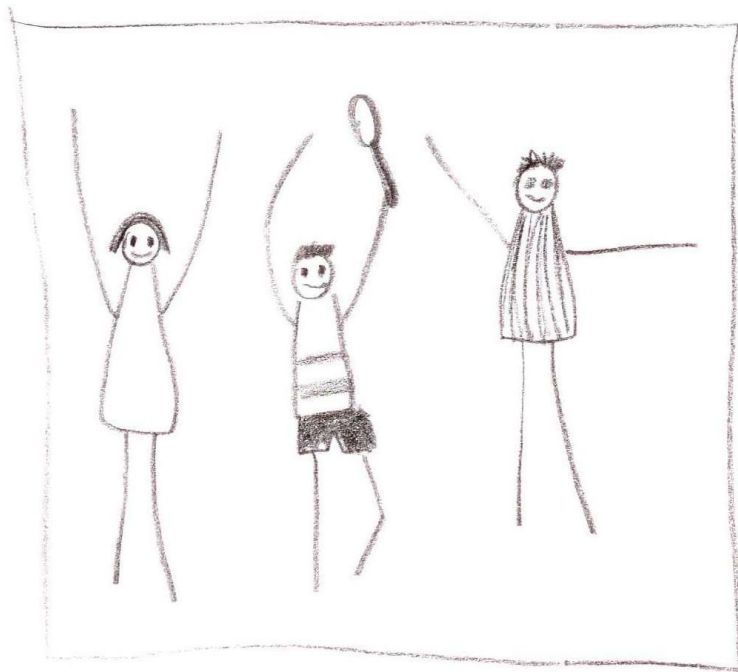
Poznámka: Postava nemusí byť odrezaná presne v páse, môže to byť o niečo vyššie alebo nižšie.

Nehodnotí sa:

- Ak sú vynechané len nohy (vid' 11)
- Ak sú vynechané končatiny (vid' 11)
- Ak je vynechané celé telo (vid' 4)

20. Extenzia /dlhé nohy/dlhé ruky

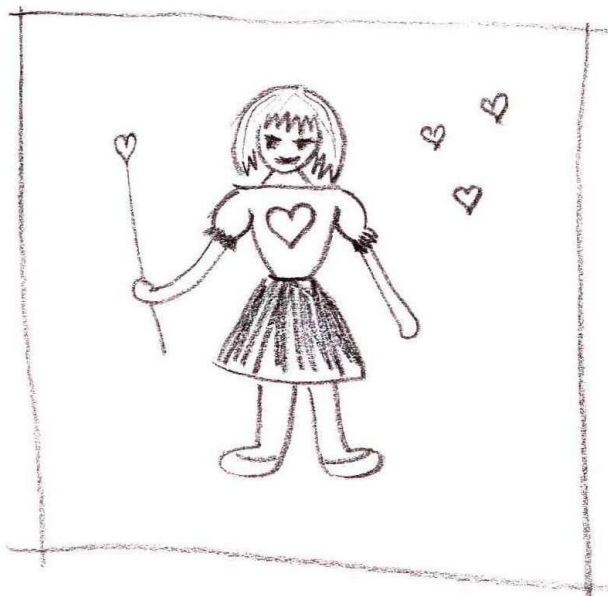
21. Dúhy

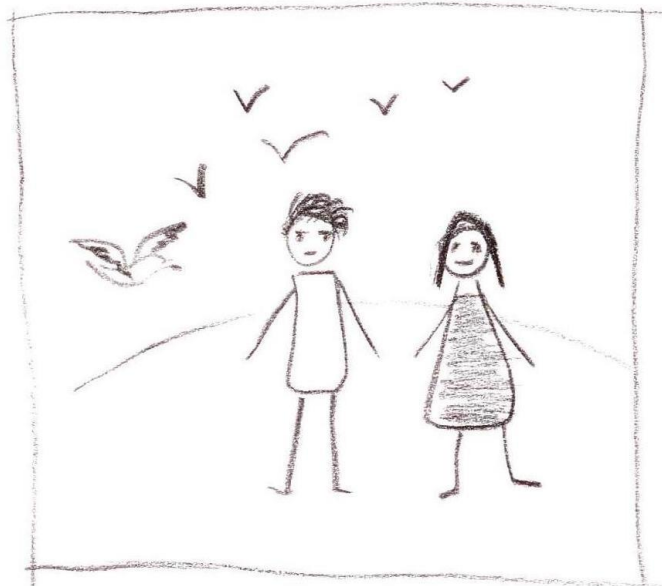
22. Motýle

23. Srdiečka

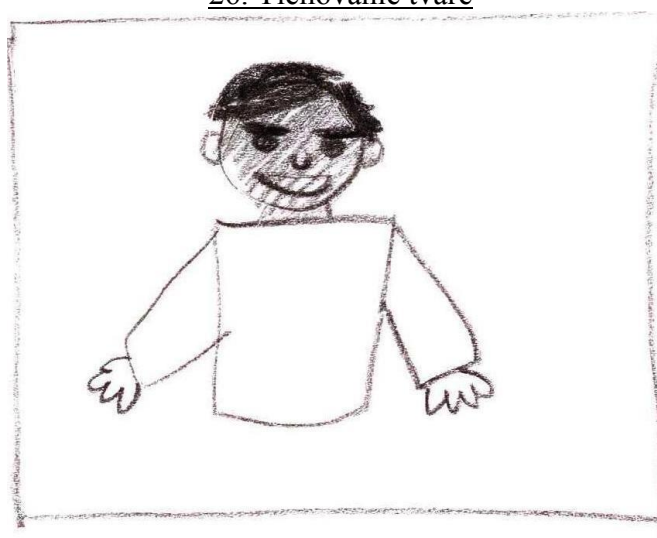
24. Poletující vtáky

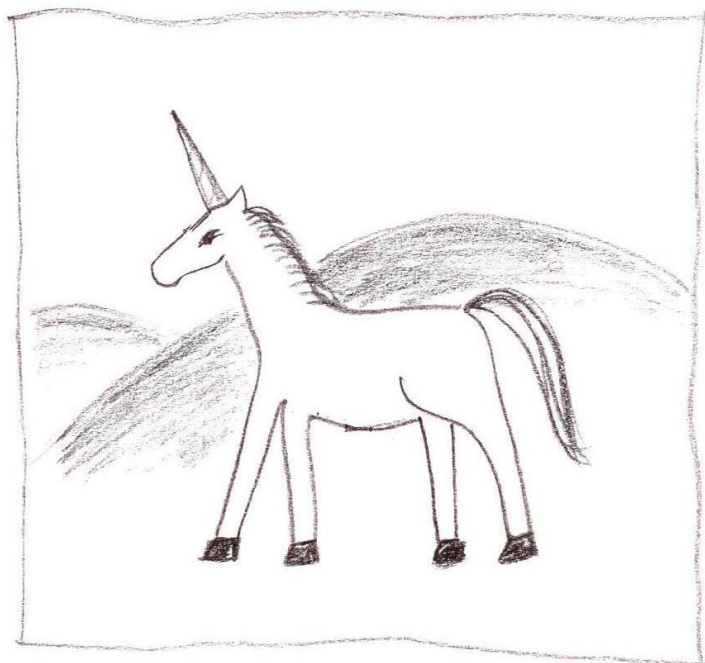
25. Dážd', mraky

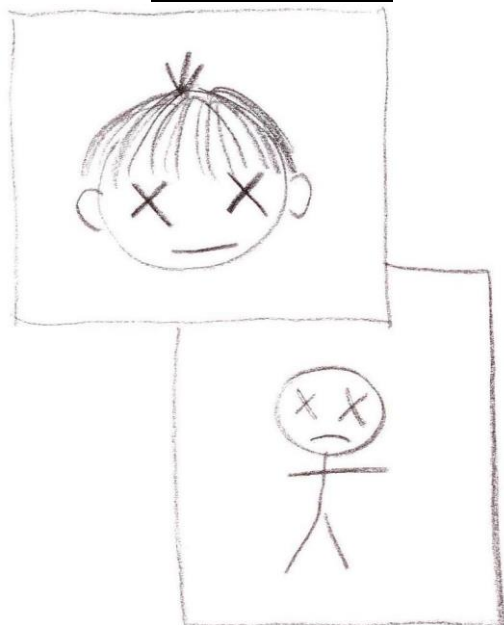
26. Tieňovanie tváre

27. Jednorožce

28. X namiesto očí

Záverečné odporúčania

Zásadne sa musíme vyvarovať toho, aby sme si z jednej kresby urobili celkový názor na osobnosť dieťaťa. Tiež je dôležité nevnášať do kresby projekciu vlastnej osoby. Kvalitatívna interpretácia býva kritizovaná predovšetkým preto, že kresbu využíva ako metódu na vysvetlenie percepcie dieťaťa (t.j., že do výtvoru vnáša význam.)

Psychický problém sa nedá diagnostikovať na základe indikátorov prítomných v jednej kresbe. Môžeme len rozpoznať problematické oblasti pre ďalšie vyšetrenie. Dodatočné informácie získame z ďalších psychodiagnostických metód.

Aby sme sa vyvarovali prehnanej interpretácie, je potrebné kresbu vnímať nepredpojaté. Dívajte sa na obrázok bez akéhokoľvek hodnotenia. Uvedomte si, že každý z nás má jedinečnú psychologickú štruktúru, ktorou vníma a vyjadruje svoj emocionálny, intelektuálny,

duševný stav. Dajte si preto pozor, aby ste do kresby nevkladali vlastné názory. Tomu sa dá ľahko podľahnúť zvlášť vtedy, ak máte viacero informácií od rodičov.

Tiež je dôležité prihliadať na vývinové štádium dieťaťa a na jeho schopnosti v oblasti jemnej motoriky.

Význam farieb

Farby symbolizujú pocity, nálady, prežívanie. Všímajte si, kde dieťa použilo akú farbu, aká je jej intenzita, kvantita. Môžeme si položiť aj ďalšie otázky: „Čo táto farba zdôrazňuje?, Čo táto farba potláča do úzadia?. Odborníci, ktorí pristupujú k farbám kvalitatívne, upozorňujú, že oblasť významu farieb ako takých je zložitá a je potrebné ju ešte dlho skúmať, pretože farby môžu byť aj chybné interpretované. Skutočnosť, že dieťa použilo čiernu pastelku, ešte nemusí znamenať smútok či obavu, mohlo ísť o napr. kresbu v noci, alebo je to farba, ktorú dieťa má rado.

2. Kinetická kresba rodiny (Burns, Kaufman, 1972)

Inštrukcia:

„Nakresli vašu rodinu ako každý niečo robí. Snaž sa kresliť ozajstných ľudí, nie figúrky. Nezabudni, nech každý niečo robí, nakresli ich pri nejakej činnosti.“

2.1. Bodovanie kinetickej kresby rodiny

I. Celková kvalita kresby

Uvedomte si, ako na vás kresba pôsobí, či vám neprípadá zvláštna, neobvyklá. Pôsobí usporiadane? Alebo v nej panuje akýsi poriadok. Aká je celková nálada kresby: depresívna, agresívna, zmiešané pocity z kresby, veselá, spokojná?

II. Vnímanie členov rodiny dieťaťom

U každého člena rodiny sledujte veľkosť, tvar, skreslenia. Sú postavy nakreslené realisticky?

III. Sebapercepcia dieťaťa v rodinnom systéme

Venujte pozornosť tomu, ako dieťa vníma samé seba vo vzťahu k členom rodiny, pozorujte jeho veľkosť, tvar, skreslenie voči ostatným členom rodiny. Zobrazuje realitu?

IV. Štýly

1 a 2 sú závažné indikátory ohodnotené po 2 bodoch, 3 a 4 sú stredné indikátory ohodnotené 1 bodom, indikátory 7 až 10 sú ohodnotené pol bodom.

V. Činnosti s negatívnymi aspektami

1 až 3 sú závažné indikátory ohodnotené 2 bodmi, 3 až 5 sú stredné indikátory ohodnotené 1 bodom, indikátory 5 až 7 sú ohodnotené pol bodom.

Vyhodnotenie (zaškrtnite)

- Normálne (0 – 2 body)
 Nerozhodne (3 – 5 bodov)
 Podozrenie (6 a viac bodov)

Ak kresba nevykazuje žiadne indikátory v časti IV, V, VI, ale vyznačuje sa problémami v časti I, II, alebo III, je nutné vylúčiť poruchy vnímania a motoriky, ako napríklad vývinové zrakové vady, alebo dysfunkcie. Tieto časti nás môžu upozorniť na deti s nižšou mentálnou vyspelosťou ako zodpovedá ich veku, alebo na deti vystavené emočnému alebo situačnému stresu, napr. pri rozvode.

2.3. Schéma rozhovoru o Kinetickej kresbe rodiny (Peterson, Hardin, 1995)

Keď si pozriete obrázok, povedzte dieťaťu: „Povedz mi niečo nechajte spontánne rozprávať. Ak to dieťa neuvedie, pýtajte sa na mená, vek, pohlavie postáv na obrázku. Požiadajte dieťa, či sú tieto o informácie môžete zapísať (pod každú postavu, alebo na iný papier). Tak isto si môžete zapisovať svoje pozorovania: napr. „dieťa kreslilo rýchlo, nakreslilo cez výkres veľa čiar“. Nepíšte vaše interpretácie, len to, čo priamo pozorujete.

Návod je zostavený tak, že otázky postupujú od jednoduchých k zložitejším. Otázky sú zámerne kladené neosobne, v tretej osobe, pretože keď hovoríme všeobecne, komunikácia prebieha v uvoľnenejšom tóne: „Podme sa pozrieť na tvoj obrázok, Povedz mi, kto všetko je v rodine“. (Spýtajte sa, či si môžete pod jednotlivých členov rodiny písať ich mená. Ak nie, zapisujte si to na druhý papier).

1. Majú dospelí vo vašej rodine nejakú prácu? Akú?
2. Po kom z rodičov si ty?
3. Komu sa chceš podobat', keď vyrastieš?
4. Ak nejaké dieťa potrebuje urobiť niečo veľmi ťažké, na koho z rodiny sa obráti o pomoc?
5. Kto z rodiny ťa najviac hnevá?
6. Čo robia dobré mamy, otcovia? Čo robia zlé mamy, zlí otcovia?
7. Všetky deti niekedy robia rodičom radosť a inokedy zase hnevajú. Z čoho majú radosť tvoji rodičia? Kvôli čomu sa hnevajú? Čo sa potom stane?
8. Povedz mi, čo je na tebe pekné? Čo ti na tebe vadí?
9. Väčšina rodín sa občas háda. Čo by mali v takých prípadoch robiť?
10. Keby si mohol niečo zmeniť, čo by to bolo?
11. Niektoré rodiny mávajú tajomstvo. Je u vás doma nejaké tajomstvo? Myslíš, že sa chlapcovi /dievčaťu, ktorý to povie, môže niečo stať?
12. Keby sa ti mali splniť 3 želania, ktoré by to boli?
13. Myslíš, že sa všetko zlepšuje alebo zhoršuje?
14. Chceš, aby som niečo z toho čo si mi povedal, nehovoril tvojim rodičom?

2.3. Hodnotenie Kinetickej kresby rodiny

I. Celková kvalita kresby: zvláštnosť/ neobvyklosť

Kinetická kresba môže byť zvláštna alebo neobvyklá, aj keď pri jej pozeraní nemusíme naraziť na žiadne zvláštnosti. Bez znalosti kontextu môžeme kresbu hodnotiť ako normálnu, Kontext má však kľúčový význam, zvláštnosti či neobvyklosť musíme bodovať podľa toho, čo je nám známe rodine dieťaťa.

I. Celková kvalita kresby: pocit/nálada

Nálada sa dá pozorovať nielen podľa výrazu v tvárach, podľa zobrazených činností a popisov na papieri, ale tiež podľa toho, aké prvky okolia dieťaťa spontánne dokresľuje k rodine. Odborník by mal venovať pozornosť napr. Temným mrakom nad členmi rodiny, pichľavým kríkom a ďalším podobným prvkom, Niektoré znaky v kinetických kresbách bývajú často nejasné, neznáme. Pri akýchkoľvek pochybnostiach by sme sa mali spýtať dieťaťa.

I. Celková kvalita kresby: usporiadanie

Pri hodnotení je nutné posúdiť kresbu ako celok. Pre kresbu je určujúce rozmiestnenie ľudí, predmetov, alebo a ďalších znakov na papieri. Príliš mnoho podrobností alebo zaplnený papier ešte nemusí znamenať, že je kresba neusporiadaná, záleží na tom, aký má dieťa k úlohe prístup. Aby bola kresba rodiny klasifikovaná ako neusporiadaná, musí v nej vládnuť chaos alebo len minimálny poriadok.

II. Vnímanie členov rodiny dieťaťom

Tu hodnotíme veľkosť, tvar a distorziu podľa toho, ako dieťa zobrazuje alebo vynecháva jednotlivých členov rodiny. Ak sú na obrázku nakreslení aj členovia širšej rodiny, zvieratá či kamaráti, môže to znamenať, že dané zviera alebo osoby sú pre dieťa zvlášť dôležité. Rozmery, veľkosť tvarov posudzujeme podľa toho, nakoľko zobrazenie jednotlivých členov rodiny zodpovedá skutočnosti. Distorzia (skreslenie) sa vzťahuje k ostatným perцепčným odlišnostiam (okrem veľkosti a tvaru), vďaka čomu členovia rodiny vyzerajú nezvyčajne alebo inak ako v skutočnosti.

III. Sebapercepcia dieťaťa v rodinnom systéme

Tu sa rovnako ako pri vnímaní členov rodiny hodnotí, či veľkosť, tvar, distorzia zodpovedajú skutočnosti. Odborník by mal tieto rozmery bodovať podľa toho, ako sa autor/ka kresby zobrazil/a vo vzťahu k ostatným členom rodiny.

IV. Štýly: Opúzdrenie

Patričný počet bodov pridáme vtedy, ak línie, predmety alebo steny celkom obklopujú jednu či viac postáv a oddeľujú ju od zvyšku rodiny. Za opúzdrenie považujem len línie, ktoré sú súčasťou kresby. Na jednej kinetickej kresbe rodiny sa môže vyskytovať ako opúzdrenie, tak aj ohraničenie.

IV. Štýly: Ohraničenie

Izolácia jedného alebo viacerých členov rodiny prostredníctvom línií, predmetov alebo stien, ktoré sa tiahnu až k okrajom papiera alebo končia kúsok od nich. Na jednej kinetickej kresbe rodiny sa môže vyskytovať opúzdrenie, aj ohraničenie.

IV. Štýly: vpísané slová

Túto položku hodnotíme vtedy, ak dieťa do kresby vpisuje slová – repliky, poznámky a popisy (vrátane vyjadrenia pocitov). Na to sa nevzťahujú mená členov rodiny alebo popisy typu „mačka“, „pes“ a i., ktoré označujú obrázky domácich zvierat.

IV. Štýly: Rozmiestnenie po okrajoch

Príslušný počet bodov započítame vtedy, keď dieťa rozmiestni členov rodiny po okrajoch papiera. Postavy musia byť nakreslené aspoň na dvoch rôznych stranách papiera. Postavy zoskupené len pozdĺž dolného okraja papiera nepovažujeme za rozmiestnené po okrajoch.

IV. Štýly: Podrnutie jednotlivých postáv

O podrnutie ide vtedy, keď sa pod jednou alebo viacerými postavami vyskytuje zdôraznenie čiarou alebo vytieňovanou plochou. Nezapočítavame tu plynulú neprerušovanú čiaru alebo okraj papiera, ktorý je využitý ako spoločná základňa pre postavy.

IV. Štýly: šrafovanie pri hornom okraji kresby

Ak dieťa nakreslí čiary alebo tieňovanie v hornej časti papiera alebo nad hlavami nakreslených postáv, považujeme to za šrafovanie pri hornom okraji. Tmavé čiary, ktoré dieťa popíše ako mraky tu započítavame, ak sa tiahnu pod celým horným okrajom papiera alebo nad hlavami nakreslených postáv.

IV. Štýly: šrafovanie pri dolnom okraji kresby

Ak dieťa nakreslí čiaru alebo čiary v dolnej časti papiera alebo pod nohami nakreslených postáv, považujeme to za šrafovanie pri dolnom okraji. Nezapočítavame tu krátke čiary, ktorými sú tu podrnuté jednotlivé postavy, ani postavy zoskupené pozdĺž dolného okraja papiera.

V. Stvárnenie postáv: Priehľadnosť

O priehľadnosti hovoríme vtedy, keď

- a) dieťa nakreslí u akejkolvek postavy obrys šiat cez obrys tela
 - b) keď sa na kresbe sústreďuje na jednu určitú časť tela, ktorú je vidieť cez nakreslený odev.
- Ak dieťa nakreslí vnútri postavy bábätko alebo vnútorné orgány, nejedná sa o priehľadnosť.

V. Stvárnenie postáv: Vynechaná postava alebo sám autor/ka kresby

Ide o prípady, keď dieťa vynechá akéhokoľvek žijúceho člen pôvodnej rodiny, vrátane seba. V tomto prípade je nutné spýtať sa dieťaťa, či už kinetickú kresbu dokončilo. Všetko, čo dieťa prikreslí po dokončení kresby, by odborník mal zaznamenať a označiť za vynechanú postavu. Ak nie sú nakreslení zomretí členovia rodiny, nejedná sa o vynechanie postavy.

V. Stvárnenie postáv: jedna alebo viac postáv na rube kresby

Príslušný počet bodov priradíme vtedy, ak dieťa umiestni akéhokoľvek člena rodiny na opačnej strane papiera ako je zvyšok rodiny.

V. Stvárnenie postáv: Gumovanie

Ide o akéhokoľvek vygumované postavy, nezávisle na tom, či ich dieťa znovu nakreslí či nie.

V. Stvárnenie postáv: Plávajúce/vznášajúce sa postavy

Za plávajúce/vznášajúce sa postavy považujeme postavy vzdialené od dolného okraja papiera a prípadne zvierajúce uhol 45° vpravo aj vľavo od kolmice. Patria sem aj hlavy nakreslené nad základňou, pokiaľ sú v patričnom sklone.

V. Stvárnenie postáv: Visiace postavy

Ide o akéhokoľvek postavy, zavesené na nejakom objekte či osobe, a to aj vtedy, pokiaľ ich dieťa takto len označí.

V. Stvárnenie postáv: Padajúce postavy

Ide o akúkoľvek postavu, ktorá nestojí na spoločnej základni a odchyľuje sa od kolmice v uhle väčšom ako 45° . Patria sem aj samotné hlavy nakreslené nad základňou, pokiaľ sú v zodpovedajúcom sklone.

V. tvárnenie postáv: Naklonené postavy

Za naklonené považujeme postavy, ktorých vertikálne os je naklonená o 15° a viac. Naklonená postava vyzerá, že každú chvíľu spadne, či už niečo robí alebo nie. Započítavame aj postavy, ktoré sa opierajú o nejaký objekt, ak je vertikálna os k nim v uhle 15° a viac. Akúkoľvek postavu v uhle nad 45° považujeme za „padajúcu“, nie „naklonenú“.

V. Stvárnenie postáv: Neúplné postavy (vynechané časti)

Patria sem postavy, ktoré nemajú paže, nohy, ruky, telo alebo chodidlá. Postavy prikryté dekou alebo zakryté nejakým predmetom v popredí považujeme za neúplné, ak z toho, čo je vidieť je zrejmé, že majú hlavné časti tela.

V. Stvárnenie postáv: extenzie (dlhé ruky, nohy, náčinie)

Sem zaraďujeme postavy s príliš dlhými končatinami. Prehnane veľké končatiny, znázorňujúce pohyb (napr. hod alebo beh) považujem za extenzie. Objekty v rukách či na chodidlách, ktoré predstavujú pevné pokračovanie rúk alebo nôh, sa považujú za extenzie (napr. palice, tyče, chodúle), musia však na obrázku predstavovať nejaký nástroj, náčinie, vybavenie. Mäkké predmety v rukách postáv nepovažujeme na extenzie (napr. šnúrky, špagáty, laná, opasky, biče).

V. Činnosti s negatívnymi aspektami: sexuálne podfarbené

Ide o kinetické kresby rodiny, na ktorých je zobrazená alebo naznačená sexuálna aktivita, dialóg alebo iný obsah sexuálneho charakteru.

VI. Činnosti s negatívnymi aspektami: agresia/zbrane

Ide o kinetické kresby rodiny, na ktorých je znázornená zjavná alebo naznačená agresívna činnosť, dialóg alebo iný agresívny obsah. Započítava sa tu prítomnosť akýchkoľvek zbraní alebo predmetov použitých ako zbrane. To sa vzťahuje aj na nejasné znaky, ktoré dieťa označí ako zbrane.

VI. Činnosti s negatívnymi aspektami: strach/úzkosť

Ide o prípady, kedy sú na kresbe zachytené emócie ako strach a úzkosť, a to tak súčasne ako aj jednotlivo. Emócia je vyjadrená výrazom tváre, zobrazenými činnosťami, pripísanými slovami alebo spontánne prikreslenými prvkami prostredia.

VI. Činnosti s negatívnymi aspektami: odstup/izolácia

Patria sem kresby, na ktorých je zobrazená nálada, vyjadrujúca odstup či izoláciu. Emócia je vyjadrená výrazom tváre, zobrazenými činnosťami, pripísanými slovami alebo spontánne prikreslenými prvkami prostredia. Môže sa jednať o jednu osobu alebo o skupinu postáv.

VI. Činnosti s negatívnymi aspektami: obvinenie/zosmiešnenie

Patria sem kresby, na ktorých sa dá rozpoznať pocit obvinenia či zosmiešnenia, vyjadrené prostredníctvom výrazu tváre, zobrazených činností, pripísanými slovami alebo spontánne prikreslenými prvkami prostredia.

VI. Činnosti s negatívnymi aspektami: submisia/súťaženie

Patria sem kresby, na ktorých je zachytená submisia alebo súťaženie, či už súčasne alebo jednotlivo. Ide o vyjadrenie prostredníctvom výrazu tváre, zobrazených činností, pripísanými slovami alebo spontánne prikreslenými prvkami prostredia. Športové činnosti môžu, ale nemusia predstavovať súťaženie, ide o to, ako dieťa k obrázku pristupuje (napr. dve deti si hádžu loptu versus dve deti pretekajúce sa v behu).

VI. Činnosti s negatívnymi aspektami

Patria sem kresby, na ktorých dieťa nakreslilo nejakú bariéru, prekážku. Tá môže byť realistická (napr. stena), alebo imaginárna (napr. veľký kvet). Nezapočítavame sem čiary, ktoré deti nakreslia, aby oddelili jednotlivých členov rodiny (napr. opúzdrením, ohraničením). Zviera umiestnené medzi členmi rodiny nie je bariérou, ak sa jedná o domáceho miláčika (pes, mačka). Iné zvieratá považujeme za bariéry (napr. slon).

Kvalitatívna časť Kinetickej kresby rodiny poskytuje celkový pohľad na kresbu, kvantitatívna časť umožňuje jemné rozlíšenie.

V kvalitatívnej časti skríningového dotazníka zvolili autori červené, žlté a zelené označenie, aby odborník rozpoznal odchýlku od normálu. Tieto rozlišovacie značky fungujú na podobnom princípe ako semafor. Keď sa objaví červený indikátor, mali by sme sa zastaviť, počúvať, čo sa nám dieťa snaží neverbálne povedať. Prítomnosť žltých indikátorov nás upozorňuje, že máme k úlohe pristupovať obozretne, spomaliť a dať dieťaťu čas, aby svoje vyjadrenie verbálne doplnilo. Ak ide o zelený indikátor, značí to normálny alebo očakávaný výsledok, čo znamená, že bez obáv môžeme prikrčiť k ďalšej úlohe.

Skríningový dotazník Kinetickej kresby rodiny

©Peterson/Hardin (Upravené podľa: Burns & Kaufman, 1972)

Meno:

Dátum narodenia:

Dátum vyšetrenia:

KVALITATÍVNE HODNOTENIE

I. Celková kvalita kresby

1. Zvlášnosť, neobvyklosť	☐ veľmi zvláštna	☐ trochu zvláštna	☐ normálna
2. Pocit/nálada.....	☐ depresívna, agresívna	☐ zmiešané pocity	☐ veselá/spokojná
3. Usporiadanie.....	☐ neusporiadaná	☐ čiastočne usporiadaná	☐ usporiadaná

II. Vnímanie členov rodiny dieťaťom

1. Veľkosť.....	☐ veľké disproporcie	☐ čiastočné disproporcie	☐ proporčná
2. Tvar.....	☐ veľké disproporcie	☐ čiastočné disproporcie	☐ proporčná
3. Distorzia.....	☐ nadmerná	☐ čiastočná	☐ žiadna

III. Sebapercepcia dieťaťa v rodinnom systéme

1. Veľkosť.....	☐ veľké disproporcie	☐ čiastočné disproporcie	☐ proporčná
2. Tvar.....	☐ veľké disproporcie	☐ čiastočné disproporcie	☐ proporčná
3. Distorzia.....	☐ nadmerná	☐ čiastočná	☐ žiadna

Vzhľadom ku komplikovanému charakteru kinetickej kresby sa nedajú zvláštnosti a usporiadanie kvantifikovať. Ak kresba vykazuje neusporiadanosť, chaos či zvláštnosť, je vždy nevyhnutný rozhovor s dieťaťom!!!!

KVANTITATÍVNE HODNOTENIE

IV. Štýly (Postavu, ktorej sa to týka, napíšte)

1. Opúzdrenie.....	áno(2,0).....	nie(0)
2. Ohraničenie.....	áno(2,0).....	nie(0)
3. Vpísané slová.....	áno(1,0).....	nie(0)
4. Rozmiestnenie po okrajoch	áno(1,0).....	nie(0)
5. Podčiarknutie postáv.....	áno(0,5).....	nie(0)
6. Šrafovanie pri hornom okraji	áno(0,5).....	nie(0)
7. Šrafovanie pri dolnom okraji	áno(0,5).....	nie(0)

V. Stvárnenie postáv (Postavu, ktorej sa to týka, napíšte)

1. Priehľadnosť.....	áno(2,0).....	nie(0)
2. Vynechaná postava/Sám..	áno(2,0).....	nie(0)
3. Postava/y na rube papiera....	áno(1,0).....	nie(0)
4. Gumovanie	áno(1,0).....	nie(0)
5. Plávajúce/vznášajúce sa postavy	áno(1,0).....	nie(0)
6. Visiace postavy	áno(1,0).....	nie(0)
7. Šrafovanie pri dolnom okraji	áno(0,5).....	nie(0)
8. Naklonené postavy	áno(0,5).....	nie(0)
9. Neúplné postavy	áno(0,5).....	nie(0)
10. Extenzie	áno(0,5).....	nie(0)

IV. Činnosti s negatívnymi aspektami (Postavu, ktorej sa to týka, napíšte)

1. Sexuálne zafarbené.....	áno(2,0).....	nie(0)
2. Agresia/Zbrane ..	áno(2,0).....	nie(0)
3. Strach/Úzkosť.....	áno(1,0).....	nie(0)
4. Odstup/Izolácia	áno(1,0).....	nie(0)
5. Obvinenie/Zosmiešnenie.....	áno(0,5).....	nie(0)
6. Submisia/Sút'aženie	áno(0,5).....	nie(0)
7. Bariéry	áno(0,5).....	nie(0)

3. Scénotest a jeho využitie pri práci s deťmi

Scénotest je psychodiagnostickou a psychoterapeutickou metódou. Služi k postihnútiu postojov a vzťahov klienta voči osobám a veciam, predovšetkým z hľadiska ich afektívneho významu pre klienta a so zvláštnym zreteľom k hlbinnu - psychologickým činiteľom jeho života. Umožňuje pohľad na celkovú štruktúru osobnosti a na jej jedinečný charakter, schopnosti, vedomé tendencie a povahové vlastnosti. Rovnako však poukazuje na vnútorné problémy – v oblasti vedomých skutočností i nevedomých obsahov, ktoré nie sú ľahko prístupné reflexii. Scénotest tak umožňuje nazrieť na hlbšie súvislosti a ponúka diagnostický a zároveň terapeutický prostriedok.

V scénoteste ide o „hru“, ktorá je považovaná za jednu z niekoľkých kráľovských ciest do duše dieťaťa (ďalšími sú najmä kresba a sen). Jedinečný prínos hrových techník v rámci projektívnych metód spočíva v ich stvárnajúcej sile, klient je pomocami a samotnou situáciou podnecovaný k aktívnej tvorivej hre, zatiaľ čo testy založené na výklade podnetov ho stavajú do pozície skôr pasívnej a receptívnej (Šturma, Humpolíček 2001).

V psychodiagnostickej praxi, v ktorej ide o posúdenie rodinných vzťahov je možné administrovať Scénotest jednotlivým (aj dospelým) členom rodiny. Pri analýze Scénotestu je v popredí obsahové vyhodnotenie. Zachytávajú sa symptómy, ktoré bývajú prejavom určitých konštánt, ktoré môžeme chápať ako prejavy osobnostnej štruktúry jedinca vynárajúce sa na podklade aktuálnej situácie. Test na jednej strane zachytáva realitu, v ktorej klient žije, na druhej strane je výraz tejto skutočnosti spoludeterminovaný prianiami a obavami jedinca, odráža vnútorný afektívny svet postojov k svetu, napomáha prispôsobeniu sa jedinca objektívnej skutočnosti.

V špecifických prípadoch sexuálneho zneužívania detí sa ukazuje, že zo zvierat, ktoré sú súčasťou testovej výbavy treba venovať pozornosť sliepkam a opiciam. Pravdepodobne sa v hre v rámci testovania objavuje hlbšia problematika možného vnímania sexuality ako

- a) rozmnožovacieho aktu v podobe sliepky, či ako
- b) pohlavnej žiadostivosti použitím opice, ktorá je napr. v Indii považovaná za zviera symbolizujúce sexualitu.

Využitie Scénotestu ilustrujeme dvomi kazuistikami z vlastnej praxe.

3.1. Kazuistika „Janka“

Maloletá Janka, 5 ročná, bola vyšetovaná v rámci znaleckého dokazovania nenásilného sexuálneho zneužívania. Udávala nepríjemné pocity od dotyku fúzov obvineného v oblasti pohlavia, čo ju pichalo, slintanie po tvári, nepríjemné bozkávanie.

Krátky popis situácie:

Matka uviedla, že asi pred rokom prišla dcéra domov od otca a začala mamu bozkávať, „žužlať“ a strkať jej jazyk do úst a keď si ľahli spať, robila pohyby ako pri milovaní. Matka to otcovi povedala a on argumentoval, že priateľka mala narodeniny a on jej dal normálne pusu. Poslala mu aj SMS s textom, že čo to malo znamenať. Vrchol bol, keď raz Kristínka prišla od otca domov, išla na záchod a povedala „mamka bolí ma to, oco ma tam bozkával“. Matka chcela odvieť pozornosť a schválne sa Kristínky pýtala, že či ju otec bozkával na líce, na zadočku. Kristínka jej ukázala miesto medzi nohami a povedala, že ju to bolelo a pichalo od ocových fúzov. Kričala „nerob, nerob, ale on robil.“ Večer ešte spomenula, že musela mať rozťahnuté nohy. Matka bola vtedy psychicky na dne, lebo si to dala do súvislosti s predchádzajúcim správaním svojho bývalého partnera. Myslí si, že takúto vec by si dieťa nevymyslelo a matka, ktorá by chcela takéto niečo ohlásiť bez dôkazov, by asi musela byť

strelená. V sobotu po „incidente“ obtelefonovala nejakých známych a v pondelok hneď išla k psychologičke.

Matka udáva, že Janka je dosť živá a v poslednej dobe trucovitá. Často neposlúcha, minule skákala po sedačke a urobila si na hrdle poriadny šrám. Je dobre, že sa už nebojí – zvukov pískacieho hrnca, tečúcej vody v kúpeľni. Ešte stále sa však pocikáva. O otcovi sa nerozprávajú, ani dnes nevedela, že ide na nejaké vyšetrenie. Matka jej nikdy nekomentovala otcove správanie. Niekedy Janku napadne, že či už nikdy nebudú mať ocka. Matka jej odpovie, že si nejakého nájdu. O celom incidente matka zakázala svojej sestre, aby sa na to Janky pýtala. Napriek tomu, hneď vtedy ako sa to stalo, Janka sama od seba ukázala sestre „tu ma oco bozkával“. Matka si myslí, že inej osobe z ich rodiny to nepovedala. Vlni na Vianoce dostala novú bábiku, hrala sa a keď matka prišla do izby videla, ako ju Janka líže medzi nohami. Keď sa jej spýtala, čo to robí, dcéra povedala „je čistá“. Spolu išli do kúpeľne a umyli bábiku.

Janka prichádza na psychologické vyšetrenie s matkou podľa dohovoru. Osobný kontakt nadväzuje hneď, bez problémov spolupracuje, na otázky odpovedá ochotne. Úvodný rozhovor je vedený spolu s matkou, po chvíli Janka ochotne sama odchádza do vedľajšej miestnosti, kde bude prebiehať psychologické vyšetrenie. Pri rozhovore nemá žiadne zábrany alebo trému. So záujmom sa venuje kresbe, ochotne pristupuje k zadaným úlohám. Verbálny prejav dieťaťa je vyspelý, reč čistá a jasná, slovná zásoba dostatočná, veku primeraná. Fyzicky je vyvinutá primerane svojmu veku, upraveného zovňajšku. Jej slovník je pohotový a obsahovo na veku primeranej úrovni. Koncentrácia pozornosti zodpovedá veku maloletej. Celková intelektová úroveň maloletej osciluje v pásme nadpriemeru.

Vo vnútornom prežívaní badať doznievanie emočne náročnej situácie, ktorá však ešte nie je aktuálne spracovaná a uvoľnená, na čo poukazujú neurotické prejavy organizmu (pomočovanie, nočné desy).

Sociálny a emocionálny vývin dieťaťa je v norme, Jana je citlivá k atmosfére a k prostrediu okolo nej, túži sa ochrániť pred rušivými vplyvmi, túži po ohľaduplnom zaobchádzaní, bez preťažovania a vulgarity. Citovo je Jana primárne viazaná na svoju matku, ktorá jej túto oporu poskytuje. V širšom sociálnom prostredí je opatrná (problémy s adaptáciou v novej materskej škole).

Vzťah k obvinenému otcovi je vnútorne odmietavý, pri všeobecných otázkach o rodine a úlohe otca v nej znepokojene vyhýbavo odpovedá, najčastejšie uniká (vypýta sa na WC). V projektívnej kresbe vyjadruje mamu (žirafa) ako priateľskú, starostlivú, sestru (psík) - kamarátsku. Otca v kresbe vynecháva. Vytesnenie zdôvodňuje tým, že s nimi nebýva. Na

otázku ako by ho nakreslila a charakterizovala, uvádza, že by bol asi ako opica, ktorá „obchytáva“ a je starostlivá.

Celková intelektová úroveň Janky sa nachádza v pásme nadpriemeru a pamäťové schopnosti sú na úrovni zodpovedajúcej veku. Žiadne poruchy v psychických poznávacích procesoch sme nezistili. Tak isto sme nezistili tendenciu ku konfabuláciám, ani ku fantazijnému skresľovaniu skutočnosti.

Svet fantázie, blízky predovšetkým deťom v predškolskom veku a na začiatku školskej dochádzky, dočasne nahrádza nedostatok rozumových schopností, pomocou, ktorých dieťa chápe svet. Je však krajne nepravdepodobné, aby maloletá Jana reprodukovala okolnosti inkriminovanej situácie, ak by ju nebola osobne zažila.

Analýza jej emočného prežívania naznačuje, že vzťah k otcovi je vnútorne demonštratívne odmietavý, spojený väčšinou s neprijemnými zážitkami, ktoré s ním Janka zažila. Významný podiel zaberá duševná vyčerpanosť, ktorú možno dať do súvisu s uvedomovaním si a so spracovávaním týchto, v detskom veku pre ňu nepochopiteľných, zážitkov. Preto nie je vhodné, aby sa v tomto období Jana s otcom kontaktovala.

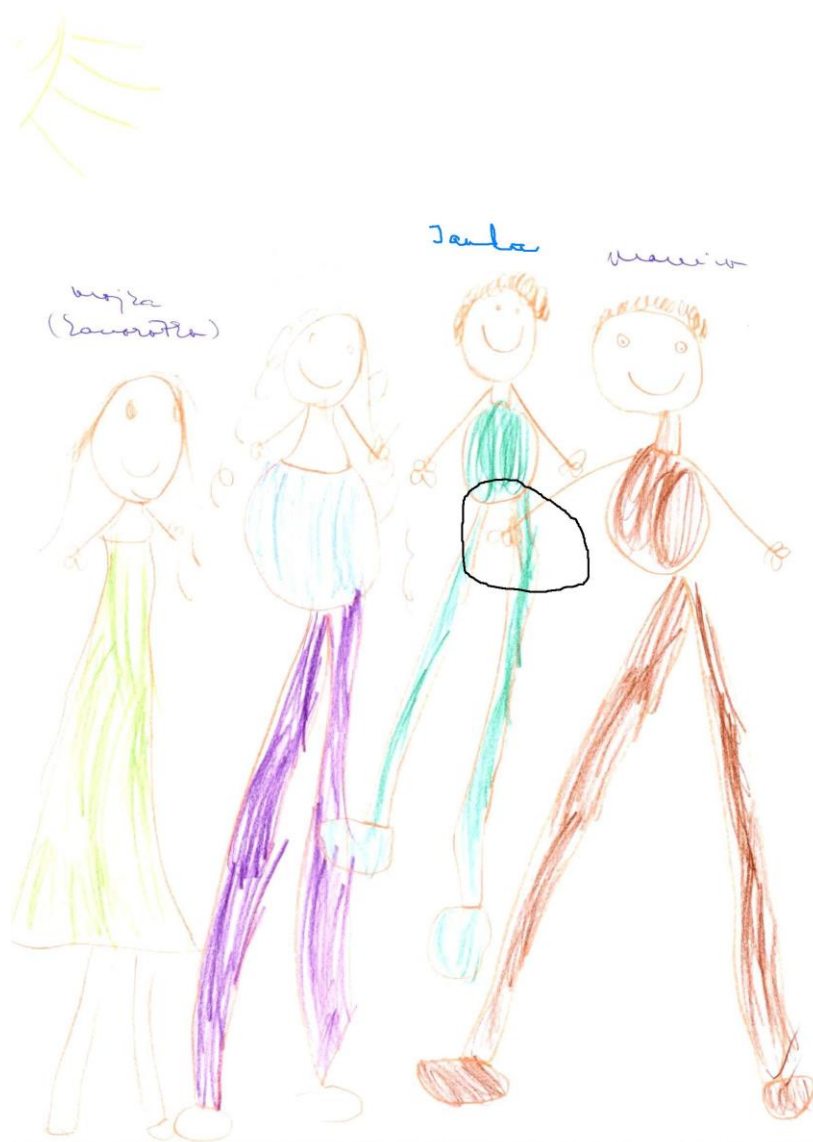
Tak vzhľadom k veku ako i k tomu, že išlo o opakované súdnoznalecké dokazovanie, sme v záujme ochrany jej duševného zdravia a vylúčenia možnej sekundárnej psychotraumatizácie používali projektívne psychodiagnostické metódy. Tieto totiž jednak menej zaťažujú vedomé prežívanie maloletej a zároveň poskytujú plastický obraz o vnútornom prežívaní inkriminovaných udalostí bez rizika sugestívneho, prípadne aj fantazijného skresľovania. Projektívne metódy zároveň poskytujú celkový vhlád do vnútorného psychického stavu dieťaťa, ktorý nie je možné získať priamymi otázkami a rozhovorom.

Napriek tomu, že vek maloletej Jany v čase trestného činu a časový odstup od pohlavného zneužívania sú v súčasnosti pravdepodobne prekryté aktuálnejšími, prípadne emotívnejšími udalosťami, v projektívnej produkcii nachádzame prvky, ktoré sú odrazom spomienok na reálne prežitú udalosť nenásilného pohlavného zneužívania.

Analýza výsledkov Scénotestu naznačila jej depresívne ladenie. Matka s dcérou sú zobrazené izolovane od otca, oddelené v ohraničenom priestore, v ktorom sa ich postavy umiestnené. To im zabezpečuje relatívnu ochranu pred prípadným nebezpečenstvom. V znázornenej scéne sú projikované emócie strachu a úzkosti. Projekcia vykazuje znaky kontaktného nenásilne sexuálne zneužívaného dieťaťa (bariéry a ohraničenie postáv, od ktorých možno očakávať násilie, výraz strachu, úzkosti a izolácie Jana od postavy otca,

vekový regres a submisivita v znázornení vlastnej postavy, negácia a úniky zo situácie vyjadrujúce blízkosť k otcovi, nepríjemné pocity pri projekcii nahého tela figúry).

Výsledky projektívneho psychologického vyšetovania potvrdzujú znaky typické pre dieťa, ktoré bolo nenásilne sexuálne zneužívané (bariéry a ohraničenie postáv, od ktorých možno očakávať násilie, výraz strachu, úzkosti a izolácie Jany od postavy otca, vekový regres a submisia v znázornení vlastnej postavy, negácia a úniky zo situácie vyjadrujúce blízkosť k otcovi, nepríjemné pocity pri projekcii nahého tela figúry).

3.2. Kazuistika „Katka“

Ide o 8 ročné dievča Katku, matka pracuje herni ako krupierka (máva nočné smeny), otec je t.č. vo výkone trestu za fyzické ublíženie na zdraví, starší brat Rasťo (16 ročný) navštevuje strednú školu. Bývajú v spoločnej domácnosti u otcovej matky - babky. Babka má dlhoročného priateľa Jozefa (59 ročný), ktorý má vlastný byt, navštevujú sa. Na základe oznámenia matky na políciu, že jej dcéra pola sexuálne zneužitá priateľom jej babky, bolo políciou nariadené vypracovanie znaleckého posudku.

Krátky popis situácie

Katka je citlivá a dôverčivá, rýchlo nadväzuje kontakty aj s cudzími ľuďmi. Keď je niekto milý k nej, tak aj ona k nemu. V škole nemá veľa kamarátov, problémy s učením doteraz nemala. Teraz v tomto školskom roku sa jej výkony v škole značne zhoršili. S bratom Rasťom má veľmi dobrý vzťah, on sa snaží sestru ochraňovať. Jemu ako prvému povedala, čo sa jej stalo.

Niekedy v priebehu letných prázdnin Katka prišla za matkou a plakala. Matka sa jej spýtala prečo plače a ona si doniesla papiere a pero a začala písať na papier, že to nemôže povedať, že to musí napísať. Stále pri tom plakala a na papier vtedy napísala: „Jozef mi strčil ruku do šušky“, nechcela viac o tom rozprávať a stále plakala. Katka asi po hodine matke povedala, čo sa jej stalo. Počas návštevy Katky, brata a babky u Jozefa, prišiel Jozef za ňou do izby, kde ona pozerala televíziu. Sadol ku nej a strčil ruku do jej gatiek. Babka bola vtedy v kuchyni a Katka sa jej to bála povedať, aj sa hanbila. Druhýkrát jej „to“ Jozef urobil, keď bol na návšteve zase on u nich a u nich spal. Katka v rozhovore uviedla, že máva škaredé sny. Napr. včera sa jej snívalo, že tato bol doma, išiel do obchodu, ona sa mamy pýtala, kde je tato, potom prišli dvaja druhí muži a skoro ju a jej brata zastrelili, jej tato vytiahol zbraň a zastrelil tých dvoch ... Potom išli niekam ďaleko, bolo to také detské väzenie, ona sa snažila dostať von, a potom sa už zobudila. Sen bol príjemný, ale aj nepríjemný... všade bola krv v tom detskom väzení... Často sa jej snívajú také sny ... kostry ... vraždiace sny, aj keď také nepozera v telke. Katka sa po dlhšej odmlke spýtala znalkyne „...a viete ten papierik prečítať?“ Na otázku, že ktorý papierik, Katka povedala že to, čo napísala mame. Na otázku, ako sa cítila, keď ten papierik písala, Katka odpovedala, že jej bolo strašne zle. Teraz, keď o tom rozpráva, je to ešte tiež zle, lebo „to by decku nemal urobiť...“, a „pôjdem aj na súd?“ ... „a babka ho uvidí?“ Po uistení, že ona je dieťa a deti nemusia ísť na súd sa Katka upokojila.

Psychologické vyšetrenie

V prvej fáze psychologického vyšetrenia sme použili testy Raven, Test TDSP, Luscherov farebný test, Test Nedokončené vety.

Celková intelektová úroveň Katky sa nachádza v pásme priemeru. Úroveň abstraktného myslenia je nadpriemerná, dokáže diferencovať podstatné a nepodstatné detaily. Vizualno-motorická koordinácia a úroveň pamäti sú primerané jej fyzickému veku. Schopnosť správne vnímať, zapamätať si a následne reprodukovať prežitú udalosť je v norme, časová orientácia zodpovedá veku.

V bežných sociálnych kontaktoch je bezprostredná a adaptabilná, pozorná k ľuďom, ochotná spolupracovať. Chcela by chodiť na balet, alebo hip – hop.

V osobnosti dominuje extroverzia, submisivita, emočná labilita, dôverčivosť a závislosť od najbližšieho sociálneho okolia.

Zistili sme zvýšenú pohotovosť k úzkostným reakciám a potrebu vzťahovej stabilizácie v širšom sociálnom prostredí. Vo vnútornom prežívaní sú znaky anxiety a generalizovaného strachu, ktorý súvisí jednak so zážitkom, ktorý mala Katka s Jozefom a aj s doposiaľ

nedoriešeným konfliktným vzťahom jej matky s otcom. Vyššie uvedené charakteristiky sú v priamom vzťahu k inkriminovanému trestnému činu, ktorý je predmetom vyšetrovania.

Vzhľadom na špecifiká daného prípadu sme cielene použili testy: **Kresba rodiny**, **Scénostest**.

Obsahová analýza projekcií získaných Kresbou rodiny ukázala, že pre Katku sú najbližšími osobami prababka, otec, babka, brat Rasťo a mama. Emocionálne významnou autoritou je otec, ktorého si napriek jeho pobytu vo väzení idealizuje. Primárnou vzťahovou osobou je matka, na ktorú je najvýraznejšie citovo viazaná.

V **Kresbe rodiny** sú prítomné viaceré indikátory sexuálneho zneužívania: šrafovanie pri dolnom okraji kresby, naklonené postavy, neúplné postavy, sexuálne podfarbené objekty, srdiečka, motýľ.

V teste **Scénostest** je znázornená scéna s názvom „U neho“, kde sú dominantné tri postavy: Katka, Jozef a brat Rasťo. Katka sedí na kolenách Jozefovi, brat pozerá TV. Napriek tomu, že Katka bola v miestnosti s Jozefom sama, viackrát v rozhovore zdôraznila, že jej brat niečo z vedľajšej izby „možno“ videl“ (nie je naznačená bariéra medzi izbami). Scéna je veľmi strohá, dej je umiestnený v strede plochy. Naznačený je jeho dominantný obsah, ktorý sa u Katky objavuje aj v snoch. Bojí sa, čo si o jej zážitku s Jozefom pomyslí otec, ktorý sa má nasledujúci deň vrátiť z väzenia. V tomto smere jej chýba citová podpora zo strany matky. Matka sama má strach z neprimeraných resp. agresívnych reakcií manžela, jednak voči sebe samej, že Katku neochránila a na druhej strane voči Jozefovi, obávajúc sa aby ho manžel „neprizabil“.

Použité metódy považujeme za užitočné, pretože sme šetrným a neinvazívnym spôsobom získali relevantné informácie, ktoré potvrdzujú špecifickú vieryhodnosť obeť sexuálneho zneužívania.

Dysfunkčná rodina, zmena výchovných prostredí, negatívne mužské vzory v kritickom vývinovom období jej detského veku a emočne traumatizujúci zážitok sexuálneho zneužívania (aj s dopadom na jeho znovuprežívanie v spomienkach a snoch aj keď už akútne nebezpečenstvo nehrozí) sa podpísali na aktuálnych psychosomatických problémoch Katky. Ide najmä o poruchy spánku, desivé sny, kožnú alergiu, matkou udávané bolesti brucha bez fyziologického podkladu a zhoršený prospech v škole.

9. Perspektívy multidisciplinárnej resp. multirezortnej integrovanej spolupráce pri preventívnych a interventívnych aktivitách v prípadoch sexuálne zneužívaných detí.

Základným východiskom našej záverečnej úvahy je odborné usmernenie Ministerstva zdravotníctva Slovenskej republiky z 22.2.2010, ktorým sa v tomto rezorte upravuje odborné usmernenie o postupe poskytovateľov zdravotnej starostlivosti pri oznamovaní prípadov podozrenia zo sexuálneho zneužívania osôb do osemnásť rokov. Je veľmi užitočným precedensom toho, aby sa aj v ostatných zainteresovaných rezortoch postupne dotvárali legislatívne a odborné-metodické podmienky na nielen interventívnu, ale najmä preventívnu činnosť v oblasti komplexného riešenia problému sexuálneho zneužívania detí a mládeže. Pokladáme preto za užitočné informovať o obsahu uvedeného odborného usmernenia nielen tých odborníkov z ostatných rezortov, ktorí sa v rámci svojej činnosti riešením konkrétnych problémov detí a mládeže sexuálne zneužívanej zaoberajú, ale v rovnakej miere aj tých, ktorí pôsobia v oblasti preventívnej práce s rizikovej časti mladej generácie, ktorá môže byť možným sexuálnym zneužívaním zvýšene ohrozená a ohrozovaná.

Predmetné odborné usmernenie upravuje postup poskytovateľov zdravotnej starostlivosti pri oznamovaní prípadov podozrenia zo sexuálneho zneužívania osôb do osemnásť rokov prokurátorovi, vyšetrovateľovi alebo policajnému orgánu nižšie uvedenými ustanoveniami:

A. Za špecifické príznaky sexuálneho zneužívania dieťaťa sa pokladajú:

- poranenia genitálnej oblasti, deflorácia vaginálnej membrány u neplnoletých dievčat, nemenštruačné, nehormonálne krvácanie z genitálií u dievčat, hematómy, opuchy, trhliny, odierky, ragády na genitáliách a ich okolí, tehotnosť maloletého dieťaťa,
- poranenia u dieťaťa v análnej oblasti prejavujúce sa začervenaním, opuchmi, trhlinami, hematómami, rozšírením žilnej pletene, otvorený anus, ktorý je fyziologicky pri vyšetrení zatvorený,
- prítomnosť výtoku, spermií a slín, bolestivosť pri vyšetrení okolia konečníka a bolestivosť pri chôdzi, sedení a vyprázdňovaní, príznaky pohlavnej prenosnej choroby, poranenia hrdla po orálnom sexe.

B. Nešpecifické príznaky sexuálneho zneužívania dieťaťa sa prejavujú zmenami v oblasti:

- psychiky ako sú strach, úzkosť, pocit viny, sebaobviňovanie, nízka sebaúcta, poruchy spánku s prítomnosťou desivých snov, depresie, problémy v sociálnych vzťahoch, neistota v sexuálnej orientácii najmä u zneužívaných chlapcov, cmúľanie prstov (aj v spánku), ohryzovanie nechťov, tiky, zajakávanie, sebapoškodzovanie, agresivita, intoxikácie až suicidálne jednanie,
- kognitívnej poruchami koncentrácie, roztržitosťou, poruchami pamäte, zhoršením prospechu v škole,
- psychosomatickej bolesťou brucha, nechutenstvom, vracaním, enkoprézou, enurézou, poruchami reči, kolapsovými stavmi, poruchami príjmu potravy,
- sociálnej neprimeraným sexuálnym správaním, sexuálnym zneužívaním rovesníkov, sexualizovanými hrami s hračkami, používaním sexuálnych symbolov

v kresbách, excesívnou masturbáciou, promiskuitami a prostitúciou, častými útekmi z domu, narkomániou.

C. Diagnostika sexuálne zneužívaného dieťaťa sa má opierať o:

- podrobnú osobnú, rodinnú, zdravotnú a sociálnu anamnézu,
- pediatrické fyzikálne vyšetrenie zdravotného stavu dieťaťa, identifikovanie špecifických a nešpecifických príznakov sexuálneho zneužívania, stanovenie približného času zneužitia,
- gynekologické vyšetrenie s odobratím biologického materiálu na vyšetrenie prenosných pohlavných ochorení gonorea, trichomoniáza, chlamýdiová infekcia, syfilis, herpes simplex, HIV infekcia, hepatitída B, hepatitída C. Ak rodič nesúhlasí s gynekologickým vyšetrením, vykoná sa odber na DNA analýzu za účelom identifikácie páchatel'a až na písomné dožiadanie polície.
- psychologické vyšetrenie vykonané v súčinnosti s vypočúvaním dieťaťa vyšetrovateľom.

Pri diferenciálnej diagnostike sexuálne zneužívaného dieťaťa je potrebné zvážiť a vylúčiť aj iné stavy a choroby, ktorých príznaky by mohli viesť k falošnému podozreniu na sexuálne zneužitie ako sú menštruácia pri predčasnej puberte, poranenie pri masturbácii, infekcia močových ciest, ragády, prolapsy pri zápalových a nezápalových ochoreniach čreva, manipulácia s konečníkom pri obstipačných syndrómoch a prípadne vylúčiť tiež emocionálne a psychické poruchy inej etiológie.

D. Poskytovatelia zdravotnej starostlivosti oznamujú prípady:

- podložené prítomnosťou špecifických príznakov,
- podložené prítomnosťou nejednoznačných špecifických príznakov a anamnestických údajov podporených prítomnosťou nešpecifických príznakov alebo
- ak skutok oznámi dieťa samé alebo iná osoba v súvislosti s poskytovaním zdravotnej starostlivosti dieťaťu.

Tieto prípady sa oznamujú:

- telefonicky na telefónne číslo 158 operačnému stredisku polície,
- ústnym oznámením do zápisnice vykonaným na vyžiadanie orgánu činného v trestnom konaní; ak si oznámenie do zápisnice alebo výpoveď zdravotníckeho pracovníka ako svedka vyžaduje širší rozsah informácií, ktoré presahujú jeho mlčanlivosť, môže ho Ministerstvo zdravotníctva Slovenskej republiky zbaviť mlčanlivosti na žiadosť podanú orgánom činným v trestnom konaní; zdravotnícky pracovník spolupracuje s policajným orgánom, pri vyšetrowaní prípadu podozrenia zo sexuálneho zneužívania a chráni zdravotné a psychické záujmy dieťaťa.
- Lekár, ktorý zistí podozrenie zo sexuálneho zneužívania dieťaťa, preukázateľne (doručenkou alebo faxovou správou) odošle všeobecnému lekárovi pre deti a dorast, ktorý má dieťa v zdravotnej starostlivosti, správu o vyšetrení dieťaťa a do zdravotnej dokumentácie uvedie nahlásenie prípadu polícii.

Školský rezort zákonom č. 245/2008 z.z. vytvoril solídne koncepčné, organizačné i metodické predpoklady a podmienky na systematickú participáciu svojich školských poradenských zariadení na riešení výchovnej a psychologickéj stránky problémov detí a mládeže ohrozených alebo tangovaných sexuálnym zneužívaním.

Tieto zariadenia vykonávajú psychologickú, pedagogickú, špeciálnopedagogickú vrátane logopedickej a liečebnopedagogickej činnosti a sociálnu činnosť zameranú na optimalizáciu výchovného, vzdelávacieho, psychického, sociálneho a kariérového vývinu detí od narodenia až po ukončenie prípravy na povolanie. Osobitnú starostlivosť venujú deťom so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami. Poradenské služby poskytujú aj zákonným zástupcom detí a pedagogickým zamestnancom (§ 130 zákona č. 245/2008).

V centrách pedagogicko-psychologického poradenstva a prevencie v spolupráci s rodinou, školou a školským zariadením je poskytovaná preventívna výchovná a psychologická starostlivosť deťom ich zákonným zástupcom, najmä v prípadoch výskytu porúch psychického vývinu a porúch správania a výskytu sociálnopatologických javov v populácii detí vo svojej územnej pôsobnosti (§ 130 zákona č. 245/2008).

Tieto centrá na zabezpečenie svojich úloh využívajú najmä metódy psychologickéj a pedagogickej diagnostiky, psychologického a výchovného poradenstva, prevencie, reedukácie, rehabilitácie a psychoterapie.

Vyslovujeme presvedčenie, že ich zapojenie do perspektívne multirezortného integrovaného systému starostlivosti o sexuálne zneužívané a sexuálnym zneužívaním ohrozené deti je už otázkou blízkej budúcnosti.

Zdroj: http://www.avldd.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=27:odborne-usmernenie-ministerstva-zdravotnictva-&catid=25:vestniky-mz&Itemid=87

Literatúra

- BEDNAŘÍK, A.(2004): Životné zručnosti a ako ich rozvíjať. Nadácia pre deti Slovenska..
 CVIKOVÁ, J. (1999): Konat' proti násiliu na deťoch. Z nemeckého originálu Gegen Gewalt an handeln. Košice: Pro Familia, Aspekt .

- DINKMEYER, D., MCKAY G.D. (1996): Efektivní rodičovství krok za krokem. Praha, Portál.
- ELLIOTTOVÁ, M (1995): Jak ochránit své dítě. 1. vydání Praha, Portál,
- FANWICKOVÁ, E., SMITH, T. (1994): Adolescencia. Vydavateľstvo INA. Bratislava
- HUMPOLÍČEK, P. (2004): Scénotest – příručka pro praxi. Brno: MSD. HUMPOLÍČEK, P., ŠTURMA, J.(2001): G erdhild von Staabs: Scénotest – praktická metoda pro porozumění neuvědomovaným problémům struktury osobnosti. Praha, Testcentrum. KANE, J. (2007): Prevencia sexuálneho zneužívania detí. Program Daphne, Brusel
- Komerční sexuální zneužívání dětí. (Jak zamezit komerčnímu sexuálnímu zneužívání dětí). MPSV ŠR, Praha 2009
- MILFAIT, R. (2008): Komerční sexualizované násilí na dětech. Praha, Portál.
- PETERSON, L.W., HARDIN (2002): Děti v tísní., Příručka pro screening dětských kreseb, TRITON
- VÁGNEROVÁ, M. (2000): Vývojová psychologie. Dětství, dospělost, stáří. Praha, Portál.
- VANÍČKOVÁ, E., PROVAZNÍK, K., HADJ-MOUSSOVÁ, Z., SPILKOVÁ, J. (1999): Sexuální násilí na dětech. Výskyt, podoby, diagnostika, terapie, prevence. Praha, Portál.
- VANÍČKOVÁ, E.(2002): Jak vypadají? Profil obětí komerčního sexuálního zneužívání. In: Komerční sexuální zneužívání dětí v České republice. Sborník z konference ve dnech 6.-7. listopadu 2001. Praha, Friedrich Elbert Stiftung, s.10.
- VANÍČKOVÁ, E. (2005): Dětská prostituce. Praha, Grada Publishing.
- VANÍČKOVÁ, E., KLOUBEK, M. (2006): Komerční sexuální zneužívání dětí. Manuál pro lékaře. Praha. Česká společnost na ochranu dětí.
- WALTON, F.X., POWERS R.L. (2002): Ako vychádzať s dospievajúcimi doma i v škole. Psychoprof, spol. s.r.o., Nové Zámky.
- WALTON F.X., POWERS R.L. (2002): Ako vychádzať s deťmi. Psychoprof, spol. s.r.o. , Nové Zámky.
- WEISS, P. A KOL. (2005): Sexuální zneužívání dětí. Grada Publishing.
- ZVĚŘINA, J.(1995): Lékařská sexuologie. Praha, Schering.
- http://www.uvzsr.sk/index.php?option=com_content&view=article&id=369:problematika-domaceho-nasilia&catid=63:deti-a-mlade&Itemid=70
- www.zakony.sk.
- http://sk.wikipedia.org/wiki/Sexu%C3%A1lna_v%C3%BDchova
- Ďalšie zdroje informácií :**
- http://ec.europa.eu/justice_home/funding/daphne3/funding_daphne3_en.htm
- www.daphne-toolkit.org.
- http://www.europa.eu.int/information_society/activities/sip/programme/index_en.htm
- www.csecworldcongress.org
- www.violencestudy.org
- www.coe.int/childprotection/
- www.childfocus.org
- www.crin.org/NGOGroupforCRC
- www.unicef.org
- www.who.org
- www.un.org